

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ  
KAŞGARLI MAHMUT UYGUR-ÇİN UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

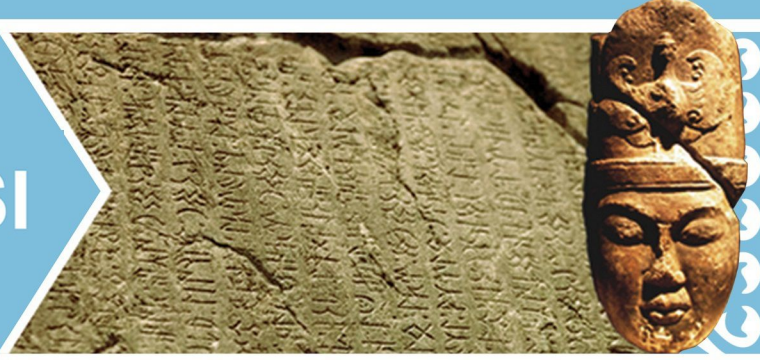
**TÜDAD**

ULUSLARARASI  
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI  
DERGİSİ

*"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı*

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI



**JTWS**

INTERNATIONAL JOURNAL OF  
TURKISH WORLD STUDIES

*"Unity in language, idea and action!" Ismail Gasprinskiy*

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

2

SAYI/NUMBER:

2

YIL/YEAR:

Nisan 2019

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY  
MAHMUT KASHGARI UYGHUR-CHINA APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ  
KAŞGARLI MAHMUT UYGUR-ÇİN UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

# TÜDAD

ULUSLARARASI  
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI  
DERGİSİ

*"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı*

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

# JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF  
TURKISH WORLD STUDIES

*"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy*

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

2

SAYI/NUMBER:

2

YIL/YEAR:

Nisan 2019

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY  
MAHMUT KASHGARI UYGHUR-CHINA APPLICATION AND RESEARCH CENTER

# ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 2 - Nisan 2019

## Sahibi

Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Uygulama ve Araştırma Merkezi adına  
Rektör Prof. Dr. Muhsin KAR

## Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Koraş  
Prof. Dr. Fatih Yücel  
Doç. Dr. Nevzat Topal  
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin  
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat

## Teknik Editör Kurulu

Dr. Adem Yeloğlu  
Dr. Seda Selim  
Turgay Düğen  
Perizat Yertayeva  
Murat Bircan

## Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)  
Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)  
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)  
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl (Mimar Sinan Üni.)  
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)  
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)  
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziuli (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Bibigül İlyasovna (Kazak Kızlar Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)  
Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)  
Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)  
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)  
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)  
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)  
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)  
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Milli Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)  
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.) Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)  
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)  
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)  
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)

# ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 2 - Nisan 2019

- Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. İrfan Morina (Pristine Üni.)  
Prof. Dr. İryna M. Dryga (A. Krımskı Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)  
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)  
Prof. Dr. Jarkımbike Süleyменова (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Karjovbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)  
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)  
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)  
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)  
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)  
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Milli Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Mayıl Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)  
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)  
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)  
Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaiy Üni.)  
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)  
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)  
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)  
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)  
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)  
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)  
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)  
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)  
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)  
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)  
Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)  
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)  
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)  
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)  
Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacıbektas Üni.)  
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)  
Doç. DR. Altınay Timbolova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)  
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İktisat Üni.)  
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Efkan Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)  
Doç. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)  
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)  
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)  
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)  
Doç. Dr. Liubovi Chimpoesch (Moldova İlimler Akademisi)  
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)  
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)

# ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 2 - Nisan 2019

- Doç. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Murteza Hasanoğlu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)  
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt devlet Üni.)  
Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Serhat Erkmen (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)  
Doç. Dr. Serkan Ercan Bağçeci (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)  
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)  
Doç. Dr. Yktyyar Paltöre (El Farabi Milli Üni.)  
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)  
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Galiullin Radik (Naberezhnye Chelny Devlet Pedagoji Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsal (İzmir Kâtip çelebi Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Neşe Harbalıoğlu (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Priştine Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Reyıla Kaşgarlı (İstanbul Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)  
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ömeroğlu (Gazi Üniversitesi)  
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)  
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)  
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

## Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3. Kat. Merkez Kampüsü 51246 Niğde Tel:  
+903882252150 Faks: +903882252150

## **TARİHÎ TIP METİNLERİ ÜZERİNE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR**

**Hacı Veli BİŞKİN\***

### **ÖZET**

Tıp, insanlığın geçmişten günümüze her daim ilgi alanına girmiş bir bilim dalıdır. Zira insanoğlunun karşılaştığı hastalıklar ve onların tedavi edilmesi noktasındaki arayışlar eski çağlardan günümüze kadar her milletin kendi geleneksel ve modern tıp anlayışlarıyla süregelmiştir.

Tıbbın gelişimi Türkler için de özel bir öneme sahiptir. Türkler İslamiyet öncesi Uygurlardan başlayarak Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlılar ve Cumhuriyet döneminde tıp alanında gerek tercüme gerekse de telif yoluyla sayısız eserler vücuda getirmişlerdir. Bu dönemlerde yazılmış olan tıp metinleri Türkçenin tıp terminolojisine katkı açısından büyük önem taşır.

Bu çalışmada tarihî tıp metinleri üzerine Türkiye'deki üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri ve bunların ilişkili olduğu araştırma merkezleri ve enstitüleri bünyesinde çalışılan yüksek lisans ve doktora tezleri tespit edilmeye tıp metinleri bibliyografyası oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar gruplar içerisinde yıllara göre sınıflandırılmış ve her grup da soyadları esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmanın bundan sonra bu alanda çalışmak isteyen Türkologlara kaynaklık etmesi bakımından önemli olacağı düşünülmektedir.

**Anahtar kelimeler:** tıp, tıp tarihi, Türk dili, bibliyografya.

## **POSTGRADUATE STUDIES ON HISTORICAL MEDICINE TEXTS**

### **ABSTRACT**

Medicine is a science that has always been a field of interest of mankind from past to present. The diseases encountered by human beings and their search for treatment have continued with the understanding of traditional and modern medicine of every nation from ancient times until today.

The development of medicine has a special importance for the Turks. Many studies were carried out in the field of medicine during the Seljuks and Ottomans, which began in the time of the Uighurs. Medical texts written in these periods are of great importance in terms of contributing to Turkish terminology.

In this study, the Turkish Language and Literature Department of the universities and research centers to which they are associated in Turkey and postgraduate and doctoral dissertations on historical medicine texts were tried to determine. In other words, a bibliography of medical texts were tried to determine.

The sources were classified according to years in groups and each group was listed in alphabetical order based on their surnames.

It is thought that this study will be important for the Turkologists who want to work in this field.

---

\* Niğde Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi biskin1@hotmail.com

**Key Words:** Medicine, History of Medicine, , Turkish Language, bibliography

## GİRİŞ

İnsanoğlu yaratıldığı günden bugüne karşılaştığı sorunlarla baş etme noktasında hep bir arayış içerisinde olmuştur. Bu arayışlar içinde iki şey üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan bir tanesi kendisinden üstün olduğuna inandığı güçleri keşfetme iken diğeri de vücutlarında oluşan marazî sorunları iyileştirmeye çalışma ve sağlıklarına kavuşma arzuları olmuştur.

İnsanoğlu için tıp büyük bir hayatiyet ifade eden bilim dalı olarak geçmişten günümüze kendini sürekli yenileyerek gelmiştir. İnsanların hayatlarında varlıklarını sürdürmek için yiyecek ve bunların temini önemli bir yer teşkil etmiştir. Tabii bu yiyecekleri ararken doğadaki başta vahşi hayvanların ve diğeri tabiat koşullarının kendilerine zarar vermesi söz konusu olurken bunların sonucundaki yaralanmalara karşı da çözüm üretmek amacıyla çeşitli tıbbî, cerrahî tedavi yöntem ve metodları bulma arayışına girmiştir.(Kâhya, 2017:1)

Ali Haydar Bayat tıbbî, “ *Bilimden ziyade bilimleşmiş bir sanat, teknik bir disiplin, yani fendir. Hekimin amacı hastasına faydalı olmaktır. Başka bir ifadeyle tıp bir bilim, hekimlik ise sanattır.*”(Bayat,2016; 16) diye tarif eder.

Türkler İslamiyet öncesi Uygurlardan başlayarak Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlılar ve Cumhuriyet döneminde tıp alanında gerek tercüme gerekse de telif yoluyla sayısız eserler vücuda getirmişlerdir.

Selçuklular döneminde eserlerin daha çok Farsça ve Arapça yazıldığını ancak Beylikler devrinden itibaren beylerin de teşvikiyle Türkçenin ön plana çıktığını eserlerin Türk diliyle yazıldığını görmekteyiz. Yüzyıl olarak değerlendirildiğinde ilk Türkçe yazılı tıp metinlerinin on dördüncü yüzyılda verilmeye başlandığı görülmektedir.

Bu eserlerde daha ziyade Arapça ve Farsça ağırlıklı kelimeler etrafında bir tıp dili oluşmuştur. Bu metinlerdeki Arapça ve Farsça tamlama yapılarının olmasını özel dillerin, beslendiği dillerden teknik terimleri alma geleneğinin bir tezahürü olarak sayabiliriz.

Tıp alanında karşımıza ilk olarak Hacı Paşa ( Celalettin Hızır) Kitabü'l Teshîl fi't-Tıbb adlı Türkçe eseriyle çıkmaktadır. Yine Osmanlı tıbbının gelişiminde önemli bir yer teşkil eden Cerrahiyyetü'l-Hâniyye adındaki ilk Türkçe cerrahi kitabıyla Sabuncuoğlu (öl. 1468?)'yla karşılaşmaktayız. On beş, on altı, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda da tıp alanında çalışmalar yapmış birçok tıpçıyı görmekteyiz.

Tarihî tıp metinlerinden “*hastalık, bitki, kullanılan alet, ölçü, organ, hayvan ve diğeri sağlık terimlerinin*” adlarını öğrenmekteyiz. Bitki adlarında ve ilaç yapımında kullanılan ölçü adlarında daha çok Arapça kökenli sözcükler tercih edilirken organ adları, hayvan adları ve hastalık adlarında daha ziyade Türkçe kökenli sözcükler tercih edilmiştir. Tıp metinlerinde alıntı sözcük sayısının çokluğuna rağmen sade bir dil tercih edildiği de görülmektedir.(Doğan,2010; 362-366)

Bazı tıp metinleri bu bilgilerin yanında ay isimleri yönünden de dikkate değer malzeme özelliği taşımaktadır. Bu ay isimlerinin tespiti, özelde Osmanlı Türkçesi genelde de Türklerin kullandığı takvim ve zaman kavramlarının ortaya çıkarılabilmesine katkı sağlamaktadır. (Arslan,2017; 208)

Tarihî tıp metinleri gerek üniversitelerin tıp tarihi ve deontoloji ana bilim dallarında gerekse de Türk Dili ve Edebiyatı kürsülerinde ilgi uyandırmıştır. Tıpçılar modern tıpla geleneksel tıp arasında bir ilişki temelli arayışlar içerisinde olurken Türkologlar da bu metinlerdeki terimlerin, hastalık ve bitki adlarının Türk dilinin kelime hazinesine katkıları ve dil özellikleri bakımından incelemişlerdir.

Çalışma bir bibliyografya niteliği taşımaktadır. Bibliyografya, araştırmacılar için önemli kaynaktır. Herhangi bir konuda araştırma yapacak araştırmacı çalışmaya başlayacağı konuda eğer bibliyografyalar mevcut ise alanıyla ilgili hangi konuların araştırma konusu yapıp yapılmadığını rahatlıkla görebilir.

Çalışma tarihî tıp metinleri alanında çalışma yapan ve yapacak kişilerin bilgilenmesi amaçlanmaktadır. Burada hem bu alanda çalışma yapan araştırmacılara kolaylık sağlamak hem de tarihî tıp metinleriyle ilgili ne tür çalışmalar yapıldığını ortaya koymak amacı güdülmekte ve çalışmaların bir listesi sunulmaktadır.

Kaynaklar gruplar içerisinde yıllara göre sınıflandırılmış ve her grup da soyadları esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Kapsamının genişliği dolayısıyla bu yazıda sadece yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.

## **YÜKSEK LİSANS TEZLERİ**

### **1986**

1. AĞAR, Mehmet Emin, *Baytaratü'l-Vazih: İnceleme - Metin – İndeks*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mehmet Akalın, İstanbul.

### **1987**

2. DERİN, Adnan, *Tuhfe-i Mübarizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Ankara.
3. ŞEN, Mesut, *Kitabu Baytar-name: Tenkidli Metin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mehmet Akalın, İstanbul.

### **1990**

4. KURBAN, Ferhat, *Şirvanlı Mahmûd, Sultaniyye (Giriş-Metin-Sözlük)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mehmet Akalın, İstanbul.

### **1992**

5. BAYDAN, Bilge, *Tıbname-i Türki*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Osman Fikri Sertkaya, İstanbul.

### **1996**

6. KAFADEK, Nurhan, *Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübârizî Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve Akrabadin Kısımının İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman(?), İstanbul.

### **2000**



7. AY, Ümran, *Nidâi Dürr-i Manzum (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nihat Öztoprak, İstanbul.
8. USLUCAN TEKDEMİR, Zehra, *Hekim Bereket, Tuhfe-i Mübarizî (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ümit Tokatlı, Kayseri.

#### 2001

9. YURDAKUL, Yalçın, *Risale-i Hasatü'l-Külye ve'l-Mesane (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Osman Yıldız, Isparta.

#### 2002

10. ATEŞ, Eylem, *Tıbb-ı Şâhî Tercümesi (Dilbilgisi Özellikleri-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Hürriyet Gökdayı, Mersin.
11. DEMİR, Hüseyin, *Zahire-i Muradiye Mümin bin Mukbil Sinobi (İnceleme-Metin-1-80 varaklar arası Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Ankara.
12. GÖZLÜ KAYA, Emel, *Hekim Hayrettin Amasyavî'nin Hulasatu't-Tıbb Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Yakup Karasoy, Konya.

#### 2003

13. COŞKUN, Erbay, *Müfredat-ı Tıbbiye (3 Cilt)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Osman Özer, Bingöl.

#### 2005

14. BAYRAK, Özlem, *Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Çetin Pekaçar, Ankara.
15. CİNAZ, Nurcan, *Mü'min Bin Mukbil Sinobî/ Miftâhu'n-Nûr Hazâ'inü's-Sürûr*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. İbrahim Delice, Sivas.

#### 2007

16. ÖZCAN, Hatice, *Kaysûnizâde Nidâi Muhammed Çelebi el-Ankaravî'nin Menafîü'n-Nas Adlı Eseri (57a-99b Metin Dil Özellikleri-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Orhan Yavuz, Konya.

## 2008

17. AK, Mustafa, *Mehmet B. Çerkes'in Kitabı Baytarname Tercümesi (60b-109a, Giriş - Metin - Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
18. AKKUŞ, Mücahit, *Siyâhî Karamanî Larendevî'nin Mecmâ'i-Tıp Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mustafa Argunşah, Kayseri.
19. YAVUZ, Yasemin, *Hekim Hayreddin'in Kitâb-ı Akrabâdîn'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Yakup Karasoy, Konya.

## 2009

20. BEKMEZ, Hasan, *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b-151b)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Yakup Karasoy, Konya.
21. BULUT, Tahir Kemal, *Mehmet B. Çerkes'in Kitabı Baytarname Tercümesi (1b-60a, Giriş-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
22. CAVLAZOĞLU, Ahu, *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Yakup Karasoy, Konya.
23. KAYA, Elif, *Envâ-ı Emrâz (İnceleme-Metin- Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Zafer Önler, Çanakkale.
24. KÜLCÜ, Melek, *Cerrah Mes'ud Hulâsâ (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Zafer Önler, Çanakkale.
25. MURAD, Sibel, *Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ Derviş Siyâhi Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Paki Küçükler, Sakarya.
26. YEŞİLOVA, Lale, *Mehmet bin İskender Edirnevî'nin Kitâbu Baytarnâme Tercümesi (İnceleme- Metin - Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mesut Şen, İstanbul.

## 2010

27. AKTAŞ, Esra Gül, *Abdülvehhab'ın Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İnceleme-Metin-Dizimli Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Bilal Yüce, Sivas.
28. BİŞKİN, Hacı Veli, *Vasiyyetnâme-i Kehhâlîn (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Ahmet Büyükakkaş, Niğde.
29. DEMİR, Aydın, *Hekim Bereket, Hulaşa (1.-50. Sayfalar) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Dr. Binnur Erdağı Doğuer, Ankara.
30. GEYİKOĞLU, Nilay, *Hacı Ali bin Hacı Muhammed Aksarayî'nin Kitab-ı Baytarnâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
31. GÖÇKÜN, Serap, *Abdulvehhab'ın "Müntehab-I Fi't-Tıbb" Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Hatice Eminoğlu, Sivas.
32. KUNUL, Bahar, *Belgradlı Kenan'ın Baytarnamesi (Metin-İncele-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Yakup Karasoy, Konya.
33. TOKAT, Seval, *Kitâb-ı Esbâbü'l Alâmât (Metin-İnceleme-Dizin- Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Paki Küçükler, Sakarya.
34. UYSAL, Feriştah Funda, *"Mücerrebnâme" Edisyon Kritik İncelemesi ve Dizini*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Ali Akar, Muğla.
35. YILDIRIM, Onur, *Et-Teshil fi't-Tıbb*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Burhan Paçacıoğlu, Sivas.

## 2011

36. AKKİRAZ, Ayhan Zeynep, *Kitâbu Emrâzi'l-'Ayn (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Emin Eminoğlu, Sivas.
37. BİÇER, Hacı Mehmet, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr (Metin –İnceleme – Dizimli Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Burhan Paçacıoğlu, Sivas.

## 2012

38. BENLİ, Sümeyye, *Ahlât-ı Erbaa ve Edebiyatta İşlenişi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, Kırıkkale.
39. ERTÜRK, Halil İbrahim, *İlm-i Tıbb/Muhammed Bin Hasan Et-Tabîb: Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Ayşe Nur Sır, Uşak.
40. KULAÇ, Yalçın, *Terceme-i Tezkireti'l Kehhâlîn (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
41. SÖYLEMEZ Şimşek, Şeyma, *Baytarnâme Karşılaştırmalı Gramer İncelemesi-Metin-Dizinli Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Hatice Eminoğlu, Sivas.

### 2013

42. AYDIN, Erdal, *Şifa'ül-Fuad-li Hazret-i Sultan Murad (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Bilal Aktan, Kütahya.
43. BATMAZ, Macidegül, *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer, Ankara.
44. BEKMEZCİ, Selcen Emine, *"Cerrahnâme" Adlı Manzum Tıp Eserinde Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi. (Cerrahnâme'nin Bitki Yönünden İncelenmesi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, Kırıkkale.
45. GÖK, Ömer, *Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ı ile Derviş Siyahî'nin Mecma'-ı Tıbb'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, Kırıkkale.
46. İRFANOĞLU, Tülay, *Füyuzî'nin Makbul Der Hal-İ Huyul Adlı Baytarnamesi: Giriş-Tenkitli Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
47. ŞARKIŞLA, Şeyda, *Mu'âlecât-ı İbn-i Baytar'ın XVII. Yüzyıl Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin (1b-49a))*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Emin Eminoğlu Sivas.
48. TÜFENKÇİ, Birol, *Baytarnâme-i Kenan Efendi Grameri-Fiil*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Serdar Yavuz, Adıyaman.

### 2014

49. BANZAROĞLU, İbrahim, *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'nde Bulunan Ve Aristo'ya Atfedilen Anonimleşmiş Baytarnâmeler: Kitabı Baytarnâme I, Vr. 1b-42a; İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
50. ÇABLI, Abdulkadir, *Ahmed b. Hasan b. Ahnef'in Kitab u Baytarname Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım) (Vr.39b-79a)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
51. GÖKÇEK, Ferhan, *Konya Mevlana ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Belgradlı Kenan Efendi'nin Baytarnâmesi: Tenkitli Metin, Dizin Ve Tematik Sözlük Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
52. GÜNÇAVDI, Ayşegül, *Mehmed'in İlâc-nâme'si (İnceleme, Metin, Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur, Denizli.
53. KIRBIYIK, Seda, *Ahmed B. Hasan B. Ahnef'in Kitabı Baytarnâme Tercümesi (Vr. 1b - 39b), (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
54. KÜÇÜK, Esmâ, *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesinde Bulunan Ve Aristo'ya Atfedilen Anonimleşmiş Baytarnâmeler: Kitabı Baytarnâme II (Vr. 42b-94b) (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
55. SUNAR, Nuşin, *Ahmed bin Bâlî – Mecma'ü'l-Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Ses Bilgisi]-Metin-Dizin [1-115. varaklar arası]-sözlük) Birinci cilt*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
56. ŞAŞ, Ali Kemal, *Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb (Sentaks İncelemesi-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ümit Tokatlı, Kayseri.

## 2015

57. ASLAN, Nesim, *Aristo'ya Atfedilen Anonim Baytarnâme (vr.1b-47b) (Giriş-Metin-Dizin- Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
58. BOY, İbrahim, *Hâdî'nin "Kitâb-I Makbûl der Hâl-i Huyûl" Adlı Baytarnamesinin Söz Varlığı Yönünden İncelenmesi (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük ve Dizin, Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.

59. DOĞRU, Gizem, *Hekim Bereket'in Hulasatu't-Tıbb Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman (?), Kıbrıs.
60. GÜNEŞ, Melis Sezen, *Ahmed bin Mustafa bin Abdulganî Kitâb-ı Kânûn-ı Türkî: Giriş - İnceleme - Metin - Dizin – Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
61. MALÇOK, Esra, *Aristo'ya Atfedilen Anonim Baytarnâme (vr.48b-105b) (Giriş-Metin-Dizin- Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
62. ÖZDOĞAN, Hande Ünver, *Muhammed Bin Hasan İlm-i Tıbb (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Vedat Kartalcık, Isparta.

## 2016

63. AYDIN, Çiğdem, *Ahî Çelebi-Tercemetü'l-Mücez Fi't-Tıbb- (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi]-Metin [1b-70a Varakları Arası]-Dizinler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
64. BALUKEN, Necla, *Şifai'l - Fuad Li - Hazret-İ Sultan Murad (Zeynel Abidin Bin Halil) Giriş - İnceleme - Metin – Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Osman Özer, Bingöl.
65. IŞIK, Utku, *Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Ferruh Ağca, Eskişehir.
66. KARTAL, Dursun, *Ahmed bin Bâlî – Mecma'ü'l – Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Şekil Bilgisi]-Metin-Dizinler [116-166. Varaklar Arası]-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
67. KÜÇÜKKAYA, Beste, *Kitabu Baytarname (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
68. ÖZEK, Aydın, *Kadıza'de Baytarnâmesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.
69. TUNA, Fırat, *Hezâr Esrâr Adlı Tıp Kitabının Latin Harflerine Aktarılması ve Tasnif Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Hakan Behçet Sazyek, Kocaeli.

70. YILDIZ, Mustafa, *İlaç Tertipleri Hakkında Derlenmiş Bir Mecmua (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu, İstanbul.
71. YILDIZ, Elif Nur, *Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mücez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi]- Metin [70b-141a Varakları Arası] -Dizin)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Şaban Doğan, Bolu.
72. YILDIZ, Yasemin, *Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Paki Küçükler, Sakarya.

## 2017

73. GÜNÇE, Berrin, *1582 Numaralı Ali Deni'nin Risâla Fi'l-Tıbb Adlı Eserinin Çevirisi ve Eserin Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanımına İlişkin Öneriler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Danışman Yrd. Doç. Nesrin Akıncı Çötök , Sakarya.
74. MURATOĞLU, Murat, *Ahmed Bin Bâli – Mecma'Ü'l – Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Söz Varlığı]-Metin-Dizin [166b-232a Varaklar Arası]- Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Uluhan Özalan, Bolu.
75. SOFUOĞLU, Sonay, *Şâbân-I Şifâi Şifâ'iyye Fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses Ve Şekil Bilgisi]-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Uluhan Özalan, Bolu.
76. ŞENGÜN, Musa, *Alî Bin İshâk Müfredât-ı Mükellef Giriş, Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme, Metin, Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Ömer Yağmur, Bolu.

## 2018

77. ERASLAN, Ahmet, *Kitab-ı Mücerrebât (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mustafa Arslan, Ankara.
78. KOLDANCA, Nesibe, *Teshil'in Nüshası Üzerine Dil Bilgisi Çalışması (Metin-İnceleme-Dizin/Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Dr. Öğr. Üyesi Nimet Kara Kütükçü, Karabük.
79. ZUZANNA, Gabriela Zalewska, *Franciszek Meninski'nin Thesaurus'unda Geçen Tıbbî Terimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mesut Şen, İstanbul.

## DOKTORA TEZLERİ

### 1981

1. ÖNLER, Zafer, *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-I Şifa - İnceleme-Metin-Dizinler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Mustafa Canpolat, Elazığ.

#### 1990

2. ÖZÇELİK, Saadettin, *Nidayî, Menâfiü'n-Nâs (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Osman Nedim Tuna , Malatya.

#### 1992

3. ÇAĞIRAN, Önder, *Ahmed-i Dâ'î Tıbb-ı Nebevî (İmla-Fonotik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük, 3 Cilt)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Malatya.
4. TURAN, Zikri, *Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) Teshil (Metin-Dil Özellikleri- Söz Dizini)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan , Malatya.

#### 1994

5. KÜÇÜKER, Paki, *Yadigâr-ı İbn-i Şerifî (Giriş-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Tuncer Gülensoy , Elazığ.
6. ŞAHİN, M. Ünal, *Mü'min Bin Mikbil, Miiftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Surûr (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin, Malatya.

#### 1995

7. ÖZER, Osman, *Ahmedî, Tervihü'l-Ervah, (Giriş-İnceleme-Metin-Söz Dizini )*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Zafer Önler, Elazığ.

#### 1998

8. İLHAN, Nadir, *Eşref bin Muhammed, Haza'inu's-Sa'adat (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Ahmet Buran, Elazığ.

#### 2000

9. ELBİR, Zekiye Gül, *Gayetü'l Beyân fi Tedbir-i Bedeni'l-İnsan (Metin-İncele-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Ahmet Buran, Elazığ.



10. ERDAĞI, Binnur, *Tuhfe-i Mübârizî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Ankara.

**2005**

11. GÜRGÜZ, Aysun, *İbn-İ Kutluk Molla Toh Niyaz Ahond-Ning Tıbb Kitabı (Giriş-Metin-Tercüme-Sözlük-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Muhammet Yelten, İstanbul.

12. GÜVEN, Meriç, *Abdülvehheb bin Yusuf'un Müntehâb Fi't-Tıbb'ı Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. H. Ömer Karpuz, Denizli.

**2006**

13. TÜRKMEN, Seyfullah, *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Fatih Kirişcioğlu, Kırıkkale.

**2008**

14. GÖZLÜ KAYA, Emel, *Muhiddin Mehi'nin Müfid (Nazme't- Teshil) Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Yakup Karasoy, Konya.

**2009**

15. GÜMÜŞATAM, Gürkan, *Haza Kitab u Hükemâyı Tertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi(İnceleme- Metin- Dizin- Terimler Sözlüğü)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Halil İbrahim Usta, Ankara.

16. DOĞAN, Şaban, *Terceme-i Akraadin, Sabuncuoğlu Şerafettin(Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Paki Küçüker, Sakarya.

17. UÇAR, İlhan, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-ı Tıbb Cerrâh Mes'ud*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Yrd. Doç. Dr. Paki Küçüker, Sakarya.

**2011**

18. DEMİR, Ekrem, *Hezârfen Hüseyin B. Ca'fer İstânköyî'nin Lisânü'l-Etibâ Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi: İnceleme-Metin-Sözlük*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Mustafa Özkan, İstanbul.

19. GÜRLEK, Mehmet, *İbrahim bin Abdullah'ın Cerrah-nâme(Alâim-i Cerrâhîn) Adlı Eseri(Giriş-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, İstanbul.

## 2012

20. TOKAT, Feyza, *Hezârfen Hüzeyin Efendi'nin Tuhfetü'l- Eribi'n- Nâfiâli'r-Ruhanî ve't-Tabîbî (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygun, Denizli.

## 2013

21. DİNAR, Talat, *Müderriş Hasan Efendi'nin Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbiri'l-Merzâ'sı (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) (İnceleme-Metin-Dizinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur, Denizli.

## 2014

22. ARSLAN, Meryem Sarman, *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvud Fî'İlmi't-Tıbb (Metin-Dizinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Muna Yüceol Özezen, Mersin.

## 2015

23. DOĞAN, Ahmet Turan, *Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet (İnceleme-metin-dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Emin Eminoğlu, Sivas.

24. MURAD, Sibel, *Tercüme-i Aynü'l-Hayat'ta Şekil ve Zaman Ekleri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç. Dr. Paki Küçükler, Sakarya.

25. OKUN, Zahide, *Kitâb-ı Kehhâlnâme-i Nûrî'l-Uyûn (İnceleme- Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, İstanbul.

## 2016

26. DİNÇER Bahadır, Şaziye, *Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Netîcetü'l - Fikriyye Fî Tedbîri Velâdeti'l - Bikriyye Adlı Eseri: İnceleme - Metin – Dizin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Nevzat Özkan, Kayseri.

27. KAYA, Elif, *Terceme-i Kitâb-ı Ebûbekir Râzî(İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Zafer Önler, Çanakkale.

## 2017

28. PARLAKPINAR, Murat, *Nidâi: Tenbîhnâme (Dil İncelemesi, Tenkitli Metin, Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Ertuğrul Yaman, Ankara.

## 2018

29. AKKUŞ, MÜCAHİT, *Ali Münşî'nin Tercüme-i Ebubekir Er-Râzî Adlı Eseri (Söz Dizimi ve Anlam Bilim Çalışması)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ, Kırıkkale.
30. ÖZDEMİR, GÜLLÜ, *Hekim Beşir Çelebi Mecmû'atü'l-Fevâyid (Giriş-İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Prof. Dr. Recep Toparlı, Sivas.

## SONUÇ

Çalışmada belirtilen lisansüstü tezler elbette bitmiş değildir. Eksik kalanlar da araştırmacılar tarafından tespit edilmeli ve bu alanda çalışanlara kaynaklık etmesi sağlanmalıdır.

Lisansüstü tezlerin yanında tarihi tıp metinleri alanında yazılmış olan makaleler, bildiriler ve kitaplar da tespit edilmelidir. Üniversitelerin tıp tarihi alanında yapılan çalışmalar da incelenerek bunların Türk dili kürsülerinde dil hususiyetleri değerlendirilmeye tıp dili terminolojisine katkıları sunulmalıdır.

## KAYNAKLAR

ARSLAN, Meryem(2017), “Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb'da Geçen Ay İsimleri”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences Vol.8-April*, s.206- 216.

BAYAT, Ali Haydar (2016), *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 365 s, İstanbul.

DOĞAN, Şaban (2009), “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, *Turkish Studies, Voluma 5/1*, Erzincan, s. 313-373.

KÂHYA, Esin (2017), *Mustafa Behçet Efendi ve Türkçe ilk Fizyoloji Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

ЖҰМЫССЫЗДАРҒА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ  
МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бейсенбаева Жайна Адихановна<sup>1</sup>  
Сангилбаев Оспан Сейдуллаевич<sup>2</sup>

**Аңдатпа**

Мақалада жұмыссыздарға кәсіби бағдар беру мәселелерінің педагогикалық-психологиялық бағыты бойынша теориялық негіздері қамтылған.

Кәсіби бағдар беру жұмыссыздардың мотивациялық кәсіптік ниеттерін қалыптастырады, олардың негізіне жұмыссыздардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін саналы ұғынуы қарастырылған.

*Түйін сөздер:* кәсіби бағдар, кәсіптік бағдарлау, жұмыссыздық, мотивация, психоэмоционалды күй, стресс, ішкі тұлғалық конфликт т.б.

**Annotation**

The article contains theoretical bases on pedagogical and psychological direction of problems of professional orientation of the unemployed.

Professional orientation forms the motivational professional intentions of the unemployed, based on a conscious understanding of the socio-economic needs and opportunities of the unemployed.

*Keywords:* professional orientation, vocational guidance, unemployment, motivation, psycho-emotional state, stress, internal personal conflict, etc.

Қашанда өзекті мәселелердің бірі жұмыссыздық экономиканың тұрақтылығы еңбек нарығында жұмысқа деген сұранысты тудырады. Жылдан-жылға жұмыссыздық деңгейі әр қилы болып келеді. Дағдарыстық жағдаяттарға жататын жұмыссыздықтың психологиялық аспектілерін ғылыми талдау келесі тұжырым жасауға мүмкіндік береді: адамдардың жұмысынан айырылуы әртүрлі жағдайлардың әсерінен туындайды. Оларға психоэмоционалды күйдің өзгеруін, өз болашағы үшін мазасыздану деңгейінің артуын, депрессивті күйлердің пайда болуын, мотивациялық қалаулардың төмендеуін, тұлғаның девиантты мінез-құлқына әкелетін әлеуметтік фрустрацияның пайда болуына жатқызуға болады. Соған байланысты әлемнің барлық елдері жұмыссыздық деңгейін барынша төмендетуге тырысады, себебі бұл көрсеткіш елдегі тұрақтылыққа және мемлекеттік дамуының тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Көптеген ғалымдардың мәліметтері бойынша, тұлғаның кәсіби бейімділіктерін және тұлғалық қасиеттерін зерттеу, сонымен бірге түзету шараларын жүргізу жұмыссыздық мәселесін тиімді шешуге мүмкіндік береді [1, 23 б]. Қазіргі Қазақстандағы осындай зерттеулердің болмауына байланысты, кәсіптік бағдарлаудың психологиялық негіздерін

<sup>1</sup> Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті 6D010300- Педагогика және психология мамандығының Алматы, Қазақстан **e-mail:** [psiholog\\_jaina@mail.ru](mailto:psiholog_jaina@mail.ru)

<sup>2</sup> психология ғылымдарының докторы, профессор Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті Алматы, Қазақстан **e-mail:** [ospan\\_seidulla@mail.ru](mailto:ospan_seidulla@mail.ru)

зерттеудің өзектілігі мемлекеттік маңызға ие болады. Миллиондаған адамдар өздерінің экономикалық және әлеуметтік жағдайын жақсарту мақсатында жұмыс орнын ауыстырамы деп біраз уақыт жұмыссыз қалады. Ол көбінесе 2 айдан 6 айға дейін созылады. Сонымен бірге миллиондаған дипломы бар мамандар, ондай дайындық деңгейін талап етпейтін қызметтерде жұмыс жасайды, ал бұл құрылымдық, яки салалық жұмыссыздықтың орын алып отырғанын көрсетеді.

Сондықтан да жұмыссыздардың кәсіби іс-әрекеті мен мамандықты дұрыс таңдауға деген саналы дайындығының ішкі субъективті факторларын зерттеу қажеттілігі педагогика және психология ғылымдары үшін әрқашан да маңызды орынға ие. Соның негізінде «Кәсіптік бағдарлау», «Мамандық таңдау», жұмыстары отандық педагогика ғылымында толыққанды жете зерттелмеген тақырыптардың әрі ең өзекті мәселелердің біріне айналып отыр.

Ол үшін кәсіптік бағдарлау ұғымының мәнін ашу қажет. Кәсіптік бағдарлау (профорентация) - бұл еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды және тұлғаның ерекшеліктерін есепке алып, тұлғаны кәсіп таңдауға даярлауға бағытталған ғылыми-негізделген іс-шаралар жүйесі. Кәсіптік бағдарлау келесі бағыттарды қамтиды: кәсіптік ағарту, кәсіби кеңес беру және психологиялық қолдау [2, 54 б].

Кәсіптік бағдарлаудың ғылыми-негізделген жүйе ретінде пайда болуына қоғамдық құрылымның, экономиканың, ғылымның ұзақ даму тарихы ықпал етті. Кәсіптік іріктеуге арналған тесттерді қолданудың бірінші үлгілерін ежелгі аңыздарды және тәмсілдерде (Ежелгі Вавилонда, Қытайда және т.б), сонымен бірге адамдардың қабілеттерін тексеру жүйесі болған антикалық жазбаларда кездестіруге болады.

XX ғасырдың басына қарай (кәсіптік бағдарлаудың бірінші зертханаларының пайда болу уақытында) кәсіпті таңдау мәселесімен жұмыс іздеу мақсатында қалаға қоныс аудара бастаған адамдардың біршама санының артуы, түбегейлі жаңа мәселеге айналды, бұл бірқатар елдерде кәсіпорын өндірісінің жедел өсуімен байланысты болды. Аса күрделі, жаңа техника мен технологияны ендірудің өзі олармен жұмыс істеуге адамдардың барлығының қабілетті болмауына әкелді.

Осылайша, XIX ғасырдың соңында – XX ғасырдың басында жаңа жұмыс орындарына үміткерлердің тұлғалық сапаларын есепке алатын арнайы кәсіптік бағдарлау қызметін дамыту қажеттілігі қалыптасты [3, 17 б].

Республикадағы жастар жұмыссыздығының басты себебі – жұмыссыздардың барлық жас топтарына ортақ себеп – өндірістің барынша құлдырауы, көптеген салаларды қаржыландырудың қысқаруы. Көптеген жұмыссыздардың алдында күрделі әлеуметтік-психологиялық мәселелер туындайды. Қоғамдық дамудың қазіргі сатысы, ең алдымен өзінің әлеуметтік өзгерісінің тереңделуімен сипатталуда. Бұл жағдай өзінің көрінісін құндылықтар жүйесінің жаңаруынан, әрбір адамның өзінің болмысының мәнін түсінуінен, өмір мағынасы мен мақсатына байланысты шешімді жеке қабылдауынан туындайды. Егер де олар адамның өзінің құндылықтар жүйесінде адекватты өзгерістермен сайланбаса, сырттан әсер ететін кез келген өзгерістер жағымсыз психологиялық салдарға алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайларда тұлғаның бейімделу механизмдерінің қалыптасуының жеткіліксіз деңгейі көрінеді. Міне, осындай жағдайларда ішкі тұлғалық конфликт орын алады.

Сондай-ақ, жұмыссыздық барысында адамдар көптеген уайымдаушылықты, стресстік жағдайларды, ішкі тұлғалық конфликттерді бастан кешіреді, яғни осы мәселелердің психологиялық мәнін терең зерттеуге өзекті қажеттілік туындайды. Сондықтанда алдағы уақытта халық шаруашылығындағы мамандар өндірістік оқудың материалдық базасының мүмкіндіктерін, қалалық және ауылдық мектептердің мүмкіндіктерін ескере отырып, жұмыссыздарды еңбекке баулудың профильдерін, қоғамдық пайдалы және өнімді еңбегін олардың мақсаты, мазмұнды болуын өз дәрежесінде ұйымдастыру жұмыссыздарға кәсіби бағдар беру арқылы дер кезінде жұмысқа орналастыру арқылы жауапты міндеттер тұр [4, 153 б]. Сол үшінде мектеп қабырғасынан бастап жүргізілетін кәсіптік бағдар жұмыстарына мықтап көңіл бөлуі керек деп ойлаймыз. Осындай жағдайда олар бірнеше мамандық ішінен өзіне керегін таңдай алмай адасады. Сол себептен де жұмыссыздардың мамандық таңдауында оларға бірден бір көмекшілері ретінде оның сынып жетекшісі, психолог, пән мұғалімдері, ата-аналары болмақ. Бірақ оны іске асыру үшін және кәсіптік мамандықтарды игермес бұрын кәсіптік бағдар жұмыстарына үлкен көңіл бөлуі қажет [5, 266 б].

Кәсіптік бағдардың қоғамдық мәселе ретіндегі мәні қоғамның кадрларға деген сұранысын, ондағы қайшылықты басып өтуден жастардың кәсіптік талпынысынан көрінеді. Әрине, бұл қайшылықты шешуде педагогикалық ұжымның, мұғалімдердің, оқушылардың еңбектік және кәсіптік дайындығына жауаптылардың іс-әрекеті басты роль атқарады. Жұмыссыздардың кәсіби бағдарлау жұмыстарын тек қана педагог-психолог мамандар ғана айналыспауы керек. Аталған мәселені ел, қоғам алдындағы мәселе десе де болады, оны шешу үшін тек қана психологтардың көмегі ғана емес, жұмыспен қамту орталықтарының, мектептің, мектепаралық оқу-өндірістік комбинатының, кәсіптік техникалық мектептің, кәсіптік техникалық лицейдің, кәсіпорындардың, бұқаралық ақпарат құралдарының, мемлекеттік еңбекпен қамту қызметінің және т.б. ұйымдасқан бірлескен іс-әрекеті болуы қажет деп санаймыз.

Осыған дейінгі мемлекет ұсынған «Жол картасы» бағдарламасын іске асыру еліміздің түкпір-түкпірінде жүзеге асырылып жатқанымен, әлі де жұмыссыздық проблемасының шешімін табу жолдарын жан-жақты қарастыру қажеттілігі айқын бола бастағаны осы мақала аясында нақтылана түсті. Демек, халықтың жұмыссыздығы дамудың демократиялы жолын таңдаған мемлекетіміздің баянды болашағына теріс ықпал етеді десек те, жұмыссыздарға кәсіби бағдар беру мәселесі әлі де болса теориялық және практикалық зерттеуді қажет етеді.

#### **Пайдаланылған әдебиет тізімі:**

- Волонина Н.А. Безработица молодежи // Психология, социология и педагогика. 2012. № 1.
- Гудкова Е.В. Основы профориентации и профессионального консультирования: Учебное пособие. 2004.
- Трудовое право /Курбанов Р.А., Абузярова Н.А., Зульфугарзаде Т.Э., - Москва, 2015. Сер. 68 Профессиональное образование (2-е издание, переработанное и дополненное)
- Бейсембаев Г.Б., Перленбетов М.А. "Психологические аспекты профориентационной работы". Вестник университета Кайнар №3. 2014 г. стр. 153-162.
- Kassymova, G. K., Arpentieva, M. R., Kosherbayeva, A. N., Triyono, M. B., Sangilbayev S. O., Kenzhaliyev B. K. (2019). Science, education & cognitive competence based on e-learning. the Bulletin, (1), 266–275. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.31>

## TÜRK KÜLTÜRÜNDE ASLAN

Şükrü ÖZTÜRK\*

**Özet:** Hayvanların sahip oldukları birçok üstün yanları ve özellikleriyle bir simge ya da bir sembol olarak kullanımı geçmişten günümüze tüm insanlık tarihinde oldukça yaygın bir gelenektir. Doğada bulunan tartışmasız en güçlü hayvanlardan biri olan aslan figürü, toplumların yaşamında koruyucu güç ve kuvvet sembolü olarak tarihin her döneminde pek çok medeniyet tarafından kullanılmıştır. Türk, Mısır, Mezopotamya, İran, Uzakdoğu kültüründe (Çin, Tayvan, Japonya ve Singapur), Avrupa ve Amerika medeniyetlerinde tarih boyunca çeşitli (ikonografik anlamları ile) simgesel anlamlarıyla kullanılan aslan, bugün de geçmişteki anlamlarına uygun olarak pek çok devlet, şirket, spor kulübü tarafından kullanılmaya devam ediyor.

Türk kültüründe aslan motifi güç, kuvvet, ihtişam, yiğitlik, cesaret, asalet ve hâkimiyet anlamında simgesel bir motif olarak kullanılmıştır. Öyle ki paraların üstünde, bayraklarda, hükümdar tahtlarında, mimari eserlerde, gerek sözlü gerekse yazılı pek çok edebi eserde aslan sembolik anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı: Hunlardan başlayarak, Kök Türklerde, Uygurlarda, Karahanlılarda, Büyük Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı gibi Türk Devletlerinin sanatı ve kültüründe öne çıkan aslan figürünün betimlenmesi, tanıtılması ve ikonografik özelliklerinden yola çıkarak, genel özelliklerinin ortaya konulmasıdır.

Bugüne kadar aslan figürü ile alakalı pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu çalışmanın temel özelliği bugüne kadar ayrı ayrı değerlendirilen bu motifin tüm yönleri ile ele alınarak tek bir çalışmada toplanmasıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Kültürü, Aslan, Sembol, Bayrak, Karahanlılar.

## Lion In The Turkish Culture

**Abstract:** The use of animals as a symbol or symbol with many of their superior aspects and features is quite common in the history of mankind from past to present. It is an indisputable truth that the lion, which is one of the strongest animals in nature, has been used as a symbol of protective power by many civilisations throughout history. Having been used in Turkish, Egyptian, Mesopotamian, Persian, Far Eastern Civilisations' (China, Taiwan, Japan and Singapore) European and American Cultures; Lions till carries the same meaning it has in the past and is used by several governments, companys, and sports clubs.

Lion motif in Turkish culture has been used as a representation of power, magnificence, dignity and nobility. It can even be found on banknotes, flags, rulers' thrones and architectural works. In this study: Starting from the Huns, Root Turks, Uighurs, Karahans, Great Seljuks, Anatolian Seljuks and the Ottoman Empire throughout the entire history of the Turkish lion and its symbolic meaning, all aspects of the Turkish culture in the lion will try to handle the issue.

**Keywords:** Turkish Culture, Lion, Symbol, Flag, The Karahans.

### Giriş

Hayvanların sahip oldukları özellikleriyle bir simge ya da bir sembol olarak kullanımı geçmişten günümüze bütün insanlık tarihinde oldukça yaygın bir durumdur. Bugün de tıpkı geçmişteki varsayılan anlamlarına uygun olarak pek çok devlet, şirket, spor kulübü tarafından aslan figürü kullanılmaya devam ediyor. Örneğin; İngiliz Futbol Ligi'nin arması, Büyük Britanya Olimpik Takımının Logosu aslandır.

Amerikan film şirketi Metro-Goldwyn-Mayer, Endonezya Havayolları Lion, Türkiye’de de Galatasaray Futbol Kulübü, Fransız otomobil firması Peugeot ve daha birçokları aslan simgesini ve aslanın çağrıştırdığı anlamlarını kullanmaktadır. Uzakdoğu Asya ülkelerinden Singapur’un ismi de aslan anlamına gelmektedir.

Aslan kelimesi için sözlüklerde şu şekilde açıklamalar yapılmıştır: Kedigillerden, erkekleri yeleli, yırtıcı, Afrika ve Asya ormanlarında yaşayan, iri yapılı, güçlü, kestane renginde, kükremesi çok korkunç, et yiyici, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü, vahşi bir hayvan (Çağbayır, 2007: 320; Parlatır vd., 1998: 145). Dil bilimi açısından bakıldığında; aslan kelimesinin bugün Türkiye Türkçesinde daha yaygın kullanılan aslan şeklinden başka, eski ve yeni Türk şivelerinde arıslan, arsilan, arsalan, astlan, arıstan, arttan vb. çeşitli şekillerine rastlanır (Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 1981, C. I:732). Aslan kelimesinin eş anlamlısı olarak Farsçada şîr, Arapçada esed (asad) kelimeleri kullanılmaktadır. Bu üç kelime edebî ve tasavvufî Türk edebiyatında bulunmakla birlikte; Türk edebiyatında şîr kelimesi çoğunlukla, gerek müstakil gerekse çeşitli tamlamalar şeklinde kullanılmıştır. Şu ifadeler bunlardan birkaçıdır: Şîr-i gurran, Şîr-i Hakk, Şîr-i Jiyan, Şîr-i ner, Şîr-i Yezdan, Şîr-i Hudâ vb. (Gök, Abbasoğulları, 2015: 145).

Uygurca metinlerden itibaren görülen aslan kelimesi, çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılır. Kelimenin kökeni ile ilgili olarak Tuvacadakiarsıl aba ve Teleütçedekiarsılañ ifadeleri verilmektedir (Abik, 2009: s. 12).

Aslan kelimesinin farklı Türk lehçelerinde yedi sekiz çeşit okunuşu bulunmakla birlikte, En çok kullanımda olan ve bugün Anadolu’da en çok kullanılan: Arslan, aslan biçimindedir. Arslan ya da aslan kelimelerinin sonunda kullanılan “lan” ifadesinin, kaplan ve sırtlan kelimelerindeki “lan” eki ile aynı olduğu düşünülebilir. Muhtemelen aslanın avına pençeleriyle asılması, kaplanın avının üstüne atılarak adeta onu kaplaması, sırtlanın da avını sırtlayarak onu sürükleyerek götürmesi münasebetiyle bu hayvanlar Türkçede bu şekilde adlandırılmıştır (Konyalı, 1951: 256).

Aslan kelimesinin temelde kullanımı, *arıs* (*arsıl*, *arsal* kelimesi ile de alâkalı) şeklinde iken, “lan” ekinin birleşmesi ile bu şekli almıştır (Köprülü, 1978: 598; Köprülü, 2005: 100). Türkçede kullanılan aslan kelimesi birçok yabancı dile geçmiştir. Etimolojik açıdan incelendiğinde aslan kelimesinin oluşumu şu şekildedir: Da-rd-lang>yardlang>yar&lang >yarslan>arslan (Dolu, 2013: 35-36).“R-r” sesi zayıf bir ünsüz olduğundan çoğu zaman düştüğü görülmekte olup (Tietze, C. I, 2002: 201) “arslan” kelimesi yaygın olarak “aslan” şeklinde kullanılmaktadır.

Türkçede aslan kelimesinin mecazi anlamıyla birçok şekilde kullanımı söz konusudur. Örnekler vermek gerekirse; herhangi bir kişi için “aslan gibi” denilmesi, bahsi geçen kişinin yiğit ve cesur bir insan olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, o kişinin güçlü, kuvvetli, iri - yarı ve heybetli bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey yarı kürede Yengeç ve Başak takımyıldızları arasında yer alan, bir takımyıldız kümesi için de aslan ifadesi kullanılmaktadır. Herhangi bir olay karşısında kişiyi tarif etmek için “aslan kesilmek” ifadesinin kullanılmasıyla o kişinin; aslan gibi cesaretli ve atak olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. “Aslanın ağzına girmek”; tehlikeyi göze alarak büyük işler yapmak. Aslanın ağzında olmak şeklindeki kullanımdaysa: Eğer bir şeyin elde edilmesi, kazanılması çok zor ise bu ifade kullanılır. “Aslan payı” deyimini anlamsal olarak iki farklı kullanıma sahiptir. İlk kullanılan şekliyle; bir paylaşımında en iyisi ve en çoğu



anlamına gelirken, ikinci kullanım şekliyle; en güçlü olanın, en güzel veya en büyük payı aldığı ve ortada adaletsiz bir paylaşımın olduğunu ifade eden biçimidir. “Aslan sütü emmiş” ya da son günlerdeki moda kullanım haliyle “aslan yüreği yemiş” sözleri; kahraman, cesaretli, yürekli anlamındadır. Bir coğrafya için kullanılan: “Aslan yatağı” ifadesi, yiğitliği ve cesareti çok olan yerler için kullanılmaktadır. “Aslan yürekli”: Kendisini hiç kimsenin ya da hiçbir şeyin korkutamayacağı kişiler için kullanılır.

## **1. Türklerde Aslan ve Sembolik Anlamları**

Hayvanların kendilerine özgü birtakım özellikleriyle çeşitli kişilere, olaylara ya da nesnelere benzetimi, tüm Dünya’da olduğu gibi Türk tarihinde ve kültüründe de önemli yeri olan bir durumdur. Türklerin kullandığı hayvan sembollerinden bazıları, onların geçmişteki inançları olan Gök Tanrı dini ve Türk töresiyle ilgiliyken, bazıları da Türklerin sonradan çeşitli yollarla etkisinde kaldıkları veya doğrudan doğruya benimsemiş oldukları Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm gibi dinlerle ilgilidir. Aslan; güç, kuvvet, hâkimiyet, hükümdarlık ve hükümdarlığı sembolize eden bir simge olarak kullanılmıştır. Kimi zaman bir hükümdarın bizzat kendi adı olarak ya da kimi zaman unvan olarak kullanılmıştır. Şimdi tarih boyunca kurulan bazı Türk Devlet ve toplumlarında gerek bir isim ya da unvan olarak kullanılan gerekse simgesel anlamlarıyla Türk kültüründe aslanı inceleyelim:

### **1. 1. Hunlarda Aslan**

Hun Dönemine ait ve kurganlardan çıkarılarak günümüze kadar ulaşan pek çok eserde aslan figürü yer almaktadır. Bununla beraber üzerinde aslan figürlerinin bulunduğu en önemli eserler: Esik Kurganı’ndan çıkarılan; “Altın Elbiseli Adam” ve Pazırık kurganından çıkarılan; “Pazırık Halısı”dır.

Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine de rastlanmaktadır. Ele geçirilen eserlerdeki aslan-grifon tasvirleri bize aslanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir (Çoruhlu, 2002: 164; Çoruhlu, 1999: 149).

Aslan, Hunlarda bir motif ya da simge olarak sanat eserlerinde kullanımının yanı sıra hükümdar isimlerinde de kullanılmıştır. Güney Hun Devleti’nin 94-98 yıllarında hüküm süren yabgularından birinin Çincedeki adı Shih-tse’ydi. Bu kelimenin Çincedeki anlamı ise; aslandı. Tabii ki bahsi geçen Hun Yabgusunun asıl adı bu değildi, asıl adı Türkçe Aslan’dı; ama ne yazık ki Türkçe kelime kayda alınmamış, Türkçe isim Çinceye tercüme edilmiştir (Dolu, 2013: 35).

### **1. 2. Kök Türklerde Aslan**

Kök Türkler, Budizm’e karşı direniş gösterip halk olarak bu yabancı dinin benimsenmesine karşı olsalar bile, bazı hükümdarlar Budizm’e eğilim gösterdiler. Örneğin; Taspar (T’opo) Kağanın böyle bir eğilimi olduğu ve bundan dolayı da Kumtura’daki Budist külliye muhtemelen onun yaptırdığı ve bundan başka tapınaklar da inşa ettirdiği, bunun yanı sıra Buda’nın simgelerinden olan aslanı unvan olarak aldığı düşünülmektedir (Eberhard, 2000: 387; Pınarbaşı, 2004: 60).

Daha önce de ifade edildiği gibi Türkler kültüründe, birçok hayvan çeşitli özellikleri sebebiyle sembolik olarak ve simgesel anlamlarıyla önem arz etmektedir. Ancak bilhassa iki hayvanın Türklerde önemli bir yeri vardır. Bunlardan birisi kurt (börü) iken,

diğeri ise aslandır (veya bars = tonga). Çince belgelerde, hem Kök Türk Kağanlığının kuruluşu, hem de 630'dan sonraki fetret devrinden çıkarken, Türklerin önderliğini üstlenen iki boydan söz edilir. Bunlardan birisi A-shih-na (Aşina) ailesidir ki; Bumin'in dolayısıyla, İltiş Kağan'ın mensup olduğu kabiledir. Bir diğeri de A-shih-teler (Aşite), yani ünlü devlet adamı, âlim ve komutan Tonyukuk'un ailesidir. Türk tarihindeki büyük vezirlerden birisi olan ve II. Kök Türk (Kutluk) Devleti'nin veziri olan Tonyukuk'un adının kökeninin aslanla ilgili olabileceği konusunda Saadettin Gömeç Hoca şu tespitlerde bulunmuştur: “Tonyukuk'un adındaki “Tun” veya “Ton” (Tong-Tung) büyük bir ihtimalle A-shih-te'yi ifade etmektedir. Hem Kök Türkler, hem de Uygurlar çağında Tun/Ton/Tung/Tong soyadını taşıyan kişilere sıkça rastlamak da mümkündür. Aynı zamanda bu adın Tonga ile de irtibatlı olabileceğini gözden ırak tutmamak gerekir. Kaşgarlı Mahmut, “Tonga” kelimesi hususunda; “Kaplan cinsinden bir hayvandır. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. Tonga Han, Tonga Tigin denir. Türklerin büyük hakanı Afrasiyab'ın asıl Türk adı Tonga Alp Er'dir” der. Bilindiği gibi 779 senesinde, Yağlakar ailesinden Böğü Kagan'ı öldürerek Uygur tahtına çıkan Tonga Baga Tarkan da, büyük bir ihtimalle Tonyukuk'un soyundandır. Ayrıca daha sonraki yüzyıllara ait bir kitabede, Tonyukuk'un nesillerinin Uygurlara da hizmet ettiği söylenmektedir” (Gömeç, 2014: 29-33). Kök Türklerin Batı kolunun hükümdarı olan Toharistan hâkimi Tong Yabgu'nun adında da Tong kelimesi aslan anlamıyla kullanılmaktadır. Tong Yabgu Kağan, 618-630 yılları arasında Batı Kök Türk Devleti'ni yönetmiş olan bir hükümdardır (Salman-Özgüdenli, C. 43, 2013: 171). Toharistan yabgularının Türklerin A-shih-na (Aşina) sülalesine mensup oldukları bazı Çin kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir (Tezcan, 2012: 317).



Resim 1: Tong Yabgu Kağan dönemine ait (VII-VIII yy.) paralar [www.turkctarih.com/gokturk-kaganli-donemi-turk-madeni-paralari-2](http://www.turkctarih.com/gokturk-kaganli-donemi-turk-madeni-paralari-2) (Erişim Tarihi: 06. 12. 2017).

### 1. 3. Uygurlarda Aslan

Eski Türkçede “yalnguk” insan demektir. Uygur yazılarında, “yalngukların arslanı iligler”, yani “insanoğlunun aslanı, hakanlardır”, denilmektedir (Ögel, C. 2, 1995: 137). Anlaşılabacağı üzere hükümdarlar aslana benzetilmiştir.

Turfan Uygurları, hükümdarların aldıkları unvanlara göre Çin kaynaklarında isimlendirilmişlerdir. X. yüzyıl sonlarına kadar “Kağanlık”, bu tarihten sonra da “Hanlık” olmuşlardır. “Arslan”, unvanını alan Han'lar, ülkelerinin de bu unvanla çağrılmasına sebep olmuşlardır. İlk defa Çin Elçisi Wang Yen Te'nin seyahatnamesiyle ortaya çıkan ve Çin kaynaklarına giren bu durum, kendilerinin bu tarihten sonra Çinlilerce; “Arslan Han Uygurları” olarak isimlendirilmelerine yol açmıştır. Turfan Uygurlarında 981 yılından itibaren aslan kelimesi hükümdarların unvanı olarak kullanılmaya başladı. Bu unvan daha sonraki süreçte diğer Uygur Devletleri tarafından

da kullanılmaya başlandı (İzgi, 1989: 32, 63). Arslan Han (981-985), Çin elçisi Wang Yen Te'nin ziyaret ettiği Uygur hanıdır. Uygur Hakanı Aslan Han kendisini, "Aslan Kral" olarak tanımlıyordu (Sümer, C. I, 1999: 73; İzgi, 1989: 39). Yine Uygurlar döneminde Kara Hoço Hükümdarı (981) Si'çeu'da kendisini Aslan Han olarak adlandırmıştır (Tuncer, 2012: 145). XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında, Uygurlarda, Arslan Bilge Tengri İllig Kireşiz Iduk Kut isimli bir Iduk Kut'un da Uygur hükümdarı olduğu tahmin ediliyor. Arslan Bilge Tengri İllig Kireşiz Iduk Kut'un oğlu olan ve Arslan Bilge Tengri İllig Künçük Iduk Kut adını taşıyan bir başka Uygur Hükümdarı'nın da adında aslan adı bulunmaktadır (Sümer, C. I, 1999: 74).

#### 1. 4. Karahanlılarda Aslan

X. yüzyılda kurulan ve ilk Türk-İslam Devleti olan Karahanlılar'da aslan kelimesi, Karahanlı hükümdarları tarafından bir unvan olarak, yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. İslamiyet'ten evvelki Türk devlet geleneklerini güçlü bir şekilde muhafaza eden Karahanlıların, aslan kelimesinin hükümdarlar tarafından, bir unvan olarak kullanımı usulünü de aynen tevarüs ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çin kaynakları, Doğu Türkistan'da Kuça hükümdarının aslan şeklinde bir taht üzerinde oturduğunu ve bu sebeple hükümdarın kendisine "Arslan Hükümdar", halkın da hükümdarına "Arslan Han", dediklerini kaydediyorlar (Eberhard, C. 7, 1942: 133). Kuça Kralının, Budist keşişi Kumarajiva için, altından bir aslanlı taht yaptırdığı da tarihi kayıtlardan bilinmektedir. Bu rivayet ile Müslüman Karahanlıların, gerek doğu ve gerek batı koluna mensup hanlar tarafından, "Buğra", "Arslan" ya da "Aslan" gibi isimlerin bir unvan olarak alındığını gösteren tarihî kayıtlar arasında bir ilişki olduğu ortadadır. Bu hanlar, tahta geçerken eski Tu-kiu hanları gibi, yeni bir lâkap alırlardı. İşte bundan dolayı Karahanlılar da aynı unvanı taşıyan birçok hükümdara rastlanmaktadır. Bir taraftan aynı hükümdarın çeşitli lâkaplar taşıması, diğer taraftan da aynı lâkapların birçok hükümdar tarafından kullanılması, Karahanlılar tarihine ait araştırmaları ve hanedanın muntazam bir kronolojisinin oluşturulabilmesi konusunda işleri oldukça zorlaştırmaktadır. Karahanlılara ait paraların araştırılması esnasında paraların üzerinde "Arslan" unvanının oldukça fazla kullanıldığı rahatlıkla görülebilmektedir (Köprülü, C. I, 1978: 603-604; Köprülü, 2005: 109).

Konuyu burada biraz daha detaylı bir şekilde ele almak gerekirse; Karahanlılar konusunda en yetkin isimler arasında yer alan Omelyan Pritsak ve Reşat Genç Karahanlılarda "Arslan/Aslan" unvanının kullanımı ile ilgili olarak önemli tespitler yapmışlardır. Aslında, iki bilim insanı da meseleye birbirleriyle tezat oluşturacak bir zaviyeden bakıyorlar. Aslan ve arslan unvanlarının kullanımı ile ilgili olarak Omelyan Pritsak'ın tespitleri şu şekildedir: "Karahanlı Devleti, kavimleri yarı-yarıya ayıran Altay sistemine uygun olarak, iki kağan idaresinde, iki kısma ayrıldı. Doğu kısmının hâkimi olan büyük kağan Kara-Ordu'da yerleşti. O, Arslan Kara Hakan unvanını taşıyor ve aynı zamanda, bütün Karahanlılar sahasının en yüksek hâkimi sayılıyordu. Batı kısmının hükümdarı, ortak - kağan, önce Taraz da, sonra Kaşgar'da ve daha sonra tekrar Taraz'da yerleşmiştir. Unvanı, Buğra Kara Hakandı. Her iki hayvan ismi, arslan/aslan ve buğra, aslında, Karluk kavmi birliğine dâhil büyük grupların ongunuydu. Çiğillerinki "Arslan/Aslan" ve Yağmalarinki ise "Buğra" idi. Bu iki baş-hükümdardan başka, hâkimler zümresine, sülâleye mensup, daha dört alt-kağan ile altı hükümdar vekili bulunuyordu, Kademe kademe yükselme esasına dayanan bu rütbelere özel bir sistem meydana getiriyordu. Böylece mesela arslan-ilig, mevkii boşaldığı takdirde, buğra-han

yerine geçiyor ve buğra han da aynı şekilde arslan han yerine geçebiliyordu. Bir hükümdarın yerine geçecek olan diğer hükümdarın seçimi bu şekilde rütbe esasına göre yapılıyordu (Pritsak, C. 6, 1977: 252-253). Ancak Pritsak'ın Karahanlı Devletini oluşturan Yağma boyunun buğra, Çiğil boyunun ise aslan ile temsil edildiği fikrine Reşat Genç katılmamaktadır. Şöyle ki; "Sözü edilen hayvanların (aslan ve buğra), Türk tarihinde çeşitli örnekleri olduğu gibi, birer ongun olmaları kuvvetle muhtemel ise, Omelyan Pritsak'ın Arslan'ı Çiğiller 'in, Buğra'yı da Yağmalar'ın ongunu şeklinde göstermesini hiç değilse şimdilik ihtiyatla karşılamak durumundayız. Çünkü Aslan Han terkibi de Karahanlılar için yeni bir unvan olmayıp aynı unvan Uygur hükümdarları tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca Bahaeddin Ögel'in bildirdiğine göre Kök Türk ve Uygur hükümdarlarının tahtları aslan motifli idi ve özellikle Uygurlarda Arslan Han unvanı da bununla ilgili bulunuyordu. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi, gerçek olan bir husus vardır ki o da Yağmaların başında bulunan hükümdarların, daha erkenden Buğra Han unvanını taşımış olmalarıdır. Onların bu unvanının Karahanlılarda çok yaygın bir şekilde kullanılması da şüphesiz Yağmaların bu devletin kurucuları olmaları ile ilgilidir. Bu cümleden yola çıkarak, Kutadgu Bilig'in ithaf edilmiş olduğu Kaşgar hükümdarı Ebu Ali Hasan'ın unvanları arasında Buğra Han (Hakan) unvanının bulunmasına karşılık onun babasının unvanları arasında da Arslan Hakan (Han) unvanının bulunması, Pritsak'ın ifade ettiği gibi unvanların kullanılmasında Yağma, Çiğil gibi bir boy ayırımı yapılmadığını göstermektedir" (Genç, 2002: 82). Sonuç olarak tarihçiler, Karahanlı Hükümdarlarının aslan ve buğra gibi hayvanların isimlerini, diğer birçok Türk Devlet ve topluluklarında da olduğu gibi birer ongun olarak görmüşler ve bu isimlerin hükümdar unvanı olarak kullanıldığı hususunda hem fikirdirler. Ancak aslanın Çiğil Türk Boyu'nu, buğranın ise Karahanlı Devletini kuran bir başka Türk boyu olan Yağmaları temsil ettiği görüşünde ortak bir fikre varamadıklarını söylememiz mümkündür.

### **1. 5. Büyük Selçuklularda Aslan**

Büyük Selçuklu Devleti'nde aslan diğer Türk devletlerinde olduğu gibi güç, kuvvet, cesaret, yiğitlik anlamlarına gelecek şekilde sembolik anlamlarıyla kullanılmaya devam edildi (Şapolyo, 1972: 68).

Selçuklularda da tıpkı Karahanlılarda olduğu gibi aslan unvanlı hükümdarlara oldukça sık bir şekilde karşılaşmak mümkündür. Eski Türk devlet teşkilatında kağandan sonra yabgular ve şadlar geliyordu. Kök Türk ve Uygur çağında yabgular batıdaki Tarduş boylarına, ilk şad da doğudaki Tölöslere tayin ediliyorlardı. Dolayısıyla hem Karahanlılarda, hem de Selçuklularda aslan/arslan unvanlı kişilerin yabgu oldukları ortadadır. Ancak belirli bir zamandan sonra yabgu kelimesi anlam kaybetmiştir. Başlangıçta hükümdardan sonra ikinci dereceyi alan yabgu, büyük bir ihtimalle VIII. yüzyıldan sonra, özellikle batıda han manasına da kullanılmıştır (Gömeç, 2014: 42-43).

Büyük Selçuklu Devleti'nde gerek hükümdarlara gerekse bu dönemde yaşayan pek çok beye aslan ismi verilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuklu hanedanının atası olan Selçuk Bey'in büyük oğlu olan Arslan Yabgu, Çağrı Bey'in büyük oğlu Kara Aslan (Kavurd), Çağrı Bey'in diğer oğlu Sultan Alparslan, Sultan Alparslan'ın bir rivayete göre oğlu bir rivayete göre kardeşi olan Arslan Argun, Çağrı Beyin kızı Hatice Arslan Hatun, Selçuklu soyundan Musa Yabgu'nun oğlu Sultan Alparslan'ın amcası Kara Aslan Böri, Sultan Alparslan'ın komutanlarından Arslantaş,

Sultan Alp Arslan'ın emirlerinden Begarlan vb. Büyük Selçuklular zamanında aslan ya da arslan ismini taşıyan hükümdar ya da beylerden bazılarıdır.

Büyük Selçuklular döneminde aslan sembolik anlamlarıyla günlük hayatta da kullanılmaya devam ediyordu. Bu durumu Sultan Alparslan'ın Ani Kalesi'nin fethi esnasında askerlerini aslana benzetmesinden anlayabiliriz. Alpaslan bir ordu ile yola çıktı. Büyük bir kuvvetle Ani Kalesi'ni kuşattı. Bu kale çok kuvvetli surlarla kaplı, içi binlerce askerle doluydu.

Alpaslan askerlerini kale önünde toplayarak, onlara şu sözleri söyledi:

- “Askerlerim! Sizin gibi cesur askerlerin hükümdarı bulunduğumdan dolayı iftihar ediyorum. Tahta çıktığım ilk günlerde, isyan bulutlarını, bir yıldırım gibi defettiniz. Şu anda Türk Milleti düşmanları yok etmenizi beklemektedir. Düşman çokluk ise de hücumlarınıza dayanamayacaktır. Çünkü onlar vatanlarını değil, canlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyen bir takım korkak adamlardır. Sizler ise, canını düşünen değil, asıl şerefin vatan uğrunda can vermek olduğuna inanan aslanlarsınız” (Şapolyo, 1972: 68).

## 1. 6. Anadolu Selçuklularında Aslan

Türkiye’de Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşadığı bilinen Asya aslanının Anadolu’da nesli günümüzde tamamen tükenmiş bir vaziyettedir. Anadolu’da yaşayan son aslanların 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları zamanında yaşadığı varsayılmaktadır.

Aslan, daha önceki Türk Devletleri’nde olduğu gibi güç ve kuvvet sembolü olarak Anadolu Selçuklularında da kullanılmıştır. Orta Çağ Anadolu’sunda özellikle Selçuklu Dönemi eserlerinde ay, güneş, gezegen ve yıldızlar önemli bir yer tutmuş, güneş ve aydınlık simgesi olan aslan birçok sanat ve mimari eserde bol miktarda kullanılan motifler olmuştur (Alp, 2009: 43).

Anadolu Selçuklularında aslan hükümdarlık simgesi olarak kullanılıyordu. Bunun en somut örneklerden biri, Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın minyatürüdür. Aslı Kahire Milli Kütüphanesi’nde bulunan minyatürde görülen Alâeddin Keykubad’ın göğsünde görülen zırh aslan başı şeklinde biçimlendirilmiştir (Tuncer, 2012: 148). Anadolu Selçuklularında aslan ismini taşıyan birçok hükümdar işbaşına gelmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin kurucusu ve ilk hükümdarı Sultan Süleyman Şah’ın oğlu olan I. (İzzeddin) Kılıç Arslan (Öztuna, 1998: 27), Türkiye Selçuklu Devleti sultanı I. Kılıç Arslan’ın kardeşi Davud Kulan Arslan (Sevim-Merçil, 1995: 152-153), babası I. Kılıç Arslan’dan sonra 1107-1124 yılları arasında Malatya’da hüküm sürmüş Selçuklu soyundan bir şehzade olan Tuğrul Arslan (Metin, 2017: 48), Anadolu Selçuklu Devleti’nin dördüncü hükümdarı II. (İzzeddin) Kılıç Arslan, I. Alaeddin Keykubad’ın oğlu İzzeddin Kılıç Arslan (Eser, 2006: 239), (1204- 1205 yıllarında Anadolu Selçuklu hükümdarı olan) Sultan III. İzzeddin Kılıç Arslan, I. Alâeddin Keykubad’ın torunu ve II. Keyhüsrev’in oğlu olan IV. Sultân Rukneddin Kılıç Arslan, aslan ismi taşıyan hükümdarlara örnek verebileceğimiz kişilerdir.

## 1. 7. Osmanlılarda Aslan ve Aslanhaneler

Tarih boyunca gerek Türk gerekse başka milletlere mensup pek çok hükümdarın saraylarında aslan beslediklerini ve aslan avlarına çıktıklarını biliyoruz. Hatta aslanları ehlileştirerek onları birer muhafız gibi kullananlar dahi olmuştur. Osmanlı Devleti

döneminde daha önceki Türk Devletleri ile mukayese edildiğinde aslan isminin kullanımı neredeyse hiç yok denecek kadar azalmış olmakla beraber, padişahların aslanlara olan ilgilerinin devam ettiğini ve hatta bu hayvanların beslenmesi için aslanhane denilen özel yerler oluşturdıkları söylenebilir.

Topkapı sarayında vahşi hayvanların muhafazasına mahsus yere aslanhane adı veriliyordu (Pakalın, C. 1, 1993: 95). Aslanhane bulundurmak âdeti hâkimiyetin, hükümdarlığın bir şiarı gibi son asra kadar yaşamıştır. Müslüman hükümdarlarının saraylarında, baş şehirlerinde birer aslanhane vardı. Fatihin yaptırdığı sonra (Eski saray) adını alan ilk Osmanlı sarayında ve daha sonra yapılan Yeni sarayda (Topkapı Sarayı) Aslanhane vardı. Aslanların sayısına göre de bir aslanca başının idaresinde yeter sayıda aslanca bulunurdu. Aslanhane zaman zaman yer değiştirmiştir. Topkapı sarayının ilk arslanhanesi, Cebhane-i Amire binasıyla sarayın sur duvarları arasındaydı. Burası yandıktan sonra aslanlar için Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri olan Damat İbrahim Paşa'nın sarayı iken sonra Fazlı Paşaya geçen ve (Fazlı Paşa Sarayı) adıyla anılan sarayın altındaki Binbirdirekte Ser Mimarın-ı Hassa İbrahim Kami tarafından özel yerler yapılmıştır. Bir ara devlete ait aslanlar Yedikule'de muhafaza edilmiştir. Adliye sarayı yapılmak üzere yıktırılan eski hapishane binasının yerindeki Bizanslılardan kalma bir binada, Fatih'ten beri aslanlar ve filler için hususi yerler bulunduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz (Konyalı, 1951: 257; Eyice, C. 3, 1991: 403). IV. Murat zamanında, Aslanhanenin bir aslanca başı, bir kethüdası ve yüz kişilik aslanca vardı. IV. Murat'ın meşhur geçit resmine on arslan, beş pars ve on iki kaplan katılmıştı. Revan köşkünün önüne aslanlar bağlanırdı (Konyalı, 1951: 257). Sultan Abdülaziz zamanında, Sultan Mahmut köşkü aslanlar için tahsis edilmiş olup, aslanhane adını almıştır (Pakalın, C. 1, 1993: 95). Aslanları çok seven Abdülaziz de sonradan Topkapı Sarayı içinde ve Beylerbeyi Sarayı'nda birer arslanhane yaptırmıştır (Köprülü, C. I, 1978: 603-604; Köprülü, 2005: 109). Abdülaziz'in bir aslanla güreş yaptığı meşhurdur. Sultan II. Abdülhamid'in ise Yıldız Sarayında aslanhaneleri vardı. Aslanlar fillerle beraber padişah tarafından elçiler kabul edilirken Topkapı sarayının birinci avlusuna, cephanenin önüne bağlanırlardı. 1530'da Avusturya elçilik heyeti padişahın huzuruna kabul edilmek üzere saraya girerlerken burada aslanlar ve filler görmüşlerdi. Bu hayvanlar yurt içinden tedarik edildiği gibi bazen uzak yakın devletler tarafından hediye olarak da gönderilirdi (Konyalı, 1951: 258).

## 2. Türklerin Aslana Benzetilmesi

Türklerin meziyetleri hakkında yazılan Arapça eserlerden biri olan İbn Hassûl'un; Kitabü Tafzili'l-Etrak 'Ala Sa'iri'lecnad ve Menakıbi'l-Hazreti'l-'Aliyeti's-Sultaniyye (Türklerin Diğer Askerlere Üstünlüğü ve Sultan Tuğrul Bey'in Menakıbi) adlı risalesidir. Bu risale Selçuklularla Büveyhiler arasındaki rekabet sebebiyle yazılmıştır (Şeşen, 2003: 119).

İbn Hassûl, kitabını Tuğrul Bey'e okunmak üzere veziri Amidülmülk el-Kündüri'ye sunmuştur. İbn Hassûl, Hz. Muhammed'e atfedilen: "Türkler size dokunmadıkça siz onlara dokunmayın.", sözünü delil getirerek Türkler'in muteber bir millet olduğunu söylemektedir (Kucur, C. 20, 1999: 29). İbn Hassûl, eserinde Türkleri hem fiziki hem de mizaç olarak aslana benzeterek şunları söylemiştir: "Bütün milletler içinde cesaret ve şecaatçe yani cesaret olarak onlardan daha ileride olan ve büyük maksatları elde etmek uğrunda onlardan daha ileri gidebilen bir millet yoktur. Allah-u Teâlâ onları aslan suretinde yaratmıştır. Yüzleri enli ve burunları basıktır. Bilekleri yoğundur. Yavuz

yaradılışlıdır. İlerinde ince belli ve uzun yüzlü ve büyük gözlü olanları nadirdir. Asker içinde bunlardan başka diğer topluluklardan herhangi bir kişinin terbiye amacıyla disiplinize edilmesi o ferdin mensup olduğu topluluğa gözdağı olur ve onların hepsini sindirir. Fakat yalnız Türklerdir ki zecr (menetme, engel olma) umumi olmadıkça onlardan hiçbir kimsenin gözü yılmaz” (Azzavi, C. IV, 1940: 259).

### 3. Dini Motifler-Dini Kişilikler ve Aslan

İslamiyet'ten önceki Türklerin dini inançlarında ve toplumsal hayatında aslanların çok önemli birer motif olarak yer aldığını söylememiz mümkündür. Türk ve Moğol boylarına ait olan efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir yer tutmaktadır Türk - Moğol mitolojisinde mavi aslan ve kaplanlar, Altay boyunun atası sayılan Tengri'nin gücünü sembolize eder. Tengri, mavi göklerin ve mutlak hâkimiyetin sembolüdür (Mazlum, 2011: 133). Orta Asya Türkleri arasında oldukça yaygın olan Şaman inançlarına göre; aslan, şamana gökyüzü ve yeraltında yardımcı olan ruhtur. Türbe ve mezar taşlarında görülen aslan kabartmaları ölünün ruhuna gökyüzü seyahatinde yardımcı olacak ruhları sembolize edebilir. Niğde Hüdavent Hatun türbesi, Kayseri Döner Kümbet, Tokat, Kırşehir mezar taşlarında aslanla birlikte görülen rozetler ve hayat ağacı tasvirleri bu düşünceyi doğrular. Şaman, koruyucu ruhla yani aslanlarla yaptığı gökyüzü seyahatinde hayat ağacı vasıtasıyla gökyüzüne, aya ve güneşe varır. Şaman davullarında, elbiselerinde ay ve güneş, çeşitli gezegenler benzer şekilde yuvarlak rozetlerle belirtilir. Kayseri Döner Kümbet, Erzurum Yakutiye medresesi ve hayat ağaçlı mezar taşlarında aslanlar aynı zamanda ebedî hayat sembolü ve dünyanın eksenini kabul edilen tılsımlı ağacı bekleyen kudretli yaratıklardır. Bazı aslanların kanatlı işlenmesi ve birçok örnekte şaman inancında hayat ağacıyla ilgili olarak önemli rolü olan hayat ağacının tepesinde çift veya tek başlı kartalın (bazı örneklerde çift kuş) verilmesi de bu tabloyu tamamlar (Öney, 1971: 37-38).

Aslan, İslamiyet'le birlikte gerek Türk gerek diğer İslam uygarlıkları içerisinde birçok kişiyle ilişkilendirilmiştir Müslümanlar tarafından hem Hz. Ali hem de Hz. Hamza kahramanlık ve cesaretleriyle “Allah'ın aslanı” olarak nitelendirilmişlerdir. İbn-i Sina'nın Ebu'l-Hasan Harakâni'yi ziyareti konusunu işleyen menkıbede Şeyh'in topladığı yakacağı bir aslanın üzerinde evine kadar getirmesi konu edilmektedir. Ebu'l-Hasan Harakâni bu şekilde aslanları dize getiren olağanüstü bir dini kişilik olarak tasvir edilmektedir.



Resim 2: Ebu'l-Hasan Harakâni'yi Bir Aslan Üzerinde Tasvir Eden Resim. [www.ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi](http://www.ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi) (Erişim Tarihi: 06. 12. 2017).

Hacı Bektaş Veli etrafında da aslan içeriğine sahip kimi menkıbeler anlatılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye ait Vilayetname'de Hacı Bektaş Veli'yi görmek isteyen Seyyid Mahmud Hayrânî elinde yılandan oluşan bir kamçı ile aslanın sırtına binmiş olarak gelmiştir. Ayrıca Vilayetname'de Hacı Bektaş Veli'nin manevi gücünü ifade etmek için "Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Türkistan'dan Rum ülkesine hareket edince önce Hacca niyet etti yolda çöl içinde tenhaca giderken aslanların sığındıkları bir yere uğradı. Oraya korkudan insanlar adım atamazlardı. Hünkâr oraya adım atınca iki aslan hünkâra saldırdı. Yanına geldiklerinde hünkâr ikisini de başlarından kuyruklarına kadar sıvazladı ikisi de taş oldu. Bunun üzerine diğer aslanlar yüzlerini yere sürüp yalanmaya başladı." biçimindeki hikâye anlatılmaktadır (Tuncer, 2012: 148).

İslamiyet dışında daha başka din ve inanç sistemlerinde de aslanın tarih boyunca kullanıla gelen simgesel anlamlarıyla, bazen bir tanrı ile (Budizm'de Buda ile) bazen de bir din büyüğü ile (Hıristiyanlıkta Hz. İsa ile olduğu gibi) ile irtibatlandırılan bir hayvan olduğu görülür. Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta aslan'ın hangi anlamlarda ve nasıl kullanıldığı konusunda bazı örnekler verebiliriz:

Buda mitolojisi daha çok güneşle ilgilidir. Buda'nın öğretisinin simgesi güneş tekerleğidir. Hindistan'da "simhasana" adı verilen aslanlı tahtlar krallara özgüdür (Pınarbaşı, 2004: 51). Budist gelenekte yasaları koruyan aslandır. Aslan, Budist mitolojide bazen Tanrı'yı bazen de hükümdarın kendisini ya da oturduğu tahtı simgeler. Buda, Sakya'nın aslanı olarak anılır ve vücudunun duruşu aslana, konuşmalarıysa insanları uyaran aslan kükremesine benzetilir [www.dusunuyorumdergisi.com/aslan-sembolu-uzerine](http://www.dusunuyorumdergisi.com/aslan-sembolu-uzerine) (Erişim Tarihi: 06.12.2017).

Hz. Süleyman'ın Tevrat'ta anlatılan on iki aslanlı tahtı, aslanlı tahtların tek tanrılı dinlere inanan kültürlerde de benimsenmesine yol açmıştır. Hıristiyanlıkta da aslan çeşitli simgesel anlamlar taşır. Efsanevi doğal tarihe göre genç aslanlar ölü doğar ama babalarının nefesiyle doğumdan üç gün sonra yaşamaya başlarlar. Böylece aslan yeniden dirilme ile ilişkili hale gelmiş ve Yaşamın Efendisi İsa'nın simgesi olmuştur (Pınarbaşı, 2004: 51-52). Hıristiyanlık inancında Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'in Mısır'a yaptıkları seyahat esnasında aslan ve panter gibi yırtıcı hayvanlar tarafında korunduğu anlatılır. Şöyle ki: "Kutsal Aile Mısır'a yolculukları sırasında çölde aslan ve panter gibi çeşitli yırtıcı hayvanlarla karşılaşır. Annesinin korktuğunu gören çocuk İsa, Meryem'e korkmamasını, hayvanların onlara hizmet etmek için bulunduğunu söyler. Çocuk İsa'nın bu sözleri üzerine itaat eden yırtıcı hayvanlar, yolculukları boyunca "Kutsal Aile"ye eşlik ederek yol gösterirler. Milano Ambrosiana Kütüphanesi'nde bulunan 15. yüzyıla ait iki minyatür bu öyküyü konu alır. İlkinde Kutsal Aile'nin yırtıcı hayvanlarla karşılaşması, ikincisinde ise Hz. Meryem ve çocuk İsa'yı taşıyan eşeğe aslanlar ve panterlerin yol göstermesi betimlenir (Tükel-Arsal, 2014: 119-120).

#### **4. Türk Edebiyatında Aslan**

Türkler gök gürlemesini aslan kükremesine benzetiyorlardı. Eski Türkler, bilhassa X. ve XI. asırlardan itibaren gök gürlemesini, bulutların bir sesi olarak kabul ederlerdi. Bu sebeple eski Türkler gök gürlemesine ve hatta şimşeklerle yıldırımların şakımasına bile, "Bulut kökredi" yani "Bulut kükredi" derlerdi. Eski Türkçede kükremek, kökremek fiili, daha ziyade aslanların bağırmasını ifade etmek için kullanılan bir ifadeydi. Mesela en eski Türk şiirlerinde, "Arslanlayu kökredim": yani "aslan gibi veya aslanlaşıp kökredim" gibi, birçok cümleye rastlıyoruz. Bundan da açık olarak anlaşılıyor ki büyük



devlet kuran Türk toplumları, Altay ve Sibiryâ mitolojilerinde olduğu gibi, bu kişiliği ve kükremeyi, bulutların arkasında yatan ejderhalara değil; bulutun bizzat kendisi ile ilgili görüyorlardı. Belki daha eski çağlarda bulutun kükremesi, çok daha mitolojik, birçok sebeplere de dayandırılabilirdi (Ögel, C. 2, 1995: 269).

Aslan sembolü Oğuz Kağan Destanı'nda kimsenin ona kolay kolay yaklaşamadığı kudretli ve yenilmez bir hayvan olarak tasvir edilmiştir (Gök, Abbasoğulları, 2015: 146).

Türk tarihi ve edebiyatı açısından olağanüstü bir kıymete haiz olan Dede Korkut Hikâyelerinde aslan: “hayvanların kıralı”, “kağan aslan”, “canavar serveri”, “Amıt soyunun aslanı”, “erenlerin aslanı” şeklinde, hükümdarlıkla, liderlikle, güç ve kuvvetle simgelenmiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde dişi aslanlarda birer hikâye kahramanı olarak kullanılmış olup, alışılâgelmişin ötesinde yırtıcı, kavgacı aslan anlayışına aykırı olarak anne şefkat ve merhameti ile dolu aslanlar anlatılmıştır.

Dede Korkut Hikâyelerinin birinde Oğuzlar uğradıkları bir saldırı sonucu, kaçıp, göçerler. Bu sırada Aruz Koca'nın torunu yere düşer. Onu aslanlar bulur ve büyütürler. Oğuzlar yurtlarına geri döndüklerinde aslan gibi hareket eden bu çocuğu bulurlar. Çocuğun Aruz Koca'nın torunu olduğu anlaşılır. Dede Korkut onun insanlarla yaşaması gerektiğini anlatır. Adını da Basat koyar. Basat'ın Tepegözü öldürdüğu hikâyede “Basat okuduğu bir şiirde babamın adını sorarsan Kaba Ağaç'tır. Anamın adını sorarsan Aslan Kağan'dır” ifadesi yer almaktadır. Bu çerçevede Basat'ın bir ağaç kovuğunda dişi bir aslan tarafından yetiştirildiği anlatılmaktadır. Hikâye dişi aslan vurgusu ve bir insan evladını büyütmesi, aslanın annelik ve şefkat yönünü de vurgulamaktadır. Bu bakımdan aslan figürü diğer kültürlerden farklı bir mitolojik karakter de kazanmaktadır. Aynı zamanda aslanın ağaç ile birlikte ifade edilmesi, Türk sanatında görülen hayat ağacı kompozisyonun içinde aslanın yerini anlamlı kılmaktadır. Dede Korkut, ongunu kuş olan bir kavimden bahsederken “Bir gün Ulaş'ın oğlu kahramanların aslanı tüylü kuşun yavrusu bedbahtların ümidi Amid nehrinin aslanı” demektedir. Aslan aynı zamanda Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'un çıkardığı hikâyesinde “Ala gözlü helalini yüklü koydun aslan oldu”, sözleriyle aslanın kurtta olduğu gibi, erkek evlat anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Aslan, erkek gibi dövüşen kadın kahramanlar için kullanılmıştır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde, Kan Turalı uyurken gelen düşmana saldırıp yenen Selcan Hatun'u överken: “ aslan uruğu, sultan kızı” biçiminde övmektedir. Bu hikâyede de yine Basat'ın hikâyesinde olduğu gibi dişi aslan vurgusu dikkat çekmektedir. (Tuncer, 2012: 142-143).

Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'ini incelediğimizde, O'nun, Hz. Ali'yi konu edindiği Hikmetinde, Hz. Ali'yi Huda'nın aslanı olarak gördüğünü ve bu şekilde ifade ettiğini görmekteyiz. şöyle ki:

Dördüncüsü dost olan şîr-i Hudâ Ali'dir,

Hem miraçta yâr olan şîr-i Hudâ Ali'dir.

Dediği sözü rahmani, görsen yüzü nurani,

Kâfirlerin kıranı şîr-i Hudâ Ali'dir.

Himmet kuşağı belinde, Mevlâ'nın yâdı dilinde,

Zülfikar'ı elinde şîr-i Hudâ Ali'dir.

Divan- Lügat'it Türk'te aslan maddesi şöyle yazılmış:

Arslan: arslan, hanlara da bu unvan verilir.

Divan- Lügat'it Türk'te aslanla ilgili olarak pek çok atasözü ve deyim geçmektedir. Şöyle ki: "Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas": Hileyle arslan tutulur, güçle sıçan tutulmaz. İnsanların işlerinde güç kullanarak bir sonuca ulaşmalarının zor olduğu, dolayısıyla her işte kolay yöntemlerin araştırılıp bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Bundan başka; "arslan karısa sıçgan ötin közedür: Kocayan arslan, sıçan deliğini gözler, arslan kökrese at ayakı tulaşır: Arslan kökrese atın ayakları dolaşır.

Alımçı arslan berimçi sıçgan = alıcı arslan, borçlu sıçan. Alacaklı borcunu alabilmek için adeta bir aslan gibidir fakat borçlu olan ise korkudan sıçan gibidir (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 75).

Alın aslan tutar; küçin oyuk tutmas-al ile aslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz. Yani, hile ile aslanı bile yakalamak mümkünken, zorla bostanlara dikilmiş oyuğu bile tutmak mümkün değildir denilmek istenmiş (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 81).

Öpkem kelip ogradım,

Arslanlayuk ökredim,

Alplar başın togradım,

Emdi meni kim tutar.

Günümüz Türkçesiyle; "Öfkem geldi, uğradım, arslan gibi kükredim, yiğitlerin başını doğradım. Şimdi beni kim tutar?"(Kaşgarlı Mahmut, 1985: 125).

Enüklüğ arslan-Yavrulu aslan (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 153).

Ol mening birle arslandan ertişti - O, benimle arslanın yanından geçmekte yarıştı (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 231).

Enükledi: İt enikledi - köpek enikledi. Arslanın yavrulaması durumunda da: arslan enükledi, denir (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 308).

Arslan karısa, sıçgan ötin ködhezür. (Arslan yaşlanırsa-kocarsa, yakalamak için fare deliğini bekler) (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 263).Eski Türklerde, "Arslan ihtiyarlarsa, fare deliğini beklermiş" diye bir atasözü de vardır (Ögel, C. 2, 1995: 546).

Arslan kökredi: Arslan kükredi (Kaşgarlı Mahmut, 1985: 282).

İslami döneme ait ilk Türk eserleri arasında müstesna bir yere sahip olan Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inde de aslan çeşitli simgesel anlamlarıyla kullanılmıştır.

Askeri översen, eliyle aslan tutar. Atı okşarsan uçan kuşa yetişir, ifadeleriyle insanların hizmetindekilere ve emri altında bulunanlara özgüven aşılayacak şekilde davranmasının önemi üzerinde durulmuştur.

Kutadgu Bilig'de aslan, öğüt vermek amacıyla bir benzetme ögesi olarak sıkça geçmektedir. Örneğin dilin faydaları ve zararlarını anlatırken: "Dil aslandır, bak eşikte yatar, ey ev sahibi dikkat et senin başını yer" ifadesini kullanmıştır. İyiliğin faziletini

anlatmak için: “Bu cihana hâkim olmak için bin türlü erdem gerek, yaban eşeğini alt etmek için aslan olmak gerek” biçiminde bir ifadeye başvurmuştur. Kutadgu Bilig’de aslan, hamiyet ve yiğitlik simgesi olarak görülmüştür. Bir komutanın nasıl olması gerektiğini öğütlediği bölümlerde “Onun yüreği harpte aslan yüreği gibi ve dövüşte de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. / Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir. / Uyanık beyin askeri, ejderha kumandasında aslana binmiş kılıç, kamçılı orduya benzer. / Kahraman; yiğit asker görünce aslan kesilir; seğirtir ya öldürür ya da vuruşarak ölür.” biçimindeki ifadelerle aslan figürüne cesaret ve savaşçılık anlamlarının yüklendiği gözlemlenebilmektedir. Yine Kutadgu Bilig’de güneş ile aslan arasındaki astrolojik ilişki de vurgulanmaktadır: “Bu güneşin burcu aslandır ve bu burç yerinden kıpırdamaz. Yerinden kıpırdamadığı içinde evi de bozulmaz. / Bak aslan komşusu buğday başıdır (Başak) sonra çadan (akrep) ve yay’ın arkasında Ülgü (terazi) gelir”, ifadeleriyle güneşin aslan burcunda olduğunu belirtmektedir (Tuncer, 2012: 141-142).

Divan edebiyatında ise aslan sembolü yine kimi zaman güç ve kuvveti kimi zaman da sevgilinin yüzünü temsil eder. Divanlarda aslan manasında gazanfer, hizebr gibi kelimeleri görmek de mümkündür. Şiirlerde şîr-i neyistân tamlaması da kullanılmıştır. Şîr-i neyistân, kamışlıkta yatan aslan manasındadır. Bu minvalde Sâdî, “Aslanlar ekser kamışlıkta yatarlar, karınca havfından. Zîrâ karınca yavrularının kulağına girip helak ederler”, demiştir. (Gök, Abbasoğulları, 2015: 147-148).

Ziya Paşa’nın: Yaktın nice cânları o nezaketle tebessüm,

Şîr’in dahi kasdetmesicâna gülerektir, şeklindeki beytinde ise, aslanın canlara sinsî bir gülümsemeye kastetmesi gibi sevgili de nezaket dolu bir tebessümüyle âşıkların canlarını yakar” demektedir.

Yavuz Sultan Selim’e ait şiirde ise padişah aslanların bile kendisinin gücü karşısında parça parça olduğunu, ancak; feleğin onu bir gözleri ahı karşısında aciz bıraktığını;

Şîrler pençe-i kahrımdan olurken lertzân,

Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek, dizeleriyle ifade etmiştir.

Günümüz Türk Edebiyatına geldiğimizde ise Cumhuriyet dönemi şairlerinden Millî Şair Mehmet Âkif Ersoy, tembellik karşısında azim ve çalışmayla yırtıcı aslan gibi olunması gerektiğini nasihat ederken şöyle bir teşbih yapmıştır:

Fakat işittiği bir sesle silkinir, uyanır:

Dolaş da yırtıcı aslan kesil behey miskin!

Niçin yatıp, kötürüm tilki olmak istersin?

Elin, kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak,

Ki artığınla geçinsin senin de bir yatalak.”

Mehmet Âkif, Asım’ın neslinin faziletini soranlara

... -Ne fazîlet mi? Çocuklar koşuyor, aç çıplak,

Cepheden cepheye aslan gibi hiç durmayarak.

Yine vardır bir ölüm korkusu aslan da bile;

Yüz göz olmuş bu çocuklar ölümün şahsıyla!...

diye cevap vererek onların yiğitliğine dikkat çekmiştir.

## 5. Aslan Kelimesinin İsim ve Unvan Olarak Kullanımı

Aslan adı ve unvanı, Türklerde bilinen en eski devirlerden beri kullanılmaya başlanmıştır. Türk kültür çevresinde Kök Türkler, Uygurlar, Karahanlılar ve Selçuklularda aslan ismi başta hükümdarlar olmak üzere, devlet ileri gelenlerinin isimleri olarak devam etmiştir. Bu isim tek başına kullanıldığı gibi, Ak Arslan, Alp Arslan, Gök Arslan, Kara Arslan, Kutlu Arslan vb. şekilde diğer isimlerle birlikte de kullanılmıştır (Durmuş, 2012: 1208). Türklerde aslan ismi, hükümdar, komutan ya da kahramanlarda görülür. Türklerde, güç ve liderliğin simgesi olarak görülen aslan cesareti ve savaşçı özellikleri nedeniyle devlet, hanedan ve hükümdar sembolü olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda hükümdarlara aslan sözcüğünü içeren hitap biçimleri gelişirken, unvan, ad veya sıfat olarak “aslan” ismine sıklıkla rastlanmaktadır (Tuncer, 2012: V, 145).

## 6. Türk Sanatında Aslan

Dünya tarihinde geriye doğru gittiğimizde şimdiye kadar ulaşabildiğimiz en erken M.Ö. 8 binli yıllara tarihlenen Şanlıurfa'daki Göbekli Tepe'de aslan sembollerinin bulunduğu taşlardan itibaren aslan motifi tüm dünya tarihinde ve yeryüzü coğrafyasında güç-kuvvet, liderlik, cesaret, asalet kavramlarının bir simgesi olarak görülmüş ve bunu ifade etmek amacıyla güzel sanatların hemen her kolunda kendisine yer bulmuştur.

Kaynaklara dayalı olarak hakkında kesin bilgilere ulaşabildiğimiz ilk Türk Devleti olan Hunlardan günümüze kadar ulaşabilen önemli eserlerin hemen hepsi Pazırık, Noin-Ula, Şibe, Katanda, Tüekta, Başadar, Berel ve Ak-Alaha gibi kurganlarda yer almaktadır. Bunlar Moğolistan, güney Sibiryaya ve Ordos'ta bulunmaktadır (Rudenko, 1970: 26). Hunlara ait elde edilen birçok sanat eserinde en dikkat çekici unsur grifonların bol miktarda kullanılmasıdır. Grifon, aslan benzeri bir yırtıcının gövdesine, kartal kanatlarının monte edilmesiyle oluşmaktadır. Sembolik anlamda inançların sonucu olarak ortaya çıkan grifon koruyuculuk ve kötü ruhları kovan başlıca özelliği ile birlikte uğur getiren, baharın müjdecisi, şifa veren ve uzun ömürle ilişkilendirilen fantastik bir hayvandır. Dünyevi ve siyasal gücü temsil eder. Dik kulakları dikkati, açık kanatları çevikliği, hakimiyet gücünü ve belki de bağımsızlığını, aslan özellikleri de cesareti ve yine hızı betimler. Göğün hakimi, sonsuzluk sembolü kartal ve yerin kralı aslan özelliklerini taşıyan grifon başka bir görüşe göre, kartal olarak imparatorun, aslan olarak halk gücünün işaretidir (Çengel, 2016: 406). Hun Dönemine ait ve kurganlardan çıkarılarak günümüze kadar ulaşan pek çok eser bulunmakla beraber üzerinde aslan figürlerinin bulunduğu en önemli eserler: Esik Kurganı'ndan çıkarılan; “Altın Elbiseli Adam” ve Pazırık kurganından çıkarılan; “Pazırık Halısı”dır. Her ikisi de daha Hun Döneminde Türk sanatının ulaştığı zirveyi gösteren muhteşem eserlerdir.



**Resim 3:** Hun Dönemine ait bordürlerinde aslan motiflerinin yer aldığı Pazırık halısı (Sürmeli, 2014: 360)



**Resim 4:** Hun Dönemine ait Esik Kurganından çıkarılan altın madeninden yapılmış ve üzerine aslan başta olmak üzere pek çok hayvanın altın plakalar şeklinde işlendiği "Altın Elbiseli Adam" [www.irfankaygisiz.com/2018/08/11/altin-elbiseli-turk-prensi-esik-kurgani-issik-kurgani/](http://www.irfankaygisiz.com/2018/08/11/altin-elbiseli-turk-prensi-esik-kurgani-issik-kurgani/) (Erişim Tarihi: 29. 04. 2019).

Türk tarihinde Türk adıyla kurulmuş olan ilk siyasi yapı olma özelliği taşıyan Kök Türk Devleti tarafından yapılmış olan ve Orhun Abideleri ya da Göktürk Yazıtları ismiyle anılan eserler Türk Tarihi ve Edebiyatı'nın ilk yazılı kaynaklarıdır. Bilge Kağan, Kültigin, ve Tonyukuk adına dikilen anıtlar Orhon Irmağı kıyısındadır. Bilge Kağan ve Kültigin'e ait mezarlar Türk sanatının bilinen en eski aslan heykellerinin bulunduğu yerler olması anlamında da önem arz etmektedir. Bu iki aslan heykelinin anıtlığın girişine karşılıklı olarak yerleştirilmiş olduklarını söyleyebiliriz. Hatta oturur haldeki bu aslan heykellerinin başları da biraz bükük olarak yapılmıştır. Bu durumda anıtlığın doğu tarafta girişine konulan aslanlardan sağ taraftakinin başının sağa, sol taraftakinin başının da sola çevrilerek, karşıdan anıtlığa gireceklere bakar şekilde tasvir edildikleri anlaşılmaktadır. Bu aslan heykellerinin kapıyı korur şekilde düşünüldükleri görülmektedir (Durmuş, 2012: 1208). Kronolojik olarak bakıldığında Kök Türk Devleti'nden sonra kurulan Tuna Bulgarları da Pliska'da yapılan kazılara göre kale

kapısında arslan heykeli yapmışlardır (9. asır). Ayrıca, Kuzey Altaylarda bulunan diğer aslan heykelleri bu geleneğin eski Türk kavimlerinde bir devamlılık gösterecek şekilde mevcut olduğunu gösterir (Öney, 1971: 32).

Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizm’le birlikte görülmekle beraber, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması, bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir (Çoruhlu, 2002: 164; Çoruhlu, 1999: 149). Budist etkilerin Türk sanatına girişiyle aslan figürü diğer figürlere kıyasla daha çok yayılmıştır. Budizm’in benimsenmesinden sonra Türk sanatında ve ikonografisinde pars ve kaplan figürleri taşıdıkları anlamları aslan figürüyle paylaşmışlardır. Aynı zamanda on iki hayvanlı Türk takviminde de yıl sembolü olarak kaplanın yerine zaman zaman aslan kullanılmaya başlanmıştır. Bazı örneklerde aslan figürünün kaplan ve pars figürüne benzer biçimde tasvir edilmesi bu alışkanlıklarla açıklanabilir. Kök Türkler devrinde VI. yüzyılda Taspar Kağan, Budizm’i kabul etmesinden sonra aslan unvanını almıştır (Esin, 2006: 304). Aslan, Budist Türkler arasında ve sanatında bazen bir Tanrı bazen de hükümdarın kendisini ya da oturduğu tahtı simgeler. Budist Türk sanatında ve diğer Budist sanatlarda aslanın beyaz, kıvı, sarı ya da kara olarak düşünüldüğünü görürüz. Bu renklerin bazıı muhtemelen yön ve renk simgeçiliği ile ilgilidir (Özkartal, 2012: 66). Budizm’le gelen aslan figürü özellikle Uygur resimlerinde sıkça görülür. Uygur eserlerinde alp heykellerini aslanlar taşımaktadır. Türkistan’daki Türk beylerinin 7. ve 8. yüzyıllarda bastırdıkları paralarda aslan figürü vardır. 9. yüzyılda Türk hakanları pars ve kaplanın yanı sıra aslan figürünü de hanedan simgesi olarak kullanmışlardır (Esin, 2006: 304).

Türk ikonografisinde aslan-öküz mücadele sahnesi önemlidir. Işığın karanlığı mağlup etmesini anlatır. Aslan, Güneş ile Boğa-Öküz ise Ay ile ilişkilendirilir. Bu ikisi gündüz ve geceyi de sembolize eder. Aslan gündüz ve ışık ile ilişkilendirilir, karanlık ile mücadele eder, öküz ile sembolize edilen karanlık ve cehaleti yener [ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi](http://ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi) (Erişim Tarihi: 06. 12. 2017). Ay ve Güneş, Orta Asya’dan beri Türklerde iki sembol olarak kullanılmıştır. Yakutlara göre Güneş ve Ay iki kardeştir, kahramanlar onlardan türer. Altaylara göre de Ay ata, Güneş anadır. Bu durumda, bu iki gezegen totem olarak da kullanılmıştır. İncir Han’da olduğu gibi diğer gezegen burç kabartmaları olmadan tek başına tasvir edilen aslan Güneş bu durumda arma da olabilir. Bu hanın III. Gıyasettin Keyhusrev tarafından yapıldığı bilinmektedir. Aynı Sultana ait paralarda görülen eş Aslan-Güneş tasvirleri bu motifin III. Gıyasettin Keyhusrev’in arması olduğunu gösterir (Öney, 1971: 39).

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında aslan figürü, diğer birçok başka figürlerde görülen sembolizmle eşdeğer bir gelişim göstermiştir. Anadolu Selçuklu dönemine ait aslan motifinin kullanıldığı birçok eser günümüze kadar ulaşmakla birlikte aşağıya bununla ilgili iki örnek alıyorum.



**Resim 5:** Erzurum'da ki Yakutiye Medresesi Taç Kapısında bulunan aslan motifleri [www.google.com.tr/search?q=erzurum+yakutiye+medresesi&tbm](http://www.google.com.tr/search?q=erzurum+yakutiye+medresesi&tbm) ve [www.ikikapilihan.com/2015/09/04/erzurum/](http://www.ikikapilihan.com/2015/09/04/erzurum/) (Erişim Tarihi: 09.05.2018).



**Resim 6:** Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası Taç Kapısı ve Aslan Motifi Süslemesi.<sup>1</sup>

## 7. Bayrak, Sikke ve Armalarda Aslan Sembolü

Aslan bayraklarda otorite, güneş, ihtişam, cesaret, asalet gibi anlamları simgelemektedir (Yiğit vd., 2011: 55). Türk kültüründe aslan güç ve kuvvetin sembolü olarak önemli bir yer tutar. Bu nedenle aslan başı bayrak ve sancaklarda sembol olarak kullanılmıştır (Yardımcı, 2007: 69).

Türkler'in aslanı, yalnızca bir sanat sembolü olarak değil hukuki bir sembol olarak da, bayraklar, sikkeler ve armalar üzerinde, kullandıklarını biliyoruz. Türklerden başka Asurlular, Hititler ve Sasanilerin de arslan motifini bu şekilde kullandıkları biliniyor.

<sup>1</sup>23 Mayıs 2017 tarihinde Kayseri'de ki Gevher Nesibe Darüşşifasını ziyaretim esnasında çektiğim fotoğraflar.

Firdevsi'nin Şehname isimli eserinde de aslan motifi kullanılır. Fuat Köprülü, Firdevsi'nin Şehnamesinde aslan motifi kullanımının belki de Gazneli bayraklarındaki aslan resminin etkisiyle olabileceğini aynı durumun Mısır'da kurulan Türk Devleti Tolunoğulları Devleti'nin bayrağından etkilenen Fatimilerde de ortaya çıktığını ifade etmektedir (Köprülü, C. I, 1978: 605).

Büyük Selçuklular ve onların takipçileri olan Selçuklu ordularında kullanılan çeşitli bayraklar arasında, üzerinde aslan resmi bulunan bayrakların da bulunduğunu, onlar ile çağdaş olan İran şairlerinin birçok şiirlerinden anlıyoruz. Hatta yine aynı şairler, o devirde çetrelere, perdelerin, halıların ve duvara asılan kumaşların üzerinde de aynı motife tesadüf edildiğini, şadırvanlarda taştan bazı eşya üzerine de madenden aslan heykelticikleri konulduğunu söylüyorlar. Sultan Baybars'ın aslanı Orta Çağda birçok batı Hıristiyan sülâlelerinde ve Balkan devletlerinde olduğu gibi, arma olarak kullanıldığını biliyoruz, barsın yani kaplanın aslan ile alâkası göz önüne alınırsa, aslan gibi daima muzaffer olan bir kahraman hükümdarın neden, arma olarak, bu yenilmez hayvanı tercih ettiği kolayca anlaşılır. Baybars, bu aslan şeklini yalnız yaptırdığı binalarda ve kendisine mahsus eşyada değil, bastırıldığı gümüş paralarda da kullanmıştır (Köprülü, C. I, 1978: 605; Köprülü, 2005: 112).

Safevi ordusunda da askeri birliklerin kendi bayrakları (sancak veya flama) olduğu gibi devleti (aynı zamanda Şah'ı) temsil eden yine ordunun taşıdığı bayraklar vardı. Bu muhtelif bayraklarda Kelime-i Şehadet, Kur'an-ı Kerim'den ayetler, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar ile astrolojik bir motif olarak aslan-güneş resimleri oluyordu. Astrolojide güneş, aslan burcuyla ilişkilendirildiğinden genelde bu iki motif birlikte kullanılmıştır. Safevilerin kullandığı ve daha sonra Kaçarlara da sirayet eden güneş-aslan motifli bayrak şu şekilde yorumlanabilir: Güneş motifi İran'ın efsanevi hükümdarlarından Cemşid'i temsil ederken, aslan motifi de Şii dünyası için ayrı bir önem arz eden Hz. Ali'yi temsil etmekteydi. Böylece Safevi Şahları bünyelerinde iki önemli kimliği birleştirmiş oluyorlardı. Kendilerini Safevilerin devamı olarak kabul eden Kaçarlar da aynı bayrağı kullanmışlar hatta buna bir de kılıç eklemişlerdir. Kaçar bayrağında güneşin önünde duran aslan elinde bir kılıç tutmaktadır. Kaçar bayrağına Safevilerin de kullandığı güneş-aslan motifi yanında daha sonraları 19. yüzyılın ikinci yarısında Nasireddin Şah zamanında bir de kılıç eklenmiştir. Safeviler ve Kaçarların kullandığı güneş-aslan motifli bayrak, biraz değiştirilerek Pehlevi (1925-1979) devrinde de kullanılacaktır. Tabii Pehleviler, aslan motifinin Pers mitolojisindeki efsanevi kahraman Rüstem ile özdeşleştiği vurgusunu yapacaklardır. Safevi Devleti ile çok iyi ilişkileri olan Hindistan'da kurulan bir Türk Devleti olan Babürlülerin bayrağında da aslan vardır. Bu bayrakta, arka planda büyük bir güneş, onun önünde diz çökmüş ve sağ tarafa bakmakta olan bir Arslan motifi görülmektedir (Aydoğmuşoğlu, 2013: 53-58).

Türkler çeşitli dönemlerde aslan figürünü güç ve hâkimiyetin bir sembolü olarak madeni paralar üzerinde kullanmışlardır. Madeni paralar üzerinde de hayvan tasvirlerine ve hayvanlı motiflere rastlanır (Bozkurt, C. 17, 1998: 100). Birçok Anadolu Selçuklu sikkesinde, Güneş (Hurşid) ile tek veya çift aslan motifleri bulunur (Çetin, 2006: 192). Anadolu'daki Danişmentlilerin bazı sikkelerinde aslan bulunduğu gibi, Artuklularda, İlhanlılarda, hatta Osmanlılarda (önce Fatih devrinden başlayarak), Safeviler ve Kaçarlarda aslan motifli sikkelere rastlanır (Çoruhlu, 1995: 117).

Anadolu Selçuklu Devletinde 1237-1246 tarihleri arasında hükümdarlık yapan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, çok farklı bir icraatı ile Türk ve İslam tarihine geçmiş



durumdadır: Aslanlı para. Bunun temelinde de Gürcü kökenli eşine duyduğu sevgi yatıyor. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcü Hatuna sevgisini göstermek için onun tasvirini sikke üzerine bastırmıştı. Söz konusu sikkede II. Gıyaseddin Keyhüsrev aslan şeklinde, karısı Gürcü Hatun ise yeni doğan bir güneş (Şır-ü Hurşid) şeklinde tasvir edilmişti. (Dolu, 2013: 40). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait figürlü sikkeler arasında, birbirlerine kuyruklarından bağlı bir aslan çiftinin olduğu da bilinmektedir (Eser, 2006: 241). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'le başlayan aslanlı para basma bazı Anadolu beylikleri tarafından uygulanmışsa da Türk tarihinde belirgin bir geleneğe dönüşmediği görülmektedir (Dolu, 2013: 40).

## Sonuç

Türkçede genel olarak aslan ya da arslan şeklinde kullanımı yaygın olan kelimenin, eski ve yeni Türk şivelerinde arıslan, arıslan, arsalan, astlan, arıstan, arttan vb. çeşitli şekillerine rastlanır. Türkçede aslan kelimesi ile ilgili mecazi anlam olarak kullanılan pek çok atasözü ve deyim vardır.

Aslan, sembolik anlamlarıyla gerek geçmişte gerekse bugün, dünyanın pek çok toplumunda olduğu gibi Türkler tarafından da kullanılmaktadır. Güç, kuvvet, ihtişam, yiğitlik, cesaret, asalet ve hâkimiyet gibi simgesel anlamlarıyla Türk tarihi boyunca pek çok şekilde kullanılmıştır. Türk tarihinin en başından itibaren aslan birçok Türk Devletinde paraların üstünde, bayraklarda, hükümdar tahtlarında, mimari eserlerde, gerek sözlü gerekse yazılı pek çok edebi eserde kullanılmıştır. Hun Türklerinden başlayarak Kök Türkler, Uygurlar, Karahanlılar (Arslanhanlılar), Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu Devletlerinde aslan kelimesi kimi zaman doğrudan doğruya hükümdarlara isim olurken kimi zamanda hükümdarlar bu ismi sembolik anlamlarından yola çıkarak unvan olarak almışlardır. Osmanlı Devleti döneminde de güç ve ihtişamın bir göstergesi olarak görülen aslanlar, saraylarda aslanhane denilen özel bölümler yaptırılmak suretiyle beslenmiştir. Fatih'ten itibaren aslanlar için özel yerler bulunduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. IV. Murat, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamit aslanları çok seven ve besleyen padişahlardır. 1530'da Avusturya elçilik heyeti padişahın huzuruna kabul edilmek üzere saraya girerlerken burada aslanlar görmüşlerdi. Sultan IV. Murat dönemindeki bir resmigeçitte aslanlar da vardı. Sultan Abdülaziz'in bir aslanla güreş yaptığı meşhurdur. Sultan II. Abdülhamid'in ise Yıldız Sarayında aslanhaneleri vardı.

Saadettin Gömeç, Türk Milleti'nde iki büyük kolun yönetim alanında Türk Milletine hizmet ettiğini söylüyor. Kurt (aşına) soyundan gelenlerin hükümdar, Tonyukuk başta olmak üzere aslan soyundan gelenlerin ise vezir olarak Türk tarihinde önemli bir yere haiz oldukları tespitini yapmıştır. Dolayısıyla Türk Devlet geleneğinde kurt ata ile aslan ata kökenliler omuz omuza vererek yüzyıllarca Türk Milletine hizmet ettiler.

Hunlardan itibaren kullanılmaya başlayan aslan isminin en çok ve yoğun olarak görüldüğü devlet Karahanlılardır. Aslan isminin neden bu kadar çok olduğu konusunda iki farklı görüş vardır. Omelyan Pritsak, Karahanlı Devletinin kurucu boylarından birisi olan Çiğil Boyu'nun aslanı ongun olarak kabul etmelerinin bunda büyük rol oynadığını söylerken, Reşat Genç hoca bu görüşe katılmayıp, Karahanlıların kendilerinden önceki başta Uygur Devleti olmak üzere diğer Türkleri taklit ederek bu ismi kullandıklarını söylüyor. Saadettin Gömeç bu konuya daha farklı bir bakış açısı getirerek; Eski Türk devlet teşkilatında kağandan sonra yabgular ve şadlar geldiğini ve ilk önceleri ülkenin

batısındaki ülkelere yabgu olarak tayin edilenlere aslan unvanı verildiğini, ancak sonradan bu geleneğin unutularak Karahanlı ve Selçuklularda hükümdarlar tarafından isim ve unvan olarak aslan kullanıldığı tespitini yapıyor.

Aslan, Türk edebiyatında simgesel anlamlarıyla her zaman kullanılmıştır. Örneğin; Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi'nde, Hacı Bektaş Veli'nin manevi gücünü ifade etmek için çölde karşılaştığı iki aslanın Hacı Bektaş tarafından taş haline getirildiğini ve diğer aslanların da Hacı Bektaş tarafından sıvazlanınca munis birer hayvana dönüştüğü anlatılmaktadır. Bunun yanında Hazreti Ali'yi, Hazreti Hamza'yı aslana benzeten pek çok edebi eser vardır. Divan edebiyatında, tasavvuf edebiyatında, Cumhuriyet Dönemi edebiyatında birçok sanatçı tarafından oluşturulan eserlerde aslan güç, kuvvet, liderlik, asalet, yiğitlik gibi sembolik anlamlarıyla kullanılmıştır.

Türkler aslanı, hukuki bir sembol olarak da, bayraklar, sikkeler ve armalar üzerinde kullandılar. Fuat Köprülü, İrani devletlerde aslan sembolü taşıyan bayrak kullanımının Gazneli Devletinin, yine aynı şekilde Fatimi Devletinin aslanlı bayrak kullanımının Tolunoğulları Devletlerinin etkisiyle olabileceğini tespit ediyor. Dolayısıyla hem Gazneli hem de Tolunoğulları Devletlerinde aslan motifi taşıyan bayraklar olduğu anlaşılıyor. Büyük Selçuklular ve halefleri Anadolu Selçuklu ordularında kullanılan çeşitli bayraklar arasında, üzerinde aslan resmi bulunan bayrakların da bulunduğunu anlıyoruz. Hatta çetrelere, perdelerin, halıların ve duvara asılan kumaşların üzerinde de aynı motife tesadüf edildiği, şadırvanlarda taştan bazı eşya üzerine de madenden aslan heykelcikleri konulduğu biliniyor. Türk Devletlerinden, İran'da kurulan ve birbirinin devamı olan Safeviler ve Kaçarlar ile Hindistan'da kurulan ve Safevilerden etkilenen Babürlüler bayraklarında aslan ve güneş simgesini birlikte kullandılar.

Türkler, çeşitli dönemlerde aslan figürünü madeni paralar üzerinde de kullanmışlardır. Kök Türk, Anadolu Selçuklu, Danişmentli, Artuklu, Osmanlı (Fatih devrinden başlayarak), Safevi ve Kaçar Türk Devletlerinde aslan motifli sikkeler kullanılmıştır.

#### KAYNAKÇA

- ABİK, A. D. (2009), "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları", *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin Armağanı I*, Harvard, Volume 33/1, ss. 1-32.
- ALP, K. Ö. (2009), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- AYDOĞMUŞOĞLU, C. (2013), "Safevi, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XIII / 2, ss. 51-59.
- AZZAVİ, A. (1940), İbn Hassül'ün Türkler Hakkında Bir Eseri, *Belleten*, C. IV, ss.14-15.
- BOZKURT, N. (1998), "Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, ss. 99-101.
- BÜYÜK LÜGAT VE ANSİKLOPEDİ* (1981), C. I, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. I, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇENGEL, Z. Ç. (2016), "Türk Kültüründe, Grifon Figürünün Hun Türklerindeki Yaygın Kullanım Alanları İle Selçuklu Türklerindeki Kullanım Alanlarının Karşılaştırılması", *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Kitabı*, ss. 405-410.
- ÇETİN, K. (2006), "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.29, ss. 183-194.
- ÇORUHLU, Y. (1995), *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul: Seyran Yayınları.

- ÇORUHLU, Y.(1999), *Türk Mitolojisinin ABC'si*, , İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÇORUHLU, Y. (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DOLU, Ş. (2013), *Aslan Kral Değildir*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (2012), “Bilge Kağan-KölTigin Anıtlıklarının Kalıntı-Buluntuları Ve Türk Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, 38. *ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, ss. 1191-1215.
- EBERHARD, W. (1942), “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, Çev. Mecdud Mansuroğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C. 7, Ankara: ss. 125-191.
- EBERHARD, W. (2000), *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ESER, E. (2006), “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Sultani Pul: Sikke II. GıyaseddinKeyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Erzurum: ss. 239-248 .
- ESİN, E. (2006), “Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü”, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- GENÇ, R. (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, , Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÖK,B., ABBASOĞULLARI,G.(Bahar-2015), “Harakânî Menkıbelerinde ve Kültürümüzde Aslan Figürü”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 15, ss. 135-159.
- GÖMEÇ, S. (2014), *Türk Tarihinden İzler II*, Ankara: Berkan Yayınevi.
- İZGİ, Ö. (1989), *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAŞGARLI MAHMUT (1985), *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi-I*, Çeviren: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KONYALI, H. (1951), “Arslan ve Türkler”, *Tarih Hazinesi*, Ülkü Kitap Yurdu, S. 5, , ss. 247-256.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1978), “Arslan”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 598-609.
- KÖPRÜLÜ,M. F. (2006), *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUCUR, S. S., “İbn Hassûl”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 20, 1999, ss. 29.
- MAZLUM, Ö. (2011), “Rengin Kültürel Çağrışımları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, ss. 125-137.
- METİN, T. (2017), “Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan”, *USAD*, S. 6, ss. 35-52.
- PARLATIR, İ., GÖZAYDIN, N., ZÜLFİKAR, H. vd. (1998), *T. D. K. Sözlük*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖGEL, B. (1995), *Türk Mitolojisi*, C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNEY, G. (1971), Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan Figürü, *Anadolu (Anatolia)*, S. XIII, s. 1-64.
- ÖZKARTAL, M. (2012), “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)”, *Milli Folklor*, Sayı: 94, ss. 58-71.
- ÖZTUNA, Y. (1998), *Türk Tarihinden Portreler*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- PAKALIN, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- PINARBAŞI, S. Ö. (2004), *Çağlar Boyu Tahtın Simgesel Anlamları Işığında Türk Tahtları*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- PRİTSAK, O. (1977), “Kara-Hanlılar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 251-273.
- RUDENKO S. I. (1970), *Frozen Tombs of Siberia*, London.
- SALMAN, H., ÖZGÜDENLİ, O. G. (2013), “Yabgu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, ss.170-171.
- SEVİM, A., MERÇİL, E. (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER, F. (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- SÜRMEİLİ, K. (2014), “Konya Selçuklu Halı Motiflerinin Exlibrislerde Yorumlanması”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII, ss. 359-374.
- ŞAPOLYO, E. B. (1972), *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası.
- “ANADOLU’DA ASLAN”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, ss. 92-93, 2011.
- ŞEŞEN, R. (2003), “İbn Hassül’ünTafdil El-Etrak Ala Sair El-EcnadAdlı Risalesinin Tercümesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 38, ss. 119-142.
- TEZCAN, M. (2012), “Yabgu Unvanı Ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 48, Erzurum: ss. 305-342.
- TİETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C. I, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- TUNCER, A. (2012), *Anadolu Türk Sanatı Döneminde Aslan Figürü*, Doktora Tezi, İstanbul.
- TÜKEL, U., ARSAL, S. Y. (2014), *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*, İstanbul:Kabalıcı Yayınları.
- YİĞİT, A., ÇAKIR S., YILDIZ, G., ASLIM G. (2011), “Bayraklarda Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Bir İnceleme”, *Veteriner Hekim Derneği Dergisi*, S. 82-2, ss. 51-58.
- YARDIMCI, M. (2007), *Destanlar*, Ankara: Ürün Yayınları.
- WEB Kaynakları:
- [www.ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi/](http://www.ankaenstitusu.com/turk-budizmi-turk-budist-kozmoloji-ve-mitolojisi/) (Erişim Tarihi: 06, 12, 2017).
- [www.dusunuyorumdergisi.com/aslan-sembolu-uzerine/](http://www.dusunuyorumdergisi.com/aslan-sembolu-uzerine/) (Erişim Tarihi: 06.12.2017).
- [www.google.com.tr/search?q=erzurum+yakutiye+medresesi&tbm](http://www.google.com.tr/search?q=erzurum+yakutiye+medresesi&tbm) (Erişim Tarihi :09.05.2018),
- [www.ikikapilihan.com/2015/09/04/erzurum/](http://www.ikikapilihan.com/2015/09/04/erzurum/). (Erişim Tarihi: 09.05.2018).
- [www.irfankaygisiz.com/2018/08/11/altin-elbiseli-turk-prensi-esik-kurgani-issik-kurgani/](http://www.irfankaygisiz.com/2018/08/11/altin-elbiseli-turk-prensi-esik-kurgani-issik-kurgani/) (Erişim Tarihi: 29. 04. 2019).
- [www.turkctarih.com/gokturk-kaganli-donemi-turk-madeni-paralari-2/](http://www.turkctarih.com/gokturk-kaganli-donemi-turk-madeni-paralari-2/), (Erişim Tarihi: 06.12.2017).

# ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

## Cilt: 2 - Sayı: 2 - Nisan 2019

### ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Э.М.ИМАНОВА  
Г.У.БАЙТАШЕВА  
А.С.МУСИНА<sup>1</sup>

#### Түйіндеме

Әлемдік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында Қазақстан Республикасы отандық білім берудің озық дәстүрлері мен стандарттарын сақтай отырып, әлемдік білім беру тәжірибесіне бағытталған стратегиялық курсың таңдады. Бүгінде Елбасымыз алға қойған, дамыған отыз елдің қатарына кіру жөніндегі «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» – баршамызға ортақ жауапкершілік жүктеп, Қазақстанның білім беру саласын жаңғыртуындағы негізгі бағыттарын айқындауды көздейді. Мақаланың мақсаты - 12 жылдық білім беруге кезең-кезеңімен көшу, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін мектепте оқытудың стандарттарын жаңғырту, білікті мамандар даярлау.

**Тірек сөздер:** *Қазақстан Республикасы, стратегия, функционалдық сауаттылық, жаңғырту.*

#### Features of the upgraded education system in improving the quality of education

#### Abstract

In order to integrate into the world educational space, the Republic of Kazakhstan chose a strategic course focused on world educational experience, following the best traditions and standards of domestic education. The "Nation's Plan - 100 Real Steps" to join the thirty-developed countries of the world today is a joint responsibility for all of us and determines the main directions of Kazakhstan's education modernization. The purpose of the article is to gradual transition to 12-year education, to modernize schooling standards for the development of functional literacy of pupils, to train qualified personnel.

**Keywords:** *The Republic of Kazakhstan, strategy, functional literacy, modernization.*

#### Кіріспе

Қазақстан Республикасының білім саласына енген жаңартылған білім беру бағдарламасы — заманауи талаптарға сай болашақ ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын жаңа бағдарлама. Қазақстан 2030 стратегиялық бағдарламасы білім берудің ұлттық моделінің қалыптасуымен және Қазақстанның білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігімен байланыстыру арқылы сипатталады.

Бүгінгі таңда алға қойылған мақсаттарды іске асыруда басты рөлді мұғалімнің атқаратындығы. Білім беру саласында жүргізілген әлемдік зерттеулердің нәтижелері тиісті кәсіптік қасиеттерге ие, оқыту және оқу үдерістерінің қажетті дағдылары мен терең түсініктерін игерген мұғалімдер жастардың білімін сапалық тұрғыдан өзгерте алатынын көрсетіп отыр.

Білім берудегі жаңғырту мен инновациялық үрдістердің жалғасуына ықпал етудің маңызды факторының бірі мұғалімнің кәсіби шеберлігі. Солай бола тұра «кәсіби шебер» түсінігіне пәндік, дидактикалық, әдістемелік, психология-педагогикалық білім мен дағды ғана емес, педогогтің жеке тұлғалық потенциалы, кәсіби құндылықтары да жатады. Мұғалімдер мынадай тапсырмаларды орындайды:

<sup>1</sup> Ғылыми Қызметкерлер, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, [Gsauhar75e@mail.ru](mailto:Gsauhar75e@mail.ru)

Оқу үдерісі қалай жүретіні және сапалы оқыту дегеніміз не екендігі туралы материалдарды зерделеу;

- Оқыту мен оқудың қалай жүру керектігі туралы өзінің білімі мен ұстанымдарын талдап, бұл саладағы таптаурындарға қатысты күмән тудыру;
- Сыныптағы жұмыс тәсілдерін модельдеу арқылы белсенді оқуға қатысу. Бұл бірлескен топтық жұмыстан, талқылаудан, таныстырылымдар мен жеке зерттеулерден тұрады;
- Бағдарламаның жеті модулі аясында оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдерді зерделеу.

Жаңа оқу бағдарламаларының тағы бір ерекшелігі – олардың пәндік білім мен дағдыларды ғана емес, сондай-ақ, кең ауқымды дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы. Оқу мақсаттарының жүйесі мынадай кең ауқымды дағдыларды дамытудың негізі болып табылады: функционалдық және шығармашылық түрінде білімдерін қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынастың әртүрлерін қолдану, жеке және топта жұмыс істей алу, мәселелерді шешу және шешімдер қабылдау.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының икемділігі мен жан-жақтылығы оның маңызды сипаттамасы болып табылады. Мұғалімдер тараудың және тиісті тоқсанның аясында тараулар мен бөлімдерді оқытудың ретін өзі анықтауға құқылы. Мұғалімдер бірнеше мақсатқа жетуге бағытталған тапсырмаларды құрастыра алады. Оқу бағдарламасы мұғалімдердің оқу мақсатын жиынтықта орындаған жағдайда оқу бағдарламасындағы оқу мақсатына жетуге әкелетін бірнеше мақсаттарға бөлуіне мүмкіндік береді. Мұғалімдер тақырыпқа /оқу мақсатына берілген сағат санын өз бетімен анықтауларына болады. Бұл шешім оқу-әдістемелік бірлестігінің отырысында қабылдана алады. Жоспарлау кезінде мұғалімдер бекіту және қайталау сабақтарын ескерулері тиіс.

### ***Оқу жоспарлары***

Оқу бағдарламаларындағы пәндер бойынша оқу жоспарлары ұсыныс сипатында берілген. Оқу мақсаттарының жүйесі мен оқыту тәсілдеріне негізделген ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарларда мұғалімдер үшін тақырыптар мен бөлімдер бойынша сабақтарды өткізу, білім алушыларды сабақтарда ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген, сондай-ақ оқыту ресурстары (интернет, мәтіндер, жаттығулар, бейне- және аудиоматериалдары және т.б.) көрсетілген.

Әрбір оқу пәні бойынша мазмұнын жобалаудың принципі өзгерген: сызықтық принципі «шиыршық» принципіне ауысты, яғни білім мен біліктің бірте-бірте тігінен де, көлденеңінен де ұлғайыны (дағдылардың тақырыптар және сыныптар бойынша күрделенуі). Осыған байланысты оқу бағдарламасының мазмұнын құрудың негізі болып табылатын оқу материалдарын шиыршық тәріздес орналастыру принципін, сондай-ақ, сыныптар мен тоқсандар бойынша ұсынылған пәнаралық ортақ тақырыптарды оқу арқылы материал мазмұнын құрылымдауды ескеру керек. Мысалы, 1-сыныпта, түрлі дереккөздерді зерттей отырып, оқушы «отбасы» түсінігінің мәнін түсінуі және түсіндіре алуы тиіс, туыстық байланыстар жүйесіндегі басқа да отбасы мүшелеріне қатысты өз орнын анықтай алуы тиіс. 2-сыныпта ол отбасылық мұрағат материалдарының негізінде отбасы мүшелерінің сөздік портретін құрайды.

Ұзақ мерзімді жоспарларда: білім беруді дамытудың жалпы принциптері (оны дамыту тұжырымдамасы); дамытудың басты бағыты және бағдарламалары; көзделген оқу мақсаттарына қол жеткізуді қамтамасыз ететін маңызды шаралардың мазмұны мен жүзеге асыру бірізділігі көрсетіледі. Ұзақ мерзімді жоспар бір оқу жылына арналған оқу мақсаттарын қамтиды.

Әдетте орта мерзімді жоспарлауды мұғалімдер тобы немесе бір мұғалім жүзеге асырады, олар оқу бағдарламасын сабақтардың топтамасы түрінде құрылымдайды. Орта мерзімді жоспарлау ұзақ мерзімді жоспарда анықталған бағдарларды нақтылайды. Орта

мерзімді жоспарларда белгіленген мерзімнің негізгі міндеттері тұжырымдалады. Мұнда әр тоқсанның немесе бөлімнің тақырыптары көрсетіледі. Бөлімдер ішінде сағаттарды бөлуді мұғалімнің қалауына қарай өзгертуге болады.

Қысқа мерзімді жоспарды немесе сабақ жоспарын, орта мерзімді жоспарының соңында ұсынылған үлгі бойынша мұғалімнің өзі әзірлейді. Қысқа мерзімді жоспарды әзірлегенде мұғалімге саралап оқыту тәсіліне және оқушылардың жеке ерекшеліктеріне назар аудару ұсынылады. Сабақты жоспарлау мұғалімнің оқу мақсаттарына тиімді қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім оқу материалы мен сабақтағы әрекет түрлерін мұқият іріктеп алуы керек. Мұғалім әр сабақтан кейін білім алушылар меңгере алмаған немесе түсінбеген жерлерін анықтау мақсатында сабаққа талдау (рефлексия) жасап отыруы керек.

Қысқа мерзімді жоспар құрған кезде мұғалімге төмендегі ұсыныстарды басшылыққа алуына болады:

- сабақты ұйымдастыру кезінде оқу бағдарламасында және оқу жоспарында көрсетілген мақсаттарды басшылыққа алу қажет;
- орта мерзімді жоспарда ұсынылған барлық іс-әрекеттерді ұйымдастыру ұсынылады;
- мұғалімнің қалауы бойынша іс-әрекет түрі қажеттілігіне қарай толықтырылып отырады.

Жаңа форматты сабақ балаларды оқыту процесіне белсенді тартуды, олардың талқылауларға қатысуын, өткен материалды талдау және қорытуын, зерттеу жүргізуін, бағалау пікірлерін айту, өзін-өзі бағалау және т. б. көздейді.

Сабақтың міндетті элементі ретінде оқушыны қолдауға бағытталған мұғалімнің әрекеттерін түзетуге мүмкіндік беретін кері байланыс болуы тиіс.

Қысқа мерзімді жоспарлау кезінде мұғалім міндетті түрде мыналарды анықтап, әзірлеуі қажет:

– тілдік оқу мақсаттары – терминдермен жұмыс және т.б.;

– саралау: білім алушыларға қолдау көрсету қалай жоспарланады? Қабілетті білім алушылардың алдына қандай міндеттер қою жоспарлануда? Білім алушылардың материалды меңгеру деңгейін қалай тексеруге болады?

– метапәндік байланыстар; «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының құндылықтарымен және АКТ-мен байланысын қамтамасыз ету.

Мұғалім тек білім көзі ретінде ғана емес, білім алушылардың өздерінің оқу танымдық әрекеттерінің белсенді ұйымдастырушысы ретінде қызмет етуі тиіс.

Осыған байланысты сабақты жоспарлау бойынша барлық жұмысты оқытудың жаңа тәсілдерін ескере отырып, жүзеге асыру ұсынылады. Сондықтан, жаңартылған білім беру мазмұнын іске асыру аясында озық тәжірибелерді, оқыту мен оқудағы, бағалау жүйесіндегі жаңа технологиялар мен әдістерді енгізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізудің тиімді жолдарын күшейту, оқытудағы әртүрлі сандық білім беру ресурстарын, мектепаралық желілік өзара іс-қимылды, мектепаралық оқу жоспарлары мен бағдарламаларын, «мұғалімдермен алмасуды», мектептегі пәндер бойынша оқытуда жаңа технологияларды қолданудың шеберлік сабақтарын пайдалануды кеңейту қажет.

Пәндерді, бөлімдерді, тақырыптарды кіріктіру, сондай-ақ пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру құралы – ортақ тақырыптар – жаңартылған бағдарламалардың бірден бір ерекшелігі болып табылады. Олар барлық пәндердің мазмұнымен, ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарлау жүйесімен байланысқан. Сондықтан мұғалім қысқа мерзімді жоспар әзірлеуде ортақ тақырыптар жүйесін сақтау және тапсырмаларды құрастыру мен оқушылардың сабақтағы қызметін ұйымдастыруда оларды ескеруі тиіс.

### **Қорытынды**

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім беру бағдарламасының мәні, оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған

білімін шынайы өмірлік қажеттіліктерге асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын күдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады. Үйренгеніміз де, үйренеріміз де көп Үнді халқының тарихи тұлғасы Махатма Гандидің «Егер сен болашақтағы өзгерісті байқағың келсе, сол өзгерісті уақытында жаса» деген ілімін негізге ала отырып, оқушы бойындағы қабілетті жетілдіріп, оқушыларды болашаққа жетелейміз.

## **ӘДЕБИЕТТЕР**

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Білім беру интернационалының VI Дүниежүзілік конгресі, 2011, 22–26 шілде. Кейптаун (Оңтүстік Африка). <http://www.ed-union.ru/page.html?region=1&sid=&page=9&doc=9581>

Barber, M., Mourshed, M. & McKinsey., (2007). Report «*Consistently high performance: Lessons from the world's top performing school systems*».

Әлжанова Б. Қ., (2018) Ақтөбе қаласындағы физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің математика пәні бірлестігінің жетекшісі, математика пәні мұғалімі, Білім айнасы, Жаңартылған білім беру жүйесінің ерекшеліктері.



SEYF-İ SARÂYÎ'NİN GÜLİSTAN TERCÜMESİNDEKİ BASİT FİLLER  
SIMPLE VERBS IN GULİSTAN TRANSLATION OF SEYF-İ SARÂYÎ

Ümit Özgür Demirci<sup>1</sup>

ÖZET

Gülistan Tercümesi, içerisinde Türkmençe dil özelliklerinin de bulunduğu Kıpçak lehçesinin nadir edebî eserlerinden biridir. Eserdeki basit fiiller Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun TDK., yayınları tarafından neşredilen eseri dikkate alınarak fişlenmiş, fişlenen fiillerin metindeki anlamları örnekler ile verilmeye çalışılmış, daha sonra fiilin ilk defa Türk dilinin hangi döneminde görülmeye başladığı, tarihî lehçelerdeki seyri, bu seyir içerisinde kazandığı anlamlar irdelenmiştir. Çalışmadaki bütün fiiller art zamanlı incelenmeye çalışılmış, gerekli görülen bazı fiillerin çağdaş lehçelerdeki seyirleri verilerek bu fiiller eş zamanlı olarak da incelenmiştir. Eserde geçen fiillerin kaç defa geçtikleri ile birlikte fiillerin çatıları da verilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *fiil, basit fiil, Gülistan Tercümesi, Kıpçak Lehçesi.*

ABSTRACT

Gulistan Translation is one of the rare literary works of the Kıpçak dialect in which Turkmen language features are found. Simple verbs in the work of Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun TDK., Published by the publication of his work by taking into account the plug-in, the meaning of the verbs in the text tried to give examples, then the first time the verb in the Turkish language began to be seen in the course, the history of historical dialects, the meaning gained in this course is explored. All verbs in the study were tried to be examined in time and some verbs were considered in contemporary dialects and these verbs were examined simultaneously. In addition, the verbs of verbs were tried to be given.

**Key words:** *verb, simple verb, Gülistan Tercümesi, Kıpçak dialect.*

**0. Amaç:**

14. yüzyılda Seyf-i Sarâyî tarafından Farsçadan tercüme edilen eser, Türkçenin bilinen en eski Gülistan Tercümesi olmasının yanısıra, kelime ve gramer özellikleri ile Türk dili tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. J. Eckmann eseri asıl Kıpçak lehçesini temsil eden eserlerden kabul ederken, A. İnan ise eserin dilinin daha çok bozkır Kıpçakçasını andırdığını belirtir.

Gülistan Tercümesinin yukarıda belirtilen özellikleri dikkate alınarak, eserdeki fiil yapımının spesifik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Gülistan Tercümesinde tespit edilen basit fiillerin anlamları, bu fiillerin Türk dilinin hangi devresinde görülmeye başladığı, tarihî ve -bazı fiillerin de- çağdaş lehçelerdeki seyri gösterilmiş, böylece özellikle Orta Türkçe veya Kıpçak lehçesinin söz varlığı veya fiilleri üzerine yapılacak çalışmalar için malzeme ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**1. Yöntem:**

Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından hazırlanan ve TDK., tarafından neşredilen Gülistan Tercümesindeki basit fiiller fişlendi, bu fiiller; V+C, V+C+V, V+C+C,

<sup>1</sup> Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

V+C+C+V, C+V, C+V+C, C+V+C+V, C+V+C+C, C+V+C+V+C, C+V+C+C+V ve C+V+C+C+V+C biçiminde sınıflandırıldı. Fiillerin fişlenmesinde umumiyetle Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun okuma ve anlamlandırmaları esas alınmakla beraber, zaman zaman Karamanlıoğlu'ndan farklı düşünülen okuma ve anlamlandırmalar da bulunmaktadır.

Tespit edilen fiillerin seyirleri ile birlikte, Gülistan Tercümesinde kaç defa geçtiği ve fiilin çatısı da gösterilmiştir.

## 2. Basit Fiiller:

### 2.1.1. V+C şeklinde olan fiiller:

#### a:ç- “acıkmak”

*a:çıp susap tākatsız bolup yürür idi* “Acıkıp susayıp, takatsiz olup, (o halde) yürüyordu” (202/8)

*a:çıp oturur idi* “Acıkıp oturuyordu” (146/10)

“acıkmak” anlamındaki *a:ç-* fiili, *a:çs(a)r toks(i)k öm(e)z s(e)n* “Acıkırsan doyacağını düşünmezsin” (BK K 6) örneğinde görüldüğü gibi Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır. Demirci, “acıkmak” anlamındaki *a:ç-* fiilinin, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Batı Türkçesinde tespit edildiğini; Çağatay lehçesinde tespit edilemediğini belirtmiştir (Demirci 2016: 56). Ancak kelime Çağatay lehçesinde *a:ç-* “acıkmak” anlamında bulunmaktadır (Ünlü 2013: 6). Çağdaş lehçelerde sadece Azeri lehçesinde *ac-* “acıkmak” biçiminde iken, diğer lehçelerde umumiyetle *acık-* ya da *açık-* biçimlerindedir.

GT’de iki yerde tespit edilen *a:ç-* “acıkmak” fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

#### **aç-** (1) “(Göz, gönül vb... için) açmak”

*közün aç* “Gözünü aç” ( 69/5)

*bu gülistan dāyima köñül açar* “Bu gülistan daima gönül açar” ( 12/1)

#### (2) “(elbise, etek vb... için) açmak”

*ay fakir etekini açkıl* “Ey fakir eteğini aç” (41/4)

*ol ağaç ayakında baş açıp du ‘a kıldı* “O ağacın altında başını açıp dua etti” ( 134/7)

#### (3) “(kapı için) açmak”

*ya ana sözlegil tük otursun ya eşik aç revan çıkıp kéteyim* “ Ya ona söyle dik otursun ya da kapıyı aç çıkıp gideyim” ( 119/ 10, 11)

*bu kitab ma ‘rifetke açtı sekiz türlü bāb* “Bu kitap marifete sekiz türlü kapı açtı” ( 12/5)

#### (4) “(söz ) söylemek”

*biligli ér açıp ağzın* “Bilgili adam ağzını açıp” ( 334/2)

*ādemi ‘aybını körüp açma eğri söz köni dép ant içme* “Birinin ayıbını görüp, onu (başkalarına) söyleme, eğri söz doğru deyip ant içme” ( 334/12)

Eski Türkçede; (1) “(mızrak, süngü vb... için) açmak” *sünügün açdımız* “Mızraklar açdık” (Tuñ 1 K 4); (2) (zincir, ip vb... şeyler için) çözmek” *yéttinç kün temir sua açdı* “Yedinci gün demir zincirleri çözdü” (İKPÖ XXXIII 3); (3) “(bir şeyi) açıklamak” *açgay belgürtgey* “Açıklayacak (onun güzelliğini) ortaya çıkaracak” (M I 11 5); (4) “(kapak vb... şeyler için) açmak” *kapağın açdı* “Kapağını açdı” (M I 13 7), (5) “(davranış vb... şeyler için) açığa vurma, ortaya çıkartma” *ayıg kılınçımıznu aç* “Kötü davranışlarımızı açığa çıkararak” (TT IV 4 18) gibi anlamlarda *aç-* fiilinin kullanıldığı tespit edilmiştir. *aç-* fiili Orta Türkçede de aynı anlamlarda tespit edilmiştir (Demirci

2016: 56). Batı Türkçesinde; Anadolu ağızlarında aç- ve aş- biçimlerinde bulunmaktadır (DS 1 361).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir:

**Kök.** aç-, **EUyg.** aç-, **Kar.** aç-, **Har.** aç-, **Kıp.** aç-, **Çağ.** aç-, **TT.** aç-, **Az.** aç-, **Trkm.** aç-, **Özb.** oç-, **YUyg.** aç-, **Krm.** aç-, **Tat.** aç-, **Bşk.** as-, **Kır.** aç-, **Kaz.** aş-, **KBalk.** aç-, **Kum.** aç-, **Nog.** aş-, **SUyg.** aç-, **Hak.** as-, **Şor.** aş-, **Oyr.** aç-, **Tuv.** aş-, **Tof.** aş-, **Çuv.** us-, **Yak.** as- (Starostin vd... 1116).

GT’de yirmi yedi yerde tespit edilen aç- fiili; (1) “(Göz, gönül vb... için) açmak”, (2) “(elbise, etek vb... için) açmak”, (3) “(kapı için) açmak”, (4) “(söz için) söylemek” anlamlarında tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

**ak-** “(kan, su vb... şeyler için) akmak”

*közlerindin akıp yürek kanı* “Yürek kanı gözlerinden akıp” (173/4)

*tatlı su akıp* “Tatlı su akıp...” (43/11)

**ak-** fiili Köktürk lehçesinde yoktur, kelime ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edildi (Demirci 2016: 57). Kıpçak lehçesinde **ak-** fiili **ağ-**, **aĥ-**, **aķ-** biçimlerinde bulunmaktadır (Kİ 68, İM 106b 3, CC 145 9).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Uyg.** ak-, **Kar.** ak-, **Har.** ak-, **Kıp.** ag-, ak-, ah-, **Çağ.** ak-, **Osm.** ak- (Demirci 2016, 57). **Gag.** ak-, **Az.** aĥ-, **Trkm.** ak-, **Özb.** ok-, **YUyg.** ak-, **Krm.** ak-, **Tat.** ak-, **Bşk.** ak-, **Kır.** ak-, **Kaz.** ak-, **KBalk.** ak-, **KKalp.** ak-, **Kum.** ak-, **Nog.** ak-, **SUyg.** ak-, **Hak.** aĥ-, **Oyr.** ak-, **Tuv.** ak-, **Çuv.** joĥ- (Starostin vd... 598).

GT’de yedi yerde tespit edilen ak- fiili hepsinde “(kan, su vb... şeyler için) akmak” anlamlarında kullanılmıştır. Fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**a:l-** (1) “(herhangi bir şeyi) almak”

*mal ve ni’met a:lip ol tag başındaki haramiler* “O dağ başındaki haramiler mal ve nimetleri alıp” (29/2)

*küç bilen andan malnı a:ldılar* “Zorla ondan malı aldılar” (183/3)

(2) “(can) almak”

*fakir ayttı ilāhi munuñ cānın a:lgıl* “Fakir bunun canını al, dedi” (39/6)

(3) “destur almak”

*destur a:lip çıktılar* “Destur alıp çıktılar” (57/8)

(4) “(hatun) almak”

*hatun a:lmiş oğlanları* “Oğulları hatun almış” (270/10)

(5) “(ibret) almak”

*ibret a:lgıl* “İbret al” (261/7)

(6) “(gönül) almak”

*könjülüñ a:layım* “Gönlünü alayım” (266/6)

(7) “(menzil) almak”

*yayag menzil a:ldı* “Yaya menzil aldı” (346/3)

(8) “(öç) almak”

*fakir korkup öçin a:labilmedi* “Fakir korkup öcünü alamadı” (63/11)

(9) “(rengin) almak”

*fırdevs-i a:lā téğ bolup bag zümürrüd rengin a:ldı* “Yine bağ yüce cennet gibi olup zümrüt rengini aldı” (6/7)

(10) “(satın) almak”

*on altunga satın a:ldı* “On altına satın aldı” (136/11)

(11) “(yardımcı fiil olarak) muktedir olmak”

*élinden almaga a:labilmediler* “İlinden almaya güçleri yetmedi” (200/5)

(12) “(nasihat) almak”

*a:lur<sup>2</sup> andan bilig ehli nasihât* “Bilgili kişi ondan nasihat alır” (122/13)

*a:l-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Türkçede “almak, zapt etmek, fetetmek, (öğüt) almak” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 57). Fiil, Eski Türkçeden beri çok geniş anlamlarda kullanılmıştır. *a:l-* fiilinin tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanıldığı anlamları Mesut Şen, “al- Fiili Üzerine” 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, s. 1071-1092, içerisinde genişçe işlemiştir, bu bildiride; *a:l-* fiilinin toplamda otuz iki anlamı tespit edilmiştir.

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök.** *al-*, **Uyg.** *al-*, **Kar.** *al-*, **Har.** *al-*, **Kıp.** *al-*, **Çağ.** *al-*, **Osm.** *al-*, **Az.** *al-*, **Gag.** *al-*, **Trkm.** *al-*, **Sal.** *al-*, **Halç.** *al-*, **Özb.** *ol-*, **YUyg.** *al-*, **Krm.** *al-*, **Tat.** *al-*, **Bşk.** *al-*, **Kır.** *al-*, **Kaz.** *al-*, **KBalk.** *al-*, **KKalp.** *al-*, **Kum.** *al-*, **Nog.** *al-*, **SUyg.** *al-*, **Hak.** *al-*, **Şor.** *al-*, **Oyr.** *al-*, **Tuv.** *al-*, **Çuv.** *il-*, **Yak.** *il-*, **Dolg.** *il-* (Starostin vd... 283).

GT’de on iki anlamı tespit edilen *a:l-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ay-** “anmak, hatırlamak”

*hergiz meni sen añar mı* “Her zaman beni anar mısın?” (99/12)

Kelime, *kuriyu aņmış tég* “kurumayı hatırlamış gibi” (BT III 280), örneğinde olduğu gibi Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde hep “anmak, hatırlamak” anlamlarında kullanılmıştır (Demirci 2016: 57). GT’de dört yerde tespit edilen kelime, etken-geçişli çatılıdır.


**a:r-** “yorulmak”

*piyade aç ve armuş* “Piyade aç ve yorulmuş” (147/12)

*külük atlar arıp kaldı* “Hızlı atlar yorulup kaldı” (333/4)

“yormak, yorulmak, zayıf düşmek” anlamındaki *a:r-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır; *yérlerig kezip arıp* “Yerleri gezip yorulup” (U III 20 5), *arıtı armadı* “Tamamiyle yorulmadı” (U IV 22 273). Karahanlı lehçesinden itibaren Eski Türkçedeki “yormak, yorulmak, zayıf düşmek” anlamıyla beraber, Eski Türkçedeki anlamından çok farklı anlamlarda da *ar-* fiili tespit edilmiştir, muhtemelen Eski Türkçedeki *a:r-* biçiminde birincil uzun vokalli olan fiilin yanısıra, kısa vokalli başka *ar-* fiili de görülmeye başlamıştır, bundan dolayı Orta Türkçede farklı anlamlarda tespit edilen *ar-* fiilleri kısa vokalli gösterildi.

Karahanlı lehçesinde *a:r-* (I) “yorulmak, dermansız kalmak” (DLT I 172), *ar-* (II) “aldatmak” (DLT I 172), Harezmi lehçesinde *a:r-* (I) “yormak, yorgun düşmek” *ar-* (II) “bozulmak” *ar-* (III) “sünnet etmek” (Ünlü 2012: 47), Kıpçak lehçesinde sadece “yormak, yorulmak, aciz düşürmek, kuvvetten düşürmek” anlamlarında birincil uzun

<sup>2</sup> İlgili kelime Karamanlıoğlu tarafından *ülür* biçiminde okunmuş ve *ül-* (?) “hisse almak” olarak anlamlandırılmıştır. Tıpkıbasımda  biçiminde yazılmıştır, taranan eserlerin hiçbirinde *ül-* diye bir fiil tespit edilemediği için ve elif harfinin üzerindeki üstün işareti ile kelimenin metin bağlamındaki anlamını da göz önüne alarak, ilgili yerde müstensihsten kaynaklanan bir yazım yanlışı olmalıdır. Bundan dolayı ilgili kelime *alur* biçiminde okundu.

vokalli *a:r-* fiili vardır (KTS 10). Çağatay lehçesinde *a:r-* (I) “yorulmak, yorgun düşmek; zayıflamak; hasta olmak” *ar-* (II) “ayrılmak” (Ünlü 2013: 46), Batı Türkçesinde *a:r-* “yorulmak, yorgun düşmek” (YTS 25).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Trkm.** *a:r-*, **Özb.** *hari-*, *har-*, **YUyg.** *ar-*, **Tat.** *ar-*, **Bşk.** *ari-*, **Kaz.** *ari-*, **KBalk.** *ari-*, **KKalp.** *hari-*, **Kum.** *ari-*, **Nog.** *ari-*, **Hak.** *ar-*, **Şor.** *ar-*, **Oyr.** *ari-*, **Tuv.** *ar-*, **Çuv.** *ir-*, **Yak.** *ir-* (Starostin vd... 1124).

GT’de sadece “yorulmak” anlamındaki *a:r-* fiili beş yerde tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

**a:ş-** “(güneş için) batmak; (haddini) aşmak”

*kün a:şa kélgil* “Güneş batınca gel” (133/2)

*hadd-den a:şa gazablanmak vahşet kêtürür* “Haddinden fazlasını aşınca hayıflanmak vahşet getirir (327/9)

Kelime Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Eski Türkçede *a:ş-* fiili “(dağ, nehir vb yerleri) aşmak, geçmek” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 59).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök.** *aş-*, **Uyg.** *aş-*, **Kar.** *aş-*, **Har.** *aş-*, **Kıp.** *aş-*, **Çağ.** *aş-*, **Osm.** *aş-*, **Gag.** *aş-*, **Az.** *aş-*, **Trkm.** *aş-*, **Hal.** *aş-*, **Özb.** *oş-*, **YUyg.** *aş-*, **Krm.** *aş-*, **Tat.** *aş-*, **Başk.** *aş-*, **Kırg.** *aş-*, **Kaz.** *as-*, **KBalk.** *as-*, **SUyg.** *as-*, **Hak.** *as-*, **Şor.** *as-*, **Oyr.** *aş-*, **Tuv.** *aş-*, **Yak.** *as-*, **Dolg.** *a:s-* (Starostin vd... 292).

GT’de iki yerde tespit edilen *a:ş-* fiili “(güneş için) batmak; (haddini) aşmak” anlamlarında tespit edilmiştir. Fiil etken-geçişli çatılıdır.

**at-** “atmak”

*okın yahşı atar* “Okunu iyi atar” (296/7)

*yemişi köp agaçka taş atarlar* “Yemişi çok ağaca taş atarlar” (59/5)

*at-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, kelime Eski Türkçeden beri umumiyetle “atmak, fırlatmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 59).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Uyg.** *at-*, **Kar.** *at-*, **Har.** *at-*, **Kıp.** *at-*, **Çağ.** *at-*, **Osm.** *at-*, **Gag.** *at-*, **Az.** *at-*, **Trkm.** *at-*, **Hal.** *hat-*, **Özb.** *ot-*, **YUyg.** *at-*, **Krm.** *at-*, **Tat.** *at-*, **Bşk.** *at-*, **Kırg.** *at-*, **Kaz.** *at-*, **KBalk.** *at-*, **KKalp.** *at-*, **Kum.** *at-*, **Nog.** *at-*, **SUyg.** *at-*, **Hak.** *at-*, **Şor.** *at-*, **Oyr.** *at-*, **Tuv.** *at-*, **Çuv.** *iv’t-*, **Yak.** *it-*, **Dolg.** *it-* (Starostin vd... 1127).

GT’de 39 yerde tespit edilen *at-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ay-** “söylemek”

*her bir kişi sıfatın ayur* “Her birinin sıfatını söyler” (353/2)

*ay-* fiili, *öd t(e)ñri (a)ys(a)r* “Zaman Tanrısı söylese” (KT K 10) örneğinde olduğu gibi Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Eski Uygur lehçesinde *ay-* “söylemek”, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *ay-* “söylemek” biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 59). Batı Türkçesinde fiil ince sıraya geçer ve *-t-* fiilden fiil yapan yapım eki köke kaynaşarak *eyt-* biçiminde görülür. Biz kelimeyi Tarama ve Derleme Sözlüğünde *eyit-* ~ *eyt-* “söylemek, işittirmek” (YTS 99, 100; DS 5 1823), biçiminde görmekteyiz.

Çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Trkm.** *ayt-*, **Hal.** *ha:y-*, **Özb.** *ayt-*, **YUyg.** *ayt-*, **Tat.** *ayt-*, **Bşk.** *ayt-*, **Kırg.** *ayt-*, **KBalk.** *ayt-*, **KKalp.** *ayt-*, **Nog.** *ayt-*, **Hak.** *ayt-*, **Tuv.** *ayit-*, **Tof.** *ayit-*, **Çuv.** *iyt-*, **Yak.** *iy-*, *iyit-*, **Dolg.** *iyit-* (Starostin vd... 498).

GT’de *ay-* fiili bir yerde tespit edildi, fiil etken-geçişli çatılıdır.

**az-** (1) “yoldan çıkmak”

*uyğan ana yoldan azar* “Ona uyan yoldan çıkar” (149/6)

(2) “şaşırmak”

*alarnıñ sûretin körse feriştelar azar* “Feriştelar onların suretini görse şaşırlar” (246/12)

*az-* fiili Eski Türkçede “yoldan çıkmak, (yolunu) şaşırmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 60). Orta Türkçede de aynı anlamlarda devam eder. Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışmasında, Eski Türkçe ve Orta Türkçede kelimeye “yoldan çıkmak, şaşırmak, azmak” anlamlarını vermiştir (Demirci 2016: 60). Ancak, kelimenin Eski Türkçede ve Orta Türkçede sadece “yoldan çıkmak, (yolunu) şaşırmak” anlamlarında olduğu görülmektedir. DLT’de Besim Atalay, kelimeye “azmak, yoldan çıkmak” anlamlarını vermiştir; ancak DLT’de kelimenin geçtiği yerlere bakıldığı zaman, kelimenin sadece “yoldan çıkmak” anlamında kullanıldığı görülmektedir. *az-* fiili Batı Türkçesinde anlam genişlemesine uğramış, Tarama Sözlüğünde *az-* (I) “bozulmak, değişmek” *az-* (II) (1) “yolunu şaşırmak” (2) “sapkınlığa düşmek” (3) “azgınlaşmak” *az-* (III) “ayrı düşmek, ayrılmak” anlamlarında bulunmaktadır (Dilçin 2009: 33).

Fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Kök.** *az-*, **Uyg.** *az-*, **Kar.** *az-*, **Har.** *az-*, **Kıp.** *az-*, **Çağ.** *az-*, **Osm.** *az-*, **Az.** *az-*, **Trkm.** *a:z-*, **Hal.** *ha:z-*, **Özb.** *oz-*, **YUyg.** *az-*, **Krm.** *az-*, **Tat.** *az-*, **Bşk.** *ad-*, **Kırg.** *az-*, **Kaz.** *az-*, **KKalp.** *az-*, **Nog.** *az-*, **SUyg.** *az-*, **Hak.** *as-*, **Şor.** *as-*, **Oyr.** *as-*, **Tuv.** *as-*, **Çuv.** *or-*, **Yak.** *a:s-* (Starostin vd... 520).

GT içerisinde *az-* fiili toplam altı yerde tespit edildi, 149/6, 139/7, 102/8, 179/4 içerisinde (dört yerde) “yoldan çıkmak” anlamında iken, 246/12 ve 8/2 (iki yerde) “şaşırmak” anlamında bulunmaktadır. Fiil etken-geçişli çatılıdır.

**iç-** “içmek”

*şerbetni ol habib élinden alıp içti* “Şerbeti sevgilinin elinden alıp içti” (243/10)

*iç-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Eski Uygur lehçesinde *suv içipen* “su içip” (Irq 17); *kanıñızlarnı içgeli* “Kanlarınızı içeli” (U IV 12 108) örneklerinde görüldüğü gibi “(su, kan vb... için) içmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde de tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi *iç-* “içmek” biçiminde ve anlamında bulunmaktadır (DLT I 164). Biz Harezmi lehçesinden itibaren *iç-* fiilini; hem *iç-* hem de *iş-* biçimlerinde görmekteyiz (NF 367 1; 369 10; MD 6b 3). Kıpçak lehçesinde de hem *iç-* “içmek” hem de *iş-* “içmek” biçiminde görülmektedir (KTS 106, 115). Çağatay lehçesinde *iç-* “içmek” (Ünlü 2013: 508), Batı Türkçesinde hem *iç-* “içmek” hem de *iş-* “içmek” biçiminde tespit edilmiştir (YTS 131).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Gag.** *iç-*, **Az.** *iç-*, **Trkm.** *iç-*, **Sal.** *iç-*, **Hal.** *iç-*, **Özb.** *iç-*, **YUyg.** *iç-*, **Krm.** *iç-*, **Tat.** *éç-*, **Bşk.** *és-*, **Kırg.** *iç-*, **Kaz.** *iş-*, **KBalk.** *iç-*, **KKalp.** *iş-*, **Kum.** *iç-*, **Nog.** *iç-*, **SUyg.** *iş-*, **Hak.** *es-*, *eş-*, **Oyr.** *iç-*, **Tuv.** *iş-*, **Tof.** *iş-*, **Çuv.** *eş-*, **Yak.** *is-*, **Dolg.** *is-* (Starostin vd... 1141).

GT’de yirmi yedi yerde tespit edilen *iç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**é:g-** “eğmek, bükmek”

*benefşe boynın é:gdi gülge karşı* “Menekşe güle karşı boynunu eğdi” (6/5)

*ol başları yoğ kim kişiye baş é:ggeyler* “Kişiye baş eğecek başları yok” (310/2)

*körüp altun é:gip başın yér oper* “Altını görüp başını eğip” (256/7)

Eski Türkçede kelime *é:g-* ve *é:η-* biçimindedir, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *é:g-* biçiminde tespit edilen kelime, Kıpçak lehçesinde *é:g-* ve *é:η-* biçiminde, Batı Türkçesinde *é:g-* > *e:g-* biçimindedir (Demirci 2016: 60). Eski Türkçede “eğmek, bükme” anlamlarında kullanılan *é:g-* fiili, Karahanlı lehçesinde de aynı anlamda tespit edilmiştir (Demirci 2016: 60). Harezmi lehçesinde iki tane *é:g-* fiili vardır, *é:g-* (I) “eğmek, bükme” *é:g-* (II) “fikrini değiştirmek” (Ünlü 2012: 165). Harezmi lehçesinde *é:g-* “eğmek” (Ünlü 2012: 165), Çağatay lehçesinde de *é:g-* “eğmek” anlamında tespit edilmiştir (Ünlü 2013: 324). Batı Türkçesinde *é:g-* fiili “meylettirmek, ikna etmek” anlamında tespit edilmiştir (YTS 90).

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** *eg-*, **Hal.** *ey-*, **Çuv.** *av-*, *ay-*, **Yak.** *ieh-*, **Dolg.** *iek-* (Starostin vd... 494).

GT’de üç yerde tespit edilen *é:g-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ék-** “(tohum vb... şeyler) ekmek”

*tohumnu süre yerge ékti* “Tohumu sürdüğü yere ekti” (320/9)

*ék-* fiili Eski Türkçede tespit edilemedi, kelimeyi ilk defa Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz (EDPT 100a).

**Uyg.** *ék-*, **Kar.** *ék-*, **Har.** *ék-*, **Kıp.** *ék-*, **Çağ.** *ék-*, **Osm.** *ék-* > *ek-*, **Gag.** *ék-*, **Az.** *ek-*, **Trkm.** *ek-*, **Sal.** *eh-*, **Hal.** *hek-*, **Özb.** *ek-*, **YUyg.** *ek-*, **Krm.** *ek-*, **Tat.** *ik-*, **Bşk.** *ik-*, **Kırg.** *ek-*, **Kaz.** *ek-*, **KKalp.** *ek-*, **Nog.** *ek-*, **Çuv.** *ak-* (Starostin vd... 1132).

GT’de bir yerde tespit edilelen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**i:l-** “değdirmek”

*yüz armudın yégey bir kul birini i:lmegey tişke* “Yüz armudu yiyecek bir kul birini (dahi) dişine değdirmeyecek” (61/8)

Clauson kelimeye “tutmak, bağlamak” anlamlarını vermiş; kelimenin lehçelerde anlam genişlemesine uğradığını belirterek, kelimenin Yakut lehçesinde uzun vokalli olduğunu belirtmiştir (EDPT 12b). Demirci, *i:l-* fiiline Eski Türkçede “tutmak, yakalamak, bağlamak” anlamlarını vermiştir (Demirci 2016: 63). Kelimeyi DLT’de “ilişmek” anlamında görmekteyiz (DLT I 169). Biz, Karahanlı lehçesinde iki *i:l-* fiili görmekteyiz, *i:l-* (I) “düşmek, inmek, bağlamak” *i:l-* (II) “dil uzatmak” (Ünlü 2012: 319). Harezmi lehçesinde sadece “bağlamak, ilişmek, takmak” anlamlarındaki *i:l-* (I) fiili bulunmaktadır (Ünlü 2012: 254). Çağatay lehçesinde *i:l-* (I) “bağlamak, ilişmek, takmak, almak” *il-* (II) “dikkate almak, göz önünde bulundurmak” anlamlarında iki tane *i:l-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2013: 519), bu fiillerden *il-* (II) muhtemelen kısa vokallidir. Batı Türkçesinde *i:l-* “dokunmak, geçmek, ilişmek, tutulmak, takılmak” anlamlarında tespit edilmiştir (YTS 127). Anadolu ağızlarında *i:l-* (I) “dokunmak, değmek, rastlamak” *il-* (II) “ateş almak” *i:l-* (III) “iki parçayı birbirine dikmek” *i:l-* (IV) “örmek, dikmek” anlamlarında fiil türünde dört *i:l-* fiili tespit edilmiştir (Derleme Sözlüğü 2533- 2534).

Tarihî ve çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Uyg.** *il-*, **Kar.** *il-*, **Har.** *il-*, **Kıp.** *il-*, **Çağ.** *il-*, **Osm.** *il-*, **Gag.** *il-*, **Az.** *il-*, **Trkm.** *ıl-*, **Özb.** *il-*, **YUyg.** *il-*, **Tat.** *él-*, **Bşk.** *él-*, **Kırg.** *il-*, **Kaz.** *il-*, **KBalk.** *ilin-*, **KKalp.** *il-*, **Kum.** *il-*, **Nog.** *il-*, **Hak.** *il-*, **Oyr.** *il-*, **Tuv.** *il-*, **Yak.** *ıl-* (Starostin vd... 605).

GT’de “dokunmak” anlamında tespit edilen *i:l-* fiiline tarihi lehçelerde “dokunmak” anlamında rastlanmadı; ancak Anadolu ağızlarında GT’deki anlamıyla aynı anlamda *i:l-* fiili tespit edilmiştir.

**é:n-** “inmek”

*tégme bir nefes kim é:ner hayatқа meded bérür* “Her bir nefes iner ve hayat verir” (4/5)

Köktürk lehçesinden beri *é:n-* “inmek” fiilini görmekteyiz. GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**és-** “esmek”

*yél éser hisar içinde* “Hisar içinde yel eser” (313/10)

Eski Türkçede *és-* fiili yoktur, kelimeyi Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz, tarihî ve çağdaş lehçelerde *és-* “esmek” anlamındadır.

**it-** “itmek”

*saltanat tahtından aşağıya iter* “Saltanat tahtından aşağıya iter” (349/11)

Eski Türkçede *it-* fiili tespit edilemedi; ancak bunun *-l-* fiilden fiil yapan yapım eki ile türemiş *itil-* “itilmek” anlamındaki türevi Eski Uygur lehçesinde DKPAM 3132’de görülmektedir. Biz *it-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; *it-* “itmek” (DLT I 171). Harezmi lehçesinde Suat Ünlü, *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinde “itmek” anlamındaki *it-* ile “düzenlemek, tanzim etmek” anlamındaki *ét-* ve yardımcı fiil olan “etmek, yapmak” anlamındaki fiilleri aynı maddede göstermiştir (Ünlü 2012: 270). Yine Demirci de “düzenlemek, tanzim etmek” anlamındaki *ét-* fiili ile “yapmak, etmek” anlamındaki yardımcı fiili aynı maddede göstermiştir; oysa bunlar ayrı madde başı olmalıdır. GT’de bir yerde tespit edilen *it-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**o:z-** “(atlı için) yetişip önüne geçmek”

*o:zup kéçti aşıkkan atlı érne* “Aceleyle atlı eri geçti” (333/2)

Clauson, kelimenin temel anlamının “geçmek” olduğunu; ancak daha sonra kelimenin “kaçmak, kurtulmak” anlamlarını da kazandığını belirtmektedir (EDPT 279b). Karahanlı lehçesinde “ileri geçmek, geçmek, ilerlemek” anlamlarında tespit edilmiştir (Ünlü 2012: 596). Harezmi lehçesinde *o:z-* (I) “geçmek, aşmak, öne geçmek” ve *o:z-* (II) “seçmek” anlamında iki tane *o:z-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2012: 453), belki de “geçmek, aşmak, öne geçmek” anlamındaki *o:z-* (I) fiili asli uzun vokalli, “seçmek” anlamındaki *o:z-* (II) fiili de kısa vokallidir; çünkü Türkçede asli uzun vokal fonemiktir. Kıpçak lehçesinde CC’de “geride bırakmak, öne geçmek” anlamında tespit edilen fiil, GT’de de aynı anlamda tespit edilmiştir (Argunşah-Güner 2015: 791). Biz *o:z-* fiilini Çağatay lehçesinde de sadece “geçmek, ilerlemek” anlamlarında görmekteyiz (Ünlü 2013: 813). Batı Türkçesine geldiğimizde Tarama Sözlüklerinde *o:z-* fiili tespit edilemedi; Derleme Sözlüğünde *o:z-* (I) “büyüme, yükselmek, büyük adam olmak” *o:z-* (II) “öne geçmek, yarışı kazanmak” *o:z-* (III) “indirmek” anlamlarında tespit edilmiştir (DS 3308).

Fiilin çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir: **Özb.** *uz-*, **YUyg.** *oz-*, **Tat.** *uz-*, **Başk.** *uç-*, **Kırg.** *oz-*, **Kaz.** *oz-*, **KBalk.** *oz-*, **Kum.** *oz-*, **Nog.** *oz-*, **SUyg.** *yo:z-*, **Hak.** *os-* (Starostin vd... 1037).

GT’de bir yerde tespit edilen *o:z-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ög-** “övmek”



*ol har sahibini yād étip dāyim ögerler* “O eşek sahibini daima yād edip överler” (187/9)  
ög- fiilini “övmek, metetmek” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Karahanlı lehçesinde de aynı anlamlarda görmekteyiz (Demirci 2016: 66). Harezmi lehçesinde ög- (I) “övmek, metetmek” ög- (II) “öğütmek” anlamlarında iki tane ög- fiili görmekteyiz (Ünlü 2012: 456). Kıpçak lehçesine geldiğimizde “övmek, metetmek” anlamında ög- fiilinin yanısıra öv- biçimini de görmekteyiz (EDPT 100a). Batı Türkçesinde ög- biçiminin yanısıra öv- biçimi de kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** öw-, **Krm.** öw-, **Tuv.** ö:rü-, **Yak.** üör- (Starostin vd... 1165).

#### **öl-** “ölmek”

*kéttiñ yittiñ ve ger kaldıñ öldüñ* “Gittin, yittin ve eğer kaldın (ise) öldün” (111/3)

Eski Türkçede öl- fiilini Köktürk lehçesinde *ölteçi sen* “öleceksin” (BK K 6) örneğinde olduğu gibi görmekteyiz. Eski Türkçede öl- anlamında uç- ve *kergek bol-* biçimlerini de görmekteyiz. öl- fiili Eski Türkçeden çağdaş lehçelere kadar “ölmek” anlamında görmekteyiz.

#### **öp-** “öpmek”

*yér öpti sulñan dağı ol oğlanı kuçup közünden öpti* “Yer öptü, Sultan dahi o oğlanı kucaklayıp gözünden öptü” (22/8, 9).

Eski Türkçede öp- fiili yoktur; ancak bu kökten türemiş *öpügse-* ve *öpiş-* fiilleri bulunmaktadır (Demirci 2016: 254; 488). öp- fiilini biz Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz; DLT’de *ol meni öpdi* “O beni öptü” (DLT I 163). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi ve çağdaş lehçelerde öp- “öpmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

#### **ör-** “(saç için) örmek”

*saçın ö:rüp* “saçımı örüp” (83/12)

Clauson, ö:r- (I) fiilini ün- fiili ile aynı anlamda “çıkma, yükselmek” ör- (II) “(saç vb şeyler için) örmek” anlamında olmak üzere iki tane ör- fiili göstermektedir (EDPT 195a). Marcel Erdal de tıpkı Clauson gibi ö:r- (I) “yükselmek, çıkmak” ör- (II) “örmek, dokumak” anlamında iki tane ör- fiili göstermiştir (OTWF 862). Ancak biz Eski Türkçede ör- (I) “başkaldırmak, isyan etmek” anlamında ör- fiilini sadece Köktürk lehçesinde (KT B) içerisinde *sogud örti* “Soğudlular isyan etti” anlamında görmekteyiz. “başkaldırmak, isyan etmek” anlamındaki ör- fiilini Köktürk lehçesinden sonra tespit edemiyoruz. Yine Eski Türkçede, Eski Uygur lehçesinden itibaren “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında başka bir ö:r- fiili vardır. Bu anlamdaki ö:r- fiili asli uzun vokallidir; yine bu anlamdaki ö:r- fiilini Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde de görmekteyiz; Osmanlı lehçesinde “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında ö:r- fiili yoktur; ancak bu kökten kalıplaşan *ö:rü dur-* biçimi vardır (Demirci 2016: 66). Çağdaş lehçelerde de “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, yeşermek” anlamında ö:r- fiilini görmekteyiz.

“örmek, dokumak” anlamındaki ör- (III) fiiline ilk Karahanlı lehçesinde rastlamaktayız, *ol saç ördi* “O saç ördü” (DLT I 172), Clauson, Harezmi lehçesinde “örmek, dokumak” anlamında ör- fiili tespit edememiştir; ancak Harezmi lehçesinde İbni-Mühennâ Lügat’inde 139. sayfada “(saç) örmek” anlamında ör- fiilini görmekteyiz (Ünlü 2012: 461). Böylece Eski Türkçeden itibaren üç tane ör- fiili bulunmaktadır.

- ör-* (I) “başkaldırmak, isyan etmek”  
*ö:r-* (II) “(bitkiler için) büyümek, çıkmak, yükselmek”  
*ör-* (III) “(saç vb... şeyler için) örmek, dokumak”  
 GT’de bir yerde tespit edilen *ör-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

***öt-*** “geçmek”

*ya kirişindem oğ ötmegi* “Yay kirişinden ok geçmesi” (73/1)

Eski Türkçede; *öt-* (I) “geçmek, delmek” *öt-* (II) “(öğreti için) nüfuz etmek” *öt-* (III) “karnı ağrımak” anlamlarında üç tane *öt-* fiili bulunmaktadır (Demirci 2016: 67). Yine “şakımak” anlamındaki *öt-* fiilini biz Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz, DLT içerisinde *tatlıg öter sanduwaç* “Bülbül talı tatlı öter” (DLT I 529). Harezmi lehçesinde “şakımak” anlamındaki *öt-* fiilini Kutb içerisinde görmekteyiz (Kutb 3143). Kıpçak lehçesinde “şakımak” anlamındaki *öt-* fiili tespit edilemedi. Çağatay lehçesinde *öt-* “(horoz için) ötmek” anlamında ŞSL içerisinde bulunmaktadır (Ünlü 2013: 879). Yine Batı Türkçesinde de *öt-* “(horoz için) ötmek, (kuş için) şakımak” anlamlarında bulunmaktadır.

Böylece Türkçede;

*öt-* (I) “geçmek, delmek”

*öt-* (II) “(öğreti için) nüfuz etmek”

*öt-* (III) “karnı ağrımak”

*öt-* (IV) “(horoz için) ötmek, (kuş için) şakımak” olmak üzere dört tane *öt-* fiili vardır.

GT’de üç yerde tespit edilen *öt-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

***uç-*** “uçmak”

*üninden ürküben uçtı* “Sesinden ürkerek uçtu” (121/6)

Eski Türkçede iki tane *uç-* fiili vardır; *uç-* (I) “ölmek” bu anlamdaki *uç-* fiilini ilk Köktürk lehçesinde görmekteyiz; *k(a)η(i)m k(a)g(a)n uçdokta* “Babam kağan öldüğünde” (KT D 30), Eski Uygur lehçesinde “ölmek” anlamındaki *uç-* fiilini *k(a)η(i)m k(a)g(a)n uçdı* “Babam kağan öldü” (Şu 12), *bo yılda aga uçup* “Bu yılda ölüp” (USp 22 54) örneklerinde görmekteyiz. Eski Uygur lehçesinden sonra “ölmek” anlamında *uç-* fiilini tespit edemiyoruz.

*uç-* (II) “uçmak”

“uçmak” anlamındaki *uç-* fiilini Köktürk lehçesinde yoktur, ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz; IB’de *uça umatın olurur tér* “Uçamadan oturur der” (IB 61). “uçmak” anlamında *uç-* fiilini hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *uç-* (I) “uçmak” fiilinin yanısıra *uç-* (II) “ıstırapla hareket etmek, göz seğirtmek” *uç-* (III) “zayıllık olmak, görünmez olmak” *uç-* (IV) “sevinmek” biçiminde dört tane *uç-* fiili görmekteyiz (Ünlü 2013: 1179).

***ur-*** (1) “(taş vb... şeyler ile) vurmak”

*taş bilen başına urdı* “Taş ile başına vurdu” (63/10)

(2) “nal çakmak”

*atıma na l urğul ay baytar* “Ey Baytar atıma nal çak” (214/8)

*bir süfi kabkabına urur idi mismār* “Bir Sufi, (atının) nalına çivi çakardı”

(3) “ateş salmak”

*yat çerige ot uruñ* “Yabancı askere ateş salın” (22/4)

(4) “öldürmek”

*melik buyurdu kim uruñ bu kavvādnı* “Melik, bu kavatı öldürün diye buyurdu” (84/10)

(5) “çadır kurmak”

*munda hāyme ursuñlar* “Burada çadır kursunlar” (181/3)

(6) “nara atmak”

*na'ra urduñ eşitip kuşlar ünün ayıttım* “Nara attın, (sesini) işitip, kuşlar sesini çıkardım” (127/8)

(8) “yere vurmak”

*hevādan yerge urdı* “Havadan yere vurdu” (77/13)

(9) “çalmak, soygun yapmak”

*köp mallı kārvin urdılar* “Malı çok (olan) kervanı soydular” (117/2)

(10) “dövmek”

*köp halk kelip yigitni ol kadar urdılar* “Çok (sayıda) halk gelip, yiğidi dövdüler” (203/1)

(11) “ısırmak”

*niçe köp édürseñ saña bir kün ol urur zahm* “Ne kadar yedersen de (kurt) bir gün ısırır” (28/10)

*aç it tapar it tiş urur* “Aç it bulur, (o) it (onu) ısırır” (308/8)

(12) “(yüzünü taşa) vurmak”

*kim genc katında ejdahā bar yoluñda arı bolup yürügil kir yüzni urur ğācerge* “Hazine katında ejderha var, (hazinenin) yolunda temiz olup yürü, (içeri) gir, yüzünü taşa vur” (51/ 2,3,4)

(13) “(suretini) resmetmek”

*körer bolsa urur naqşın* “Görse, nakşını (duvara) resmeder” (239/10)

*ur-* fiili Eski Türkçeden beri dilimizde vardır; Eski Türkçede “(taş üzerine) hakkettirmek, atmak, vurmak, (kanun) çıkarmak, isabet ettirmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Gabain 2007: 305). Karahanlı lehçesinde *ur-* fiilini “vurmak, dövmek, öldürmek, yaralamak, müzik aleti çalmak” gibi anlamlarda bulmaktayız (Demirci 2016: 68). Harezmi lehçesinde *ur-* “vurmak, öldürmek, saplamak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Ünlü 2012: 626). Kıpçak lehçesinde hem *ur-* hem de *vur-* biçimi vardır (Demirci 2016: 69). Batı Türkçesinde biz hem *ur-* hem de *vur-* biçimlerini görmekteyiz (Demirci 2016: 69).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *ur-*, **Az.** *vur-*, **Trkm.** *ur-*, **Hal.** *hur-*, **Özb.** *ur-*, **YUyg.** *ur-*, **Krm.** *ur-*, **Tat.** *u:r-*, **Bşk.** *u:r-*, **Kırg.** *ur-*, **Kaz.** *ur-*, **KBalk.** *ur-*, **KKalp.** *ur-*, **Kum.** *ur-*, **Nog.** *ur-*, **Hak.** *ur-*, **Şor.** *ur-*, **Tuv.** *ur-* (Starostin vd... 1188).

GT’de sadece *ur-* biçimi tespit edilmiştir, 118 yerde geçen *ur-* fiilinin Karamanlioğlu sadece “vurmak” anlamını vermiştir (Karamanlioğlu 1989: 383). Ancak fiilin 13 tane anlamı tespit edilmiştir, *ur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ut-** “(oyunda) yenmek”

*oynap bu zamāne birle āsān utkan* “Oynayıp bu zamane ile kolayca yenen” (74/6)

*ut-* “oyunda yenmek” anlamındaki fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde görmekteyiz, Eski Türkçede ve Orta Türkçede sadece *ut-* biçiminde tespit edilen fiil, Batı Türkçesinde Tarama Sözlüğünde *ut-* biçiminde iken (TS 4005), Anadolu

ağızlarında “oyunda yenmek” anlamında *ut-*, *yut-*, *ud-*, *üt-* biçimlerinde görülmektedir (DS 11, 4046).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *ut-*, **Trkm.** *ut-*, **Hal.** *ut-*, **Özb.** *yut-*, **YUyg.** *ut-*, **Krm.** *ut-*, **Tat.** *ut-*, **Bşk.** *ut-*, **Kırg.** *ut-*, **Kaz.** *ut-*, **KBalk.** *ut-*, **KKalp.** *ut-*, **Kum.** *ut-*, **Nog.** *ut-*, **SUyg.** *utur-*, **Hak.** *ut-*, **Tuv.** *ut-*, **Çuv.** *it-* (Starostin vd... 1506).

GT’de iki yerde tespit edilen *ut-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**uy-** “uymak”

*gayretlenip oğlanga uydular* “Gayretlenip oğlana uydular” (22/7)

Eski Türkçede *ud-* “uymak, takip etmek” anlamlarında görülen bu fiil, Karahanlı lehçesinde *ud̄-* biçimindedir, Harezmi lehçesinde biz hem *ud̄-* hem de *uy-* biçimlerini görmekteyiz, Kıpçak lehçesinden itibaren *uy-* biçimindedir (Demirci 2016: 68). GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

Eski Türkçede *uy-* diye bir fiil vardır; ancak bu fiilin *ud-* > *ud̄-* > *uy-* fiili ile hem morfolojik hem de semantik ilgisi yoktur, bu fiil “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak” anlamlarındadır; ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir; *olarını barça iyin uyup* “Onların tamamını (ayağıyla) bastırıp” (AY 496 15), Karahanlı lehçesinde de bu fiili *uy-* biçiminde görmekteyiz, DLT’de Besim Atalay bu fiili *oy-* biçiminde okumuştur; ancak bu *uy-* biçiminde okunmalıdır, nitekim Dankoff&Kelly’de bu fiil *uy-* biçiminde okunmuştur (Dankoff&Kelly 1985: 57). Karahanlı lehçesinden sonra “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak” anlamında *uy-* fiili tespit edilemedi.

**ür-** “(köpek için) havlamak”

*it ürse* “Köpek havlasa” (258/4)

Türkçede iki tane *ür-* fiili vardır, her ikisi de Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılmaktadır. *ür-* “üfleme” anlamındadır ve asli uzun vokallidir; “havlamak” anlamındaki *ür-* fiili ise kısa vokallidir. “havlamak” anlamındaki *ür-* fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz.

Tarihî ve çağdaş lehçelerde fiilin seyri şöyledir: **Uyg.** *ür-*, **Kar.** *ür-*, **Har.** *ür-*, **Kıp.** *ür-*, **Çağ.** *ür-*, **Osm.** *ür-*, *ürü-*, **Krm.** *ür-*, **Tat.** *ör-*, **Bşk.** *ör-*, **Kaz.** *ür-*, **KKalp.** *ür-*, **Nog.** *ür-*, **Hak.** *ür-*, **Oyr.** *ür-*, **Tuv.** *ür-*, **Çuv.** *və<sup>w</sup>r-*, **Yak.** *ür-*, **Dolg.** *ür-* (Starostin vd... 1188).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

**üş-** “(sinek için) üşüşmek”

*ana it tégip çibin üşti* “Ona köpek değip, sinekler üşüştü” (96/5)

“toplanmak, üşüşmek” anlamlarında gördüğümüz *üş-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır (Demirci 2016: 70). Biz bu fiili Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *uş-* biçiminde de görmekteyiz (Sang 75v 20; TTS 4001). Anadolu ağızlarında “toplanmak, üşüşmek” anlamında sadece *üş-* biçimi vardır (DS 4080). Yine Anadolu ağızlarında *uş-* fiili vardır; ancak bu fiil *uş-* (1) “uçmak” (2) “yıkılmak” anlamlarında olduğu için, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde tespit edilen *uş-* biçimi ile semantik bağlantısı yoktur. Anadolu ağızlarında *üş-* biçiminin halen daha kullanılmasına rağmen, Türkiye lehçesinde *üş-* biçiminden ziyade bu fiilin “-ş-” fiilden fiil yapan yapım eki ile genişletilmiş biçimi olan *üşüş-* fiili daha fazla kullanılmaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**üz-** (1) “kesmek, koparmak”

*ol yipni yigitniñ elinden üzdi* “O ipi yigidin elinden kopardı” (202/1)

## (2) “dağıtmak”

*sen sen ol leşkerde saflar üzden ér...* “Sen sen ol askerde saflar dağıtan er (olma)” (13/9)

*üz-* fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Köktürk lehçesinde Tuñukuk Yazıtında *üzgeli* “keseli” (T G 1) biçiminde tespit edilen fiil, Eski Uygur lehçesinde *üze bıça yırtıp* “keserek biçerek yırtıp” (M I 7, 16) örneğinde de görüldüğü gibi *bıç-* fiili ile birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Yine Eski Uygur lehçesinde *üzgen yağmur* “yıkıcı yağmur” (U I 26, 15) örneğinde görüldüğü gibi “yıkma” anlamında görmekteyiz. Eski Uygur lehçesinde *yalıñ kılıç tutup ok üzkelir* “Parlak kılıcını çekip oku parçalar” (TT I 162) örneğinde de “parçalamak” anlamında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde “kesmek, doğramak” anlamlarında görülen *üz-* fiili, Orta Türkçede umumiyetle bu anlamlarda kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde biz hem *üz-* hem de *yüz-* fiilini görmekteyiz ve bu fiiller “kesmek, koparmak, ayırmak, uzaklaştırmak” anlamlarında Tarama Sözlüğünde görülmektedir (Dilçin 2009: 237).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *üz-*, **Trkm.** *üz-*, **Hal.** *hiz-*, **Özb.** *uz-*, **YUyg.** *üz-*, **Krm.** *uz-*, *iz-*, **Tat.** *üz-*, **Bşk.** *üç-*, **Kırg.** *üz-*, **Kaz.** *üz-*, **KBalk.** *üz-*, **KKalp.** *üz-*, **Kum.** *üz-*, **Nog.** *üz-*, **SUyg.** *yüz-*, **Hal.** *üs-*, **Oyr.** *üs-*, **Tuv.** *üs-* (Starostin vd... 1189).

GT’de beş yerde tespit edilen *üz-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

### 2.1.2. V+C+V şeklinde olan fiiller:

#### *aya-* “esirgemek”

*ayar bolsa çerigden māl sultan* “Sultan, askerinden mal esirgese” (44/5)

*aya-* fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz, Köktürk lehçesinde “korumak, himaye etmek anlamlarında görmekteyiz; *tört biñ yilkısın ayagma tuygut* “Dört bin yıldan oluşan sürülerini koruyan Tuygut prensim” (KT GB). Eski Uygur lehçesinde fiilin “korumak, himaye etmek” anlamlarının yanısıra “saygı göstermek” anlamında da kullanıldığı görülmektedir; *agır ayamakın* “derin saygıyla” (U I 30 8). Karahanlı lehçesinde “acımak, korumak, lakap takmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 72). Harezmi lehçesinde *aya-* fiili tespit edilemedi. Demirci 2016’da, *aya-* fiilinin Kıpçak lehçesinde “acımak, lakap takmak, direnmek, saygı göstermek” anlamlarında olduğunu belirtmiştir (Demirci 2016: 72). Ancak *aya-* fiilinin tarihi lehçelerde tespit edilemeyen bir başka anlamı da “esirgemek” anlamıdır.

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** *aya-*, **Özb.** *aya-*, **YUyg.** *aya-*, **Krm.** *aya-*, **Tat.** *aya-*, **Bşk.** *aya-*, **Nog.** *aya-*, **Kırg.** *aya-*, **Kaz.** *aya-*, **KBalk.** *aya-*, **KKalp.** *aya-*, **Kum.** *aya-*, **Hak.** *aya-*, **Şor.** *aya-*, **Çuv.** *oya-* (Starostin vd... 279).

GT’de bir yerde tespit edilen *aya-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

#### *öde-* “ödemek”

*hax borcın ödemegen seniñ borcından né kaygusı bar* “Hak borcunu ödemeyen senin borcundan ne kaygı duyar” (343/9)

*öde-* fiili ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilmektedir, burada *öte-* “ödemek” biçimindedir, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde de *öte-* biçiminde bulunmaktadır, Kıpçak lehçesinde fiil hem *öte-* hem de *öde-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 74). Kelime Eski Türkçeden günümüze kadar hep aynı anlamda kullanılmaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

#### *uyu-* < **ET.** *udı-* “uyumak”

*bir zālim uyur* “Bir zalim uyur” (40/4)

*uyu-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Köktürk lehçesinde *udı-* biçiminde iken, Karahanlı lehçesinde *uğı-*, Harezmi lehçesinde *uğı-*, *uyı-*, *uyu-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 74). Kıpçak lehçesinde *uğı-*, *uyı-*, *uyu-* biçimlerinde kullanılmaktadır. GT’de sadece *uyu-* biçiminde tespit edilmiştir, sadece *uyu-* biçiminde kullanılması belki de GT’nin yazıldığı muhitin Oğuzcanın etkisinin fazla olduğu bir yer olmasından kaynaklanmaktadır. GT’de on üç yerde tespit edilen *uyu-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

### 2.1.3. V+C+C şeklinde olan fiiller:

**art-** “artmak”

*künden küne sa ‘ādeti arttı* “Günden güne saadeti arttı” (53/10)

*taş sınımas altun kıymeti artmas* “Taş kırmaz, altının kıymeti artmaz” (339/3)

Eski Türkçede iki tane *art-* fiili vardır, *art-* (I) “artmak” *art-* (II) “(sırtına) yüklemek, dolamak”. Biz *art-* (II) fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, Eski Uygur lehçesinin dışında *art-* (II) fiilini Harezmi ve Osmanlı lehçelerinde de *art-* (II) “(sırtına) yüklemek” anlamında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 77). *art-* (I) “artmak” anlamındaki *art-* fiilini de ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde *art-* fiili “artmak, çoğalmak” anlamlarında bulunmaktadır. GT’de altı yerde tespit edilen *art-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

**élt-** (1) “götürmek”

*meni évine éltti* “Beni evine götürdü” (183/8)

(2) “iletmek”

*dağı da ‘vini kağı katıña éltürler* “Davayı kadı huzuruna iletirler” (66/4).

(3) “ulaştırmak”

*seni maķşūduña éltür* “Seni maksadına ulaştırır” (50/10).

*élt-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, *kantan kélipen süre éltti* “Nerden gelip seni bozguna uğrattı” (KT D 23). Kelime tarihî lehçelerin tamamında *élt-* veya *élet-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci 2016: 78).

Çağdaş lehçelerde: **Özb.** *élt-*, **YUyg.** *ilt-*, **Krm.** *élt-*, **Tat.** *ilt-*, **Bşk.** *ilt-*, **KBalk.** *élt-*, **Kum.** *élt-*, **SUyg.** *élt-*, **Çuv.** *yes-*, *les-*, **Yak.** *ilt-* (Starostin vd... 582).

**ört-** “örtmek”

*tanrı ta ‘ālā bu kılnuñ ‘aybını örter* “Tanrı bu kulun ayıbını örter” (351/8)

*ört-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Uygur lehçesinde *kizle-* fiili ile beraber de kullanılmaktadır; *örtmezmen kizlemezmen* “örtmez (ve) gizlemem” (TT VIII 69). Kelime Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde de *ört-* “örtmek” anlamında kullanılmaktadır. Demirci ve EDPT’de Çağatay lehçesinde *ört-* fiilinin tespit edilemediğini belirtmektedir; ancak Çağatay lehçesinde *ört-* fiili bulunmaktadır (Ünlü 2013: 878).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yört-*, **Az.** *ört-*, **Trkm.** *ört-*, **Sal.** *öht-*, **Özb.** *ört-*, **Krm.** *ört-*, **Çuv.** *vit-* (Starostin vd... 1061).

GT’de üç yerde tespit edilen *ört-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ürk-** “korkmak”

*ününden ürküben uçtı* “Sesinden ürkerek uçtu” (121/6)

*ürk-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, *ürküp barmış* “ürkü gitmiş” (Şu G 7) örneğinde olduğu gibi, kelime tarihi lehçelerin hepsinde *ürk-* “ürkmek” anlamında kullanılmıştır (Demirci 2016: 78).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yürk-*, **Az.** *ürk-*, **Trkm.** *ürk-*, **Hal.** *ürk-*, **Özb.** *hürk-*, **YUyg.** *ürkü-*, **Krm.** *ürk-*, **Tat.** *ürk-*, **Bşk.** *ürk-*, **Kırg.** *ürk-*, **Kaz.** *ürki-*, **KBalk.** *ürk-*, **KKalp.** *ürk-*, **Kum.** *ürk-*, **Nog.** *ürk-*, **SUyg.** *örk-*, **Hak.** *ürük-*, **Oyr.** *ürkü-*, **Yak.** *ürg-üt-*, **Dolg.** *ürg-üt-* (Starostin vd... 1060).

#### 2.1.4. V+C+V+C şeklinde olan fiiller:

##### **éşit-** “işitmek”

*ağzından niçe nevbet eşittim* “Ağzından nice nöbet işittim” (131/11)

*éşit-* fiili Eski Türkçede *éşid-* biçimindedir; Karahanlı lehçesinden itibaren sondaki “-d-” fiilden fiil yapan yapım eki, sedasızlaşarak “-t-’ye dönüşür. Karahanlı lehçesinde iki tane *éşit-* fiili vardır, *éşit-* (I) “işitmek” *éşit-* (II) “araştırmak” DLT’de “araştırmak” anlamında yeni bir *éşit-* fiili görürüz; *ol anıñ évin éşitti* “O, onun evini araştırdı” (DLT I 211). EDPT’de DLT’de “araştırmak” anlamındaki *éşit-* biçiminden bahsedilmemiştir (EDPT 257b). *éşit-* (II) fiilinin kökeni DS’de *éş-* olarak gösterilmiştir (DS 185b). OTWF’da *éşid-* fiilinin tıpkı *küzed-*, *igid-*, *yokad-* fiilleri gibi “-d-” fiilden fiil yapan yapım ekine sahip olduğu belirtilmiştir (OTWF 491). Burada hemen şunu belirtmekte fayda var, “-d-” fiilden fiil yapan ve aynı zamanda faktitif anlamı katan yapım ekinin önemli bir özelliği de bu ekin fiilin köküne kaynaşmış olmasıdır, bundan dolayı *tok* biçimi olmasa *tod-* biçiminin *to-d-* şeklinde olacağını söylememiz oldukça zor olacaktı, yine aynı durum *kod-* < *ko-d-* biçimi için de geçerlidir, *ko-* kökünün varlığına *kon-* < *ko-n-* kelimesinden hareketle hükmedebiliyoruz. Burada da “-d-” fiilden fiil yapan yapım ekinin tıpkı *id-*, *kod-*, *tod-* örneklerinde olduğu için fonksiyonunda zayıflama olmuş ve “-d-” fiilden fiil yapan faktitiflik eki, kelimenin köküne kaynaşmıştır; bundan dolayı *éşid-* fiilinin kökenini *éş-* köküne dayandırılabilir.

GT’de doksan bir yerde tespit edilen *éşit-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

##### **unut-** “unutmak”

*yana unuttum özümü* “Yine özümü unuttum” (229/5)

*unut-* fiilini Köktürk lehçesinden beri görmekteyiz; Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı lehçelerinde *bilge unutmaz* “Bilge unutmaz” (Tun-huan III a9) örneğinde görüldüğü gibi *unut-* biçimindedir. Harezmi lehçesinde biz hem *unut-* biçimini hem de *unut-* biçimini görmekteyiz: NF’de *unut-* 266/6, NF, KE, ME’de *unut-* (Ünlü 2012: 625). Kıpçak lehçesinden itibaren kelimeyi umumiyetle *unut-* biçimindedir. GT’de on iki defa kullanılan *unut-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

##### **üvür-** “üfleme”

*aruğ koyunüvürseñ semiz körünür* “Zayıf koyuna üfürsen semiz görünür” (331/2)

Eski Türkçede “üfleme” anlamında *ür-* fiili kullanılmaktadır, Eski Türkçede *ür-* (I) “üfleme” *ür-* (II) “havlamak” olmak üzere iki tane *ür-* fiili vardır (Demirci 2016: 69). Biz “üfleme” anlamındaki *üfür-* fiilini ilk olarak Karahanlı lehçesinde Suat Ünlü tarafından Hacettepe Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi* isimli çalışmada görmekteyiz (Ünlü 2004: 73 415r/8). Harezmi lehçesinde fiil tespit edilemedi, Kıpçak lehçesinde GT’de *üvür-* biçiminde tespit edildi. GT’de bir yerde tespit edilen *üvür-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

### 2.1.5. V+C+C+V şeklinde olan fiiller:

**asra-** (< Moğ.) “saklamak, gizlemek”

*néçe köp māl u mülk asrar bolsa* “Nice çok mal ve mülk saklasa” (177/11)

Eski Türkçede *asra-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı lehçesinde de *asra-* yoktur. Fiil, ilk Harezmi lehçesinde “bakmak, besleyip büyütme” anlamlarında NF ve KE’de tespit edildi. Kıpçak lehçesinde *asra-* (I) “saklamak, gizlemek” (GT), *asra-* (II) “bakmak, beslemek” (CC), *asra-* (III) “ısırmak, dişlemek” (TZ) (ayrıca bk. KTS 13). Çağatay lehçesinde *asra-* (I) “korumak, kollamak, saklamak” *asra-* (II) “besleyip büyütme” (Ünlü 2012: 59). Batı Türkçesinde fiili hem *asra-* hem de *asar-* “korumak, kollamak” biçiminde görmekteyiz (YTS 27). GT’de bir yerde tespit edilen *asra-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**ésrü-** “sarhoş olmak”

*kişi anca ésrüse* “Kişi öyle sarhoş olsa” (286/6)

Eski Türkçede bu fiil; *teñri meñisiñe ésurüp* “Tanrı beni sarhoş edip” (Maitr 103 29), örneğinde olduğu gibi *ésür-* biçimindedir, biz *ésür-* “sarhoş olmak” fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz. Karahanlı lehçesinde de bu fiil *ésür-* biçimindedir ve Harezmi lehçesinde metatezle fiil *ésrü-* ve *ésri-* biçiminde karşımıza çıkar (Demirci 2016: 80). Kıpçak lehçesinde hem *ésri-* hem de *ésir-* biçiminde görülen fiil, Çağatay lehçesinde *ésri-*, *ésür-*, *üsrü-* biçimlerinde bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *ésir-* “sarhoş olmak, aklını kaybetmek” anlamlarında bulunmaktadır (YTS 97). GT’de iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**oḡsa-** “benzemek”

*‘ameli teñiz safarına oḡsar* “Ameli deniz seferine benzer” (55/7)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Uygur lehçesinde kelime *oḡsa-* biçimindedir. Karahanlı lehçesinde hem *oḡsa-* hem de *ohḡsa-* biçimini görmekteyiz (Ünlü 2012: 574). Harezmi lehçesinde sadece *ohḡsa-* biçimi tespit edildi (Ünlü 2012: 441). Kıpçak lehçesinde *oḡsa-*, *ohḡsa-*, *oḡsa-*, *oḡka-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 86). Çağatay lehçesinde *ohḡsa-* ve *ahḡsa-* “benzemek” biçimlerini bulmaktayız (Ünlü 2013: 860). Kelime, Batı Türkçesinde *ohḡsa-*, *oḡsa-* “benzemek” biçimlerinde bulunmaktadır (YTS 172). GT’de sekiz yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

### 2.2.1. C+V şeklinde olan fiiller:

**dé:-** “söylemek” (krş. *té:-*)

*sen éygü bol yaman dé:sün ḡalāyık* “Sen iyi ol, halk sana kötü desin”(124/12)

Eski Türkçede *té:-* biçimindedir, Karahanlı lehçesinde de *te:-* biçiminde görülen fiil, Harezmi lehçesinde hem *té:-* hem de *dé:-* biçiminde görülmektedir. Kıpçak lehçesinde *dé-*, *té:-*, *di:h-*, *dü:-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016: 89). Çağatay lehçesinde de hem *té:-* hem de *dé:-* biçiminde görülmektedir. Batı Türkçesinde *dé:-* biçimindedir. GT’de altmış dokuz yerde *dé:-* biçimi, iki yerde de *té:-* biçimi kullanılmıştır. Ağırlığın *dé:-* biçiminden yana olması, GT’nin yazıldığı yerde Oğuzcanın etkisinin çok fazla olmasından kaynaklanabilir. *dé:-*, *té:-* fiilleri etken-geçişli çatılıdır.

**té:-** “söylemek” (krş. *dé:-*)

*barçasın öldürüñ té:p* “Hepsini öldürün deyip” (24/12)

**yé-** “yemek”

*yégil sen éy sa ‘ādetli muzaffer* “Ey saadetli muzaffer ye” (187/7)



Köktürk lehçesinden beri *ye-* fiili dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçeden günümüze kadar *yé-* ya da *ye-* biçimlerinde görülmektedir. GT’de yüz elli üç yerde tespit edilen *yé-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**yu-** “yıkamak” (krş. *yuv-*)

*él yuğay* “El yıkayacak” (16/11)

*yu-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Karahanlı lehçesinde sadece *yu-* biçimi vardır. Harezmi lehçesinde biz *yu-* fiilinin yanında *yuv-* biçimini de görmekteyiz, Kıpçak lehçesinde *yu-*, *yuf-*, *yuv-* biçimlerinde görülmektedir. Çağatay lehçesinde sadece *yu-* biçimi vardır. Batı Türkçesine gelince *yu-*, *yuy-*, *yug-* biçimlerini görmekteyiz (Demirci 2016: 90). GT’de dokuz yerde *yu-* bir yerde *yuv-* biçimi geçmektedir, *yu-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

### 2.2.2. C+V+C şeklinde olan fiiller:

**bağ-** “bakmak”

*bağtım alarnıñ ef’āline* “Onların yaptıklarına baktım” (122/9)

*açıp bağtım ise* “Açıp baktım ise” 178/7)

*bağ-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır, Karahanlı lehçesinde de umumiyetle *bağ-* biçiminde görülen bu fiil, TİEM 73 393v/9’da *anlar içinde kızlar turur közleri yümüklüg bağmaduk anlarka* örneğinde olduğu gibi *bağ-* biçiminde de görülmektedir (Ünlü 2012 89). Harezmi lehçesinde *bağ-* biçiminin yanısıra *bağ-* biçimi de vardır (Demirci 2016: 91). Kıpçak lehçesinde de hem *bağ-* hem de *bağ-* şekillerini görmekteyiz (KTS 22). Çağatay lehçesinde *bağ-* biçimindedir (Ünlü 2013: 96). Batı Türkçesinde biz *bağ-* biçiminin yanısıra *bağ-* biçimini de görmekteyiz (YZ 842). GT’de on dokuz yerde tespit edilen *bağ-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**bar-** “varmak”

*ol zāhid ayttı dāru içip za’if bolup barayım* “O Zahit, darı içip zayıf olup varayım, dedi” (116/7)

*algıl dağı bir özge yerge bargıl* “Al ve bir başka yere var” (222/11)

Köktürk lehçesinden beri *bar-* fiili dilimizde vardır. “varmak, gitmek” anlamlarında kullanılan *bar-* fiili Batı Türkçesinde *b > v* değişimi sonucunda *var-* biçimine döner.

**bas- (I)** “(karınca için) üzerine basmak, ezmek”

*küç bile bir karıncanı bassay* “Güç kullanarak bir karıncayı ezsen” (67/4)

“üzerine basmak, ezmek” anlamlarındaki *bas-* fiili Köktürk lehçesinde tespit edilemedi. İlk olarak Eski Uygur lehçesinde “basmak, ezmek” anlamlarında *bas-* fiili tespit edildi, *ernek üze bas* “parmak(larının) üzerine bas” (TT V 12 120). Eski Uygur lehçesinden sonra “üzerine basmak, ezmek” anlamlarındaki *bas-* fiilini hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde görmekteyiz.

**bas- (II)** “baskın yapmak”

*kélip bastılar éllerin bağlap* “Gelip baskın yaptılar, ellerini bağlayıp” (77/1)

“baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini ilk Köktürk lehçesinde görmekteyiz; *kırkız bodunug uda basdımız* “Kırgız milletine uykudayken baskın yaptık” (KT D 35). Eski Uygur lehçesinde *er anta basmış* “Adam orada baskın yapmış” (Şu D 12), Karahanlı lehçesinde *bas-* “baskın yapmak” (Ünlü 2012: 107), Harezmi lehçesinde “baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini *Kutb’un Husrav u Şirin*’inde görmekteyiz

(Kutb 4195). Kıpçak lehçesinde GT’de ve diğer pekçok eserde “baskın yapmak” anlamındaki *bas-* fiilini görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *bas-* “baskın yapmak” (Ünlü 2013: 104). Batı Türkçesinde *bas-* “baskın yapmak” (YTS 37). GT’de bir yerde tespit edilen *bas-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**bas-** (III) “(güreşte) alt etmek”

*bu velāyetde né kadar küreşçi bar idi barçasın bastı* “Bu vilayette ne kadar güreşçi var ise hepsini alt etti” (77/1).

“yenmek, alt etmek” anlamlarında kullanılan *bas-* fiilini ilk olarak Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (TT I 9 57). Karahanlı lehçesinde “yenmek, alt etmek” anlamlarında kullanılan *bas-* fiili tespit edilemedi. Harezmi lehçesinde *bas-* “yenmek, mağlup etmek” (Ünlü 2012: 79). Kıpçak lehçesinde “yenmek, alt etmek” anlamındaki *bas-* fiilini GT’nin dışında Kİ’de görmekteyiz. Çağatay lehçesinde de “yenmek, mağlup etmek” anlamlarında *bas-* fiilini görmekteyiz (Ünlü 2013: 104). Batı Türkçesine geldiğimizde *bas-* “alt etmek, yenmek” (YTS 37). GT’de bir yerde tespit edilen *bas-* (III) “(güreşte) alt etmek” fiili etken-geçişli çatılıdır.

**bat-** “batmak”

*ayağı ecel balçıkına battı* “Ayağı ecel balçığına battı” (249/2)

Köktürk lehçesinde kelime sadece *batsık* ve *batım* biçimlerinde geçmektedir (KT G 2; KT D 35). Eski Uygur lehçesinde *bat-* fiilinin yine “batmak” anlamındaki *çom-* fiili ile beraber kullanıldığı görülmektedir (EDPT 298a). Kelime tarihi lehçelerde ve çağdaş lehçelerde “batmak, gözden kaybolmak, gömülme” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. GT’de üç yerde tespit edilen *bat-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**bey-** “dans etmek”

*karınçalar tolun ay tégresinde saf beymiş* “Karınçalar dolunay çevresinde saf tutup dans etmiş” (236/13)

Eski Türkçede *bey-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *bey-* fiili tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde *bey-* “dans etmek” biçiminin yanısıra *beyi-* “dans etmek” (CC 440) biçimleri de görülmektedir. Çağatay lehçesinde *bey-* ya da *beyi-* fiilleri tespit edilemedi. Batı Türkçesinde hem Tarama Sözlüğünde hem de Derleme Sözlüklerinde *bey-* ~ *beyi-* fiilleri tespit edilemedi.

**biç-** “biçmek”

*yırtıp yanı kumaşlar biçtiler* “Yırtıp yeni kumaşlar biçtiler” (186/11)

Eski Türkçede *biç-* biçiminde kalın sıradandır. Karahanlı lehçesinde de *biç-* biçiminde kalın sıradan tespit edilen fiil, Harezmi lehçesinde ilk defa hem *biç-* hem de *biç-* biçimlerinde görülmektedir (Kutb 32, MN 45). Kıpçak lehçesinde de *biç-* fiili hem *biç-* biçiminde kalın sıradan hem de *biç-* biçiminde ince sıradan örneklerini tespit etmekteyiz (EDPT 292b). Çağatay lehçesine geldiğimizde *biç-* biçimini Sanglax 143r 22’de görmekteyiz, *biç-* biçiminin yanısıra bir de *biç-* diye başka bir biçimi de görmekteyiz (Ünlü 2013: 135). Batı Türkçesinde kelime *biç-* biçiminde ince sıradandır. GT’de iki yerde tespit edilen *biç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**bil-** “bilmek”

*anıñ çün hasletin bildim* “Onun için huyunu bildim” (205/5)

*bil-* “bilmek” fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. GT’de yüz otuz dört yerde tespit edilen *bil-* fiili etken-geçişli çatılıdır. Yine *bil-* fiilini yardımcı fiil olarak da görmekteyiz.

***bér-*** “vermek”

*bağ u būstān harācını bérgil* “Bağ ve bostan haracını ver” (50/2)

*ya fāzilet bérésün ol ya ’izz ü cāh* “O ya fazilet versin ya da şeref ve mekan versin” (351/7)

Eski Türkçeden beri hem fiil hem de yardımcı fiil olarak görülmektedir. Batı Türkçesinde *bér-* > *vér-* biçimindedir.

***biş-*** (I) “olgunlaşmak”

*sabr bilen bağda gūre bişer* “Sabır ile bağda güre olgunlaşır” (332/13)

Biz *biş-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, Eski Uygur lehçesinde *biş-* ve *biş-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci 2016: 92). Karahanlı ve Harezm lehçelerinde de hem *biş-* hem de *biş-* biçimlerini yanyana görmekteyiz, Kıpçak lehçesinden itibaren kelimenin ince sıraya geçerek sadece *biş-* biçiminde kullanıldığını görmekteyiz (Demirci 2016: 92).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *piş-*, **Az.** *biş-*, **Trkm.** *biş-*, **Hal.** *biş-*, **Özb.** *piş-*, **YUyg.** *piş-*, **Krm.** *biş-*, *piş-*, **Tat.** *péş-*, *béş-*, **Bşk.** *béş-*, **Kırg.** *biş-*, **Kaz.** *piş-*, **Kaz.** *piş-*, **KBalk.** *biş-*, **KKalp.** *pis-*, **Kum.** *piş-*, **SUyg.** *pis-*, **Hak.** *pis-*, **Şor.** *piş-*, **Oyr.** *biş-*, **Tuv.** *biş-*, **Çuv.** *piş-*, **Yak.** *bus-* (Starostin vd... 1089).

***bit-*** (I) < ET. *büt-* “(ot vb için) büyümek, yetişmek”

*topraqı üze anıñ tikenler bitti* “Onun toprağı üzerinde dikenler bitti” (249/12)

Eski Türkçede “(ot vb için) büyümek, yetişmek” anlamında *büt-* ya da *bit-* fiili tespit edilemedi. Karahanlı lehçesinde de “(ot vb... için) büyümek, yetişmek” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi. “(ot vb... için) büyümek, yetişmek” anlamında ilk defa Harezm lehçesinde *bit-* fiili tespit edildi (Ünlü 2012: 102). Kıpçak lehçesinde GT’de dört yerde “(ot vb için) büyümek, yetişmek” anlamında *bit-* fiili tespit edildi. Çağatay lehçesinde “(ot vb için) büyümek, yetişmek” anlamında *bit-* fiili vardır; ayrıca Çağatay lehçesinde *bit-* fiilinin *ös-*, *ulal-*, *ulğa-*, *ulğar-*, *ulğay-*, *uluğa-*, *anık-* fiilleri ile birlikte de kullanıldığı görülmektedir (Ünlü 2013: 155). Batı Türkçesinde; Tarama Sözlüğünde “(bitkiler için) çıkmak” anlamında *bit-* fiili bulunmaktadır (YTS 48). GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

***bit-*** (II) < ET. *büt-* “(iş için) bitmek”

*iş kim altun bile bitkey* “iş altın ile bitecek” (326/3)

“bitmek, tamamlamak” anlamındaki *büt-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. *büt-* fiilinin asıl, temel anlamı “bitmek, tamamlanmak” anlamıdır; ancak bu fiilin Türkçenin tarihi boyunca çok geniş anlamlar kazanarak kullanıldığını görmekteyiz. Böylelikle *büt-* fiili çeşitlenmiştir. Eski Uygur lehçesinde *büt-* fiilini “bitmek, tamamlanmak” anlamlarında görmekteyiz. Karahanlı lehçesinde *büt-* fiilinin anlam genişlemesine uğrayarak çeşitlendiği görülmektedir. Karahanlı lehçesinde *büt-* biçiminin yanısıra *bit-* biçimi de ilk defa görülmeye başlanmıştır (Ünlü 2012: 164). Karahanlı lehçesinde *büt-* ~ *bit-* fiilinin beş farklı anlamı tespit edilmiştir.

*büt-* (I) “bitmek, tamamlanmak”

*büt-* (II) “(yara için) kapanmak, iyileşmek”

*büt-* (III) “inanmak”

*büt-* (IV) “(ses için) kesilmek”

*büt-* (V) “doğmak” (bk. Ünlü 2012: 164).

Yukarıda görüldüğü gibi, *büt-* fiili Eski Türkçeden sonra Karahanlı lehçesinde dört yeni anlam daha kazanmıştır. Yine ilk defa *büt-* fiilinin zıt anlamda da kullanıldığı görülmektedir. Harezmi lehçesinde hem *bit-* hem de *büt-* biçimi vardır, burada *bit-* ~ *büt-* (I) “bitmek, tamamlamak” *bit-* ~ *büt-* (II) “inanmak, tapmak” *bit-* ~ *büt-* (III) “(bitki için) yetişmek” *bit-* (IV) “yazmak” gibi anlamları vardır (Ünlü 2012: 102, 106). GT’de biz sadece *bit-* biçimini görmekteyiz, GT’de iki yerde tespit edilen *bit-* “bitmek, tamamlamak” fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

***bit-*** (III) “(yara için) kapanmak”

*kim cerāgati bitse nişanı qalur* “Yara kapansa izi kalır” (348/3).

“(yara için) kapanmak, iyileşmek” anlamındaki *büt-* ~ *bit-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinden itibaren görmekteyiz (Ünlü 2012: 164). Harezmi lehçesinde bu anlamda *bit-* ya da *büt-* fiilini görmemekteyiz. GT’de bir yerde bu anlamda *bit-* fiili tespit edildi. Çağatay lehçesinde “(yara için) kapanmak” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi. Batı Türkçesinde “(yara için) kapanmak” anlamında *bit-* ~ *büt-* fiili tespit edilemedi.

***bol-*** “(yardımcı fiil) olmak”

*fitne yüzli rāst sözden bol yırak maslahatlı yalğan andan yahşırak* “Fitne yüzlü(nün) doğru sözünden uzak ol, münasip yalan ondan daha güzeldir”(18/4)

Yardımcı fiil fonksiyonunda *bol-* fiili Eski Türkçeden beri vardır. Batı Türkçesinde *bol-* > *ol-* biçimine dönüşmüştür.

***bur-*** “burmak”

*lāf urup burmağıl bıyık* “Laf vurup bıyık burma” (326/8)

Eski Türkçede “katlamak, burmak” anlamlarında *bur-* fiili yoktur; Eski Türkçede *bur-* “kokmak” anlamında *bur-* fiili bulunmaktadır; ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilen “kokmak” anlamındaki *bur-* fiili, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak lehçelerinde bulunmaktadır; Kıpçak lehçesinden sonra “kokmak” anlamındaki *bur-* fiilini tarihi lehçelerde görememekteyiz, çağdaş lehçelerde ise sadece Tarançi diyalektinde *pura-* “kokmak” biçiminde bir fiil vardır (Demirci 2016: 184). “katlamak, burmak” anlamındaki *bur-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; KB’de *kişenin bura*<sup>3</sup> örneğinde gördüğümüz *bur-* fiilini DLT’de “(torba ağzı için) büzmek” anlamında görülmektedir (DLT II 6). Harezmi lehçesinde *bur-* “bükmek, burmak” (Ünlü 2012: 112). Kıpçak lehçesinde *bur-* “bükmek, burmak” Çağatay lehçesinde “bükmek, burmak” anlamında *bur-* biçiminin yanısıra *bür-* ve *bük-* fiillerini de görmekteyiz (Ünlü 2013: 174). Batı Türkçesinde hem *bur-* hem de *bük-* fiilleri bulunmaktadır. GT’de altı yerde tespit edilen *bur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

***buz-*** “bozmak”

*kerekli dost ‘ahdini buzup-sen* “Gerekli dost ahdini bozup” (343/4)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır; “bozmak, tahrip etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar hep *buz-* biçiminde olan bu fiil,

<sup>3</sup> KB’deki *bur-* fiilini Clauson *bür-* biçiminde okumuştur; Arat, ilgili fiili *bur-* biçiminde okumuştur. Metnin tıpkıbasımına baktığımız zaman kelimenin ④ ⑧ ⑨ biçiminde yazılmasından dolayı *bur-* biçiminde okumanın daha doğru olduğunu düşünmekteyim.

Batı Türkçesinde *boz-* biçimindedir. GT’de dört yerde tespit edilen *buz-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**çak-** “ifşa etmek”

*êrlık ol iş degül köñül yıkkay ya kişi ‘aybını köriip çakğay* “Erlık, gönül yıkacak ya da kişinin aybını ifşa edecek iş değildir” (292/12)

*çak-* fiili oldukça geniş anlamlarda kullanılmıştır; Eski Türkçede “vurmak, çarpmak; parçalamak, kesmek” anlamlarında bir *çak-* fiili vardır (Demirci 2016: 96). Karahanlı lehçesinde *çak-* (I) “aşağı inmek” *çak-*(II) “eriştirmek” *çak-* (III) “kışkırtmak” *çak-* (IV) “ateşlemek” (Ünlü 2012: 174). Harezmi lehçesinde *çak-* (I) “ateşlemek” *çak-* (II) “gammazlık etmek, ifşa etmek” *çak-* (III) “çakmak, ulaştırmak, kışkırtmak” anlamlarında *çak-* fiili vardır (Ünlü 2012: 130). Kıpçak lehçesinde *çak-* (I) “iftira atmak” *çak-* (II) “ifşa etmek” *çak-* (III) “vurmak, çakmak” *çak-* (IV) “ulaşmak” *çak-* (V) “işaret etmek” *çak-* (VI) “çalmak” *çak-* (VII) “şikâyet etmek” (KTS 45). Çağatay lehçesinde *çak-* (I) “vurmak, çakmak” *çak-* (II) “gammazlamak, açığa vurmak” *çak-* (III) “iftira atmak” *çak-* (IV) “ısırmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Ünlü 2013: 222). Batı Türkçesinde *çak-* (I) “iyice anlatmak, bildirmek, tanıtmak” *çak-* (II) “ifşa etmek, gammazlamak” *çak-* (III) “kovalamak” anlamlarında Tarama Sözlüğünde bulunmaktadır (YTS 61). Derleme Sözlüklerinde Tarama Sözlüğü ile aynı anlamlarda tespit edildi; Bartın yöresinde *çak-* fiili “işemek” anlamında da kullanılmaktadır; ancak *çak-* “işemek” fiili Derleme Sözlüklerinde ve TDK’nın genel ağ üzerindeki sözlüklerinin hiçbirinde yoktur. GT’de tespit edilen “ifşa etmek” anlamındaki *çak-* fiiline ilk Harezmi lehçesinde rastlamaktayız, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde de bu anlamlarda *çak-* fiili tespit edildi. GT’de bir yerde tespit edilen *çak-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**çal-** “(musiki aleti) çalmak”

*kûs-ı rahil çaldı ecelniñ eli* “Ecelin eli göç davulu çaldı” (37/8)

“(müzik aleti) çalmak” anlamındaki *çal-* fiilini Clauson Karahanlı lehçesinde Kur’an Tercümesinde 356’da göstermiştir (EDPT 417b). Ancak Karahanlı lehçesine ait bütün eserleri taradım, bu anlamda *çal-* fiili tespit edemedim. Ben “müzik aleti çalmak” anlamında ilk defa *çal-* fiilini Harezmi lehçesinde tespit edebildim (Ünlü 2012: 131). Kıpçak lehçesinde GT’de tespit edilen “müzik aleti çalmak” anlamındaki *çal-* fiili bulunmaktadır. Çağatay lehçesinde *çal-* “müzik aleti çalmak” (sanglax 208r 16). Batı Türkçesinde Tarama Sözlüğünde bu anlamda *çal-* fiili bulunmamaktadır. GT’de bir yerde tespit edilen *çal-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**çap-** “at sürmek, koşturmak”

*men sünü oynap at çapup köp türlü êrdem körgüzüp* “Ben aşık oynayıp, at koşturup çok türlü erdemler gördüm” (21/6)

OTWF’da kelime yoktur, EDPT ve DTS’de kelimenin ilk defa Karahanlı lehçesinde tespit edildiği belirtilmektedir (EDPT 394a; DTS 139). Ancak Demirci, *çap-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde tespit etmiştir, *çapa öğretser* “vurarak öğretse” (DKPAMP 122). Eski Türkçede “vurmak” anlamında tespit edilen *çap-* fiili, Karahanlı lehçesinde “vurmak, (suda) yüzmek, sıvamak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 96). Harezmi lehçesinde *çap-* (I) “vurmak, el vurmak” *çap-* (II) “kesmek” *çap-* (III) “(suda) yüzmek” *çap-* (IV) “koşmak, (at için) koşmak” anlamlarında tespit

edilmiştir (Ünlü 2012: 131). Kıpçak lehçesinde *çap-* (I) “koşmak, (at için) koşturmak” *çap-* (II) “vurmak, çarpmak” *çap-* (III) “(suda) yüzmek” *çap-* (IV) “deri soyamak” Çağatay lehçesinde de *çap-* (I) “vurmak, çarpmak” *çap-* (II) “akın etmek” *çap-* (III) “at sürmek” *çap-* (IV) “baş kesmek” (Ünlü 2013: 227). Batı Türkçesinde *çap-* (I) “vurmak, çarpmak” *çap-* (II) “akın etmek” *çap-* (III) “at sürmek” anlamlarında tespit edildi (YTS 63).

Yukarıda da görüldüğü gibi, “koşmak, (at için) koşturmak” anlamlarında *çap-* fiilini ilk olarak Harezmi lehçesinde tespit edildi.

GT’de iki yerde tespit edilen *çap-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**çék-** (1) “çekmek, çıkarmak”

*alar sudan kilimni çeker* “Onlar sudan kilimi çeker” (151/8)

(2) “(ağrı, acı) çekmek”

*ékki kişi fâyidesiz renc çékti* “İki kişi faydasız acı çekti” (320/8)

(3) “mihnet çekmek”

*ékki kün anda belā ve mihnet çékti* “İki gün orada bela ve mihnet çekip” (202/3)

(4) “(kılıç) çekmek”

*eger ol hukm kılıcını çekse nebi ve veli başın aşığı çékkey* “Eğer o hüküm sahibi kılıcını çekse, Nebi ve Veli’nin başını (kesip) aşığı çekecek” (350/2)

Eski Türkçede *çék-* fiili yoktur; “çekmek” anlamında Eski Türkçede *tart-* fiili kullanılmaktadır; biz *çék-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; ancak burada bildiğimiz “çekmek” anlamı yoktur; bu dönemde *çék-* (I) “kitap noktalamak” (DLT II 21), *çék-* (II) “attan kan almak” (DLT II 21), *çék-* (III) “sıkılan oku çekmek” (DLT II 21), *çék-* (IV) “bağlamak” (DLT II 21). Harezmi lehçesinde biz ilk defa “çekmek” anlamını KE, ME, İML’de görmekteyiz. *çék-* (I) “çekmek, yolmak” (KE 249r 17), *çék-* (II) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak” (Kutb 4658). Kıpçak lehçesinde biz fiili *çék-* ve *şék-* biçimlerinde görmekteyiz. *çék-* (I) “çekmek, çıkarmak” *çék-* (II) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak”; *şék-* “çekmek, çıkarmak” (KTS 47; 251). GT’de *çék-* fiilinin dört anlamı vardır. Çağatay lehçesinde *çék-* “çekmek, uzatmak; tartmak” (Ünlü 2013: 234) anlamlarında bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *çek-* (I) “yükseltmek” *çek-* (II) “sıralamak, dizmek” *çek-* (III) “tartmak” *çek-* (IV) “uzatmak, çekmek” *çek-* (V) “zorla almak” *çek-* (VI) “(ağrı, acı) çekmek, katlanmak, dayanmak” (YTS 64). Ayrıca, Eski Türkçede “çekmek” anlamında kullanılan *tart-* fiili, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde de Eski Anadolu lehçesinde ve Osmanlı lehçesinde “çekmek” anlamıyla kullanılmaktadır (Demirci 2016: 141). GT’de on sekiz yerde tespit edilen *çék-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**çık-** “çıkarmak”

*belh şehrinden sāmiler bilen yoldaş bolup çıktım* “Belh şehrinden Samiler ile yoldaş olup çıktım” (296/4)

Eski Türkçede *çık-* fiili yoktur, “çıkarmak” anlamında bu dönemde umumiyetle *taşık-* fiili kullanılmaktadır. *taşık-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tart-* “çekmek, çıkarmak” fiilini görmekteyiz. Batı Türkçesinde *taşık-* fiili yoktur (Demirci 2016: 402). Biz *çık-* fiilini ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. Karahanlı lehçesinden günümüze kadar *çık-* fiili kullanılmaktadır. GT’de otuz yerde tespit edilen *çık-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

**dur-** “Yardımcı fiil” (bk. *tur-*)

**kaç-** “kaçmak”

*‘amru bnu leys kullarından bir kul kaçtı ‘İbni Bnu Leys’in kullarından bir kul kaçtı’*  
(67/9)

*kaç-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Türkçede *kaç-* “kaçmak” anlamında kullanılmaktadır. Karahanlı lehçesinde *kaç-* “kaçmak” Harezmi lehçesinde *kaç-*, *kaş-* “kaçmak” Kıpçak lehçesinde *kaç-*, *kaş-* “kaçmak” Çağatay lehçesinde ve Batı Türkçesinde *kaç-* “kaçmak” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016: 98).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *kaç-*, **Az.** *gaç-*, **Trkm.** *gaç-*, **Özb.** *koç-*, **YUyg.** *kaç-*, **Krm.** *kaç-*, **Tat.** *kaç-*, **Bşk.** *kaç-*, **Kaz.** *kaş-*, **KBalk.** *kaç-*, **KKalp.** *kaş-*, **Kum.** *kaç-*, **Nog.** *kaş-*, **Hak.** *has-*, **Şor.** *kaş-*, **Oyr.** *kaç-*, **Tuv.** *kaç-* (Starostin vd... 751).

GT’de on bir yerde tespit edilen *kaç-* fiili etken-geçişsiz çatıldır.

**kağ-** “(kapı için) vurmak”

*dost évin süpürgil dağı düşmen eşikin kağmağıl* “Dost evini süpür; (ancak) düşmanın kapısını çalma” (113/7)

Eski Türkçede *kak-* fiili yoktur, biz *kak-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde “vurmak” anlamında görmekteyiz (DLT II 293). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kak-* “vurmak” fiili bulunmaktadır (EDPT 609a).

**kal-** “kalmak”

*bir sulţān oğluna atasından köp māl ve ni ‘met kaldı* “Bir sultan oğluna babasından çok mal ve nimet kaldı” (59/6,7)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde olan *kal-* fiili Türkiye lehçesine kadar *kal-* “kalmak” anlamında bulunmaktadır. GT’de altmış sekiz yerde tespit edilen *kal-* fiili etken-geçişli çatıldır.

**kap-** “kapmak”

*yamanlık kılğan érge éygülik kıl kapar it ağzına lokma ata dur* “Kötülük yapan ere iyilik yap, it ağzına lokma atmaya devam et (it onu) kapar (86/8, 9)

*kap-* “kapmak” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde “kapmak” anlamında kullanılmıştır. GT’de bir yerde kullanılan *kap-* fiili etken-geçişli çatıldır.

**kat-** “(pamuk) tıkamak”

*ayttım év iyesine bi’llāh kutn kétür kulagıma katayım* “Ev sahibine pamuk getir kulağıma tıkayayım dedim” (119/10)

Eski Türkçede iki tane *kat-* fiili vardır, *kat-* (I) “katılaştırmak” *kat-* (II) “karıştırmak” (Demirci 2016: 99). “sertleştirmek” anlamındaki *kat-* (I) fiili, Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Moğolcaya *kata-* biçiminde geçmiştir. Tarihi lehçelerde *kat-* “katılaştırmak, sertleştirmek” anlamlarında görülen fiil, Batı Türkçesinde *katı-* biçimindedir (Demirci 2016: 99). “karıştırmak” anlamındaki *kat-* (II) fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde “katmak, karıştırmak” anlamıyla görülmektedir. GT’de “(pamuk için) tıkamak” anlamında tespit edilen *kat-* fiili, “karıştırmak, ilave etmek, katmak” anlamındaki fiilin, yan anlam kazanmış biçimidir, GT’de bir yerde tespit edilen *kat-* fiili etken-geçişli çatıldır.

**kel-** “gelmek”

*bu lātiŋe sulţāğa hoş keldi* “Bu latife sultana hoş geldi” (20/8)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Batı Türkçesine geçince k > g değişimi ile *gel-* biçimine döner. GT’de yedi yerde tespit edilen *kel-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

**kes-** “kesmek”

*hayatının kökin keser* “Hayatının kökünü keser” (62/3)

Eski Uygur lehçesinden beri *kes-* fiili dilimizde vardır, tarihi lehçelerin hepsinde *kes-* “kesmek” anlamında kullanılmaktadır. GT’de on yerde kullanılan *kes-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**kéy-** “giymek”

*né bolsa kéy dağı éygü ‘amel kıl* “Ne olsa giy ve iyi amel kıl” (101/12)

Eski Türkçede *kéd-* biçimindedir ve ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir, d > đ > y değişimi sonucunda, Karahanlı lehçesinde *kéd-*, Harezmi lehçesinde *kéd-*, *kéy-*, Kıpçak lehçesinde *kéy-*, Çağatay lehçesinde *kéy-*, Batı Türkçesinde *gáy-* > *giy-* biçimlerinde görülür (Demirci 2016: 100).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *gı-*, **Az.** *gáy-*, **Trkm.** *gáy-*, **Sal.** *kiy-*, **Hal.** *ked-*, **Özb.** *kiy-*, **YUyg.** *kéy-*, *kiy-*, **Krm.** *kiy-*, **Tat.** *kiy-*, **Bşk.** *kiy-*, **Kırg.** *kiy-*, **Kaz.** *kiy-*, **KKalp.** *kiy-*, **Kum.** *giy-*, **Nog.** *kiy-*, **SUyg.** *kéz-*, **Hak.** *kis-*, **Şor.** *kés-*, **Oyr.** *kiy-*, **Tuv.** *két-*, **Yak.** *két-*, **Dolg.** *két-* (Starostin vd... 683).

GT’de yirmi bir yerde tespit edilen *kéy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**kıy-** “öldürmek”

*‘aşıklarına kıyıp kanlar töker* “Âşıkları öldürür kanlar döker” (231/9)

Bu fiil “öldürmek, küçük parçalara ayırmak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Uygur lehçesinde *kıd-* fiili tespit edilemedi. Türkçenin en önemli fonetik değişimi olan d > đ > y değişiminin aksine, *kıd-* fiili peltek z’li aşamaya geçmeden direk y’ye dönüşmüştür, Karahanlı lehçesinde sadece *kıy-* biçiminde bulunmaktadır. Karahanlı lehçesinde *kıy-* (I) “doğramak, öldürmek, parçalamak” ve *kıy-* (II) “sözünden dönmek” anlamlarında iki tane *kıy-* fiili vardır (Ünlü 2012: 424). Tarihi lehçelerde *kıy-* “doğramak, parçalara ayırmak, öldürmek” anlamlarında *kıy-* fiili bulunmaktadır (EDPT 595a). GT’de bir yerde tespit edilen *kıy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**kéç-** “geçmek”

*ol mescid eşikindin kéçip* “O mescit kapısından geçip” (282/9)

*kéç-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, Köktürk lehçesinde “nehir, çöl vb... yerleri geçmek” anlamında kullanılmıştır, tarihi lehçelerde anlam genişlemesine uğramış ve “nehir, çöl vb... şeyleri geçmek, (zaman için) geçmek, ölmek, ayrılmak, aşmak, gitmek” gibi pek çok anlamda kullanılmaktadır (Demirci 2016: 100). Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kéç-* > *géc-* > *geç-* biçimine dönüşmüştür. GT’de elli yedi yerde tespit edilen *kéç-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

**kél-** “gelmek”

*ya ‘ni küin aşıa kélgi* “Yani gün akşam olurken gel” (133/2)

Köktürk lehçesinden beri *kél-* fiili dilimizde kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kél-* > *gél-* > *gel-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yedi yerde tespit edilen *kél-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

**kır-** “girmek”

*namaz kılmaga kirdim* “Namaz kılmaya geldim” (180/1)



*kir-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır, “girmek” anlamında bulunmaktadır, Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kir-* > *gir-* biçimine dönüşmüştür. GT’de otuz altı yerde tespit edilen *kir-* fiili etken-geçişsiz çatıdır.

***kés-*** “kesmek”

*hıdmat tama ‘ın andan késkil* “Hizmet tamahını ondan kes” (225/2)

Eski Uygur lehçesinden beri *kés-* fiili dilimizde vardır. GT’de üç yerde tespit edilen *kés-* fiili etken-geçişli çatıdır.

***két-*** “gitmek”

*né yatur sen yatası yér degültür kételim* “Sen ne yatıyorsun, (burası) yatılacak yer değil, gidelim” (272/12)

Eski Uygur lehçesinden beri *két-* fiili dilimizde vardır, Batı Türkçesinde k > g ve é > i değişimi ile *két-* > *gét-* > *git-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yüz kırk dokuz yerde tespit edilen *két-* fiili etken-geçişsiz çatıdır.

***kéz-*** “gezmek”

*tört yanı köp kézdi* “Dört yan çok gezdi” (179/5)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Batı Türkçesinde k > g değişimi ile *kéz-* > *géz-* > *gez-* biçimine dönüşmüştür. GT’de bir yerde tespit edilen *kéz-* fiili etken-geçişli çatıdır.

***kop-*** “kopmak”

*şam élinde bir fitne koptı* “Şam ilinde bir fitne koptu”

Clauson, kelimenin aslında “ayağa kalkmak, yükselmek” anlamlarında olduğunu, Kaşgarlı’da *kop-* fiilinin *tur-* ile beraber kullanıldığını ve “kopmak; gelmek; kalkmak; başlamak; çıkmak; başkaldırmak” anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir (EDPT 580a). Fiil temelde *tur-* yardımcı fiili ile aynı anlamda kullanılmaktadır, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde anlam genişlemesine uğramıştır. Clauson, *kop-* fiilini Köktürk lehçesinden beri dilimizde olduğunu belirtmiştir; ancak Köktürk lehçesinde *kop-* fiili yoktur. İlk, Eski Uygur lehçesinde IB’de *kop-* fiili tespit edildi; *utru talım kara kuş kopupan barmış tér* “Yırtıcı bir kara kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der” (IB 43). Burada da görüldüğü gibi *kop-* fiili, “ayağa kalkmak” anlamının yanısıra “uçmak, yükselmek” anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu fiilin ilk anlamı “ayağa kalkmak” olduğu halde, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde yan anlamlar kazanmış ve böylece *kop-* fiili; “uçmak; yükselmek; gelmek; çıkmak; başlamak; kopmak” anlamlarında görülmektedir (Demirci 2016: 104).

***koş-*** “koşmak”

*mu ‘temed kişilerge koşup* “Mutemet kişilere koşup” (207/2)

Eski Türkçede “koşmak” anlamında *koş-* fiili yoktur; Eski Türkçede, Eski Uygur lehçesinde “bağlamak, katmak, birleştirmek” anlamlarında *koş-* fiili vardır (Demirci 2016: 104). “bağlamak, katmak, birleştirmek” anlamlarındaki *koş-* fiili, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde görülmektedir (Demirci 2016: 104). Karahanlı lehçesinde de *koş-* (I) “koymak, katmak” *koş-* (II) “yazmak, şiir düzmek, türkü düzmek” (Ünlü 2012: 454), anlamlarında iki *koş-* fiili tespit edilmiştir. Harezmi lehçesinde *koş-* (I) “koşul koymak, katmak, göstermek, saymak” *koş-* (II) “eşlemek” *koş-* “koşmak” anlamlarında üç tane *koş-* fiili vardır. Bizim GT’de tespit ettiğimiz “koşmak” anlamındaki *koş-* fiili ilk defa Harezmi lehçesinde tespit edilmiştir. Kıpçak

lehçesinde *koş-* (I) “eklemek, ilave etmek; yanına getirmek; takılmak” *koş-* (II) “koşmak” (KTS 154). Çağatay lehçesinde *koş-* (I) “katmak, çift etmek, birleştirmek” *koş-* (II) “şiir söylemek” anlamlarında *koş-* fiili vardır (Ünlü 2013: 649). Batı Türkçesinde *koş-* (I) “eklemek, arttırmak” *koş-* (II) “şiir düzmek” *koş-* (III) “koşmak” *koç-* “koşmak” (YTS 157) anlamlarında *koş-* fiilleri vardır. GT’de bir yerde tespit edilen *koş-* fiili etken-geçişli çatıldır.

***kov-*** “kovmak”

*kovar bolsañ yana kaytarmas* “Kovar olsan yine dönmez” (349/2)

*kov-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, tarihi lehçelerde hep “kovmak” anlamında kullanılmıştır. GT’de bir yerde tespit edilen *kov-* fiili etken-geçişli çatıldır.

***köç-*** “göçmek”

*qabul kılp köçüp kittiler* “Kabul edip göçüp gittiler” (205/12)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde *köç-* fiilini görmekteyiz (Demirci 2016: 104), GT’de iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatıldır.

***kör-*** “görmek”

*özünü körğil artuq* “Artık özünü gör” (328/3)

*kör-* fiili Köktürk lehçesinde “görmek, bakmak, tabi olmak” anlamlarında kullanılmaktadır; Eski Uygur lehçesinde sadece “görmek, bakmak” anlamlarında kullanılan *kör-* fiili, Karahanlı lehçesinde de aynı Eski Uygur lehçesindeki anlamlarıyla kullanılmıştır. Biz *kör-* fiilini Harezmi lehçesinde oldukça geniş anlamlarda görürüz; Harezmi lehçesinde “görmek, bakmak, maruz kalmak, sorumlu tutmak” anlamlarında tespit edilmiştir (Demirci 2016: 278). Kıpçak lehçesinde “görmek, bakmak” anlamlarının yanısıra CC’de “anlamak” anlamında da kullanıldığı görülmektedir (KTS 158). Çağatay ve Batı Türkçesinde sadece “görmek, bakmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 278). Batı Türkçesine geldiğimizde k > g değişimi sonucunda *kör-* > *gör-* biçimine dönüşür. GT’de üç yüz dört yerde tespit edilen *kör-* fiili etken-geçişli çatıldır.

***kuç-*** “kucaklamak”

*ay yüzli özdeñ kuçqaylar* “Ay yüzlü güzeli kucaklarlar” (308/1)

*kuç-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kuç-* “kucaklamak” anlamında kullanılmaktadır (Demirci 2016: 105).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *guç-*, **Trkm.** *guç-*, **Özb.** *kuç-*, **Krm.** *kuç-*, **Tat.** *koç-*, **Kırg.** *kuç-*, **Kaz.** *kuş-*, **KKalp.** *kuş-*, **Yak.** *ku:s-*, **Dolg.** *kus-* (Starostin vd... 731).

***kur-*** “kurmak”

*on kişi yasın küç bilen kurar* “On kişi yayını güç ile kurar” (296/8)

*kur-* fiilinin ilk anlamı “(yay) germek” anlamıdır, Eski Türkçede sadece bu anlamda tespit edilen *kur-* fiili, Karahanlı lehçesinde “(yayı) germek, kurmak, toplamak; himaye etmek” anlamlarında görülmektedir (DLT II 7, III 18; Ünlü 2012: 496). Harezmi lehçesinde *kur-* (I) “yapmak, kurmak, inşa etmek” *kur-* (II) “kurmak, uydurmak; hazırlamak” (Ünlü 2012: 354). Çağatay lehçesinde *kur-* (I) “kurmak, oluşturmak, dizmek, düzenlemek” *kur-* (II) “kudurmak” *kur-* (III) “aleti ayarlamak, saz çalmak” (Ünlü 2013: 670). Batı Türkçesinde *kur-* (I) “tertip etmeki düzenlemek, hazırlamak”

*kur-* (II) “tasarlamak” (YTS 160). GT’de dokuz yerde tespit edilen *kur-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

***kül-*** “gülmek”

*bu latife sultana hoş geldi dağı küldi* “Bu latife sultana hoş geldi ve güldü” (20/8)

*kül-* “gülmek” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar hep “gülmek” anlamında kullanılmıştır. Batı Türkçesinde k > g değişimi sonucunda *kül-* > *gül-* biçimine dönüşmüştür. GT’de yirmi üç yerde tespit edilen *kül-* fiili etken-geçişsiz çatılıdır.

***köy-*** “yanmak”

*içine tüşicek köyer* “İçine düşünce yanar” (47/8)

*köy-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *köy-* “yanmak” anlamında tespit edilen fiil, Batı Türkçesinde *köy-* ~ *göy-* biçiminde tespit edilemedi; ancak Batı Türkçesinde bu kökten türemiş *göyün-* fiili vardır (Demirci 2016: 105). GT’de yedi yerde tespit edilen *köy-* fiili etken-geçişli çatılıdır.

***min-*** “binmek”

*birin kördüm özdey tazi at minmiş* “Hızlı koşan at binen birisini gördüm” (186/12)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde olan fiil, Köktürk lehçesinde hem *bin-* hem de *min-* biçiminde karşımıza çıkar. Eski Uygur lehçesinde sadece *min-* biçiminde görülen fiil, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *min-* ve *mün-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016: 93). Kıpçak lehçesinde biz hem *bin-* hem de *min-* biçimlerini görmekteyiz (KK 22 20; Tuh 17a 13). Çağatay lehçesinde *min-* ve *mün-* biçimleri vardır (Ünlü 2013: 762). Batı Türkçesinin batı kolunda umumiyetle *bin-* biçiminde iken doğu kolunda *min-* ve *mün-* biçimlerindedir (EDPT 348a).

***mun-*** “bunamak”

*atam qarıp munup-turur* “Babam yaşlanıp bunalmış” (269/13)

Eski Türkçede kelime ilk Eski Uygur lehçesinde *bun-* biçiminde görülmektedir; ancak bu dönemde kelime “yoldan çıkmak” anlamındadır. Eski Uygur metinlerinde kelimeyi *az-* fiili ile birlikte ikileme olarak da görmekteyiz (TT VI 215). Karahanlı lehçesinde *mun-* “bunamak, saçmalamak” anlamlarında görülmektedir (DLT II 30; KB 294). Harezmi lehçesinde sadece *mun-* “bunamak” anlamında kullanılmaktadır. Kıpçak lehçesinde *mun-*, *muna-* “bunamak” (KTS 187), Çağatay lehçesinde *mun-* fiili bulunmamaktadır, bunun yerine “sıkıntı, gam, keder” anlamındaki *buñ* ismine gelen +*Al-* eki ile yapılmış *buñal-* fiili vardır (Ünlü 2013, 778). Çağdaş lehçelerde: **TT.** *buna-*, **Gag.** *bun-*, **Trkm.** *mun-*, **Krm.** *buna-*, **Hak.** *munu-*, **Tuv.** *mini-*, **Yak.** *mun-*, **Dolg.** *mun-* (Starostin vd... 953).

GT’de bir yerde geçen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

***oqi-*** “okumak”

*bu beyitni oqıyu* “Bu beyti okuyarak” (234/13)

*bu şi irni oqudum* “Bu şiiri okudum” (187/6)

Köktürk lehçesinde *oqi-* fiili “çağırarak, davet etmek” anlamlarında bulunmaktadır. “okumak” anlamı ilk defa Eski Uygur lehçesinde görülmektedir (Demirci 2016, 73). Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *oqi-*, *oku-* fiilinin “çağırarak, davet etmek; okumak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Demirci 2016, 73).

Kıpçak lehçesinde *okı-, oku-* “okumak” (KTS 204). Çağatay lehçesinde *okı-, oku-* “çağırarak, davet etmek, seslenmek; okumak” (Ünlü 2013, 861). Batı Türkçesinde *oķı-, oķu-, oħı-, oħu-* “çağırarak, davet etmek, anmak; okumak” (YTS 173). Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *oku-*, **Az.** *oħu-*, **Özb.** *okı-*, **YUyg.** *oku-*, **Krm.** *oħı-, oku-*, **Tat.** *ukı-, Bşk.* *ukı-, Kırg.* *oku-*, **Kaz.** *okı-*, **KBalk.** *oku-*, **KKalp.** *okı-*, **Kum.** *oħu-*, **Nog.** *okı-*, **Yak.** *oguy-, uguy-* (Starostin vd... 1045).

GT’de sekiz yerde *oķı-*, 59 yerde de *oķu-* fiili geçmektedir. Sözcük etken-geçişli çatılıdır.

**oķu-** (bk. *oķı-*)

**sal-** “salmak, bırakmak”

*tenizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı* “Denize salın (dedi) saldılar bir kez batıp çıktı” (34/7)

*sal-* fiili Köktürk lehçesinde tespit edilemedi, Eski Uygur lehçesinde “salmak, hareket ettirmek, koymak” (U II 24 4; Demirci 2016, 107) anlamlarında bulunmaktadır. Karahanlı lehçesinde *sal-* fiilinin anlamı daha da genişleyerek, “salmak, atmak, göndermek, işaret etmek, toplamak” (DLT II 24), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçesinde “bırakmak, salmak” (Demirci 2016, 107) anlamlarındadır. Batı Türkçesinde *sal-* “salmak, göndermek, terk etmek, sevk etmek, atmak” (TTS 3277) anlamlarında tespit edilmiştir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *sal-*, **Az.** *sal-*, **Trkm.** *sal-*, **Sal.** *sal-*, **Hal.** *sal-*, **Özb.** *sol-*, **YUyg.** *sal-*, **Krm.** *sal-*, **Tat.** *sal-*, **Bşk.** *hal-*, **Kırg.** *sal-*, **Kaz.** *sal-*, **KBalk.** *sal-*, **KKalp.** *sal-*, **Kum.** *sal-*, **Nog.** *sal-*, **SUyg.** *sal-*, **Hak.** *sal-*, **Şor.** *sal-*, **Oyr.** *sal-*, **Tuv.** *sal-*, **Tof.** *sal-*, **Çuv.** *sol-* (Starostin vd... 1277).

GT’de on sekiz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**sat-** “satmak”

*atası bağıñ satsa* “Babası bağıñı satsa” (86/5)

*sat-* fiili, Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Tarihi lehçelerin tamamında *sat-* biçimindedir. Çağdaş lehçelerde ise **Çuv.** *sot-*, **Yak.** *a:t-*, **Dolg.** *at-* biçiminde, diğer tüm lehçelerde *sat-* biçimindedir (Starostin vd... 1193).

GT’de dokuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sev-** “sevmek”

*çün sever-men dedin* “Çünkü severim dedin” (225/2)

Sözcük ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Karahanlı lehçesinde *sev-* biçiminde çift dudak v’si ile olduğu varsayılan fiil, Harezmi lehçesinde *sev-, sév-, söw-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016, 109). Kıpçak lehçesinde *sev-, söv-* (BM 87v; Tuh 38b 10), Çağatay lehçesinde *sev-* (ŞHD 5a 3), Batı Türkçesinde *sev-* biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *sev-*, **Az.** *sev-*, **Trkm.** *söy-*, **Hal.** *sev-*, **Özb.** *sev-, söy-*, **YUyg.** *söy-*, **Krm.** *sev-, süy-*, **Tat.** *süy-*, **Bşk.** *hüy-*, **Kırg.** *süy-*, **Kaz.** *süy-*, **KBalk.** *süy-*, **KKalp.** *süy-*, **Kum.** *süy-*, **Nog.** *süy-*, **Oyr.** *sü:-*, **Çuv.** *sav-*, **Yak.** *iey-* (Starostin vd... 1121).

GT’de sekiz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sıĝ-** “sıĝmak”

*sıĝar bir hucraĝa on iki miħmāñ* “Bir hücreye on iki mihman sıĝar” (23/11)

Eski Uygur lehçesinde “sıǵmak, uymak” (Üç İtigsizler 101b 2; TT II 9) anlamlarında tespit edilen sözcük, Karahanlı lehçesinde anlamı daha da genişleyerek, “sıǵmak, uymak, tesir etmek, dokunmak” anlamlarında görülmektedir (KB 1607; Ünlü 2012, 680). Harezmi lehçesinde *sig-* “sıǵmak, içine girmek” (NF 3/17İ KE 10v/1), Kıpçak lehçesinde *sig-*, *siy-* biçimindedir, Çağatay ve Batı Türkçesinde *sig-* “sıǵmak” biçimindedir (Demirci 2016, 109).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *si-*, **Az.** *sig-*, **Trkm.** *sig-*, **Sal.** *siz-*, **Özb.** *sig-*, **YUyg.** *sig-*, **Krm.** *sig-*, **Tat.** *siy-*, **Bşk.** *hiy-*, **Kırg.** *siy-*, **Kaz.** *siy-*, **KKalp.** *siy-*, **Kum.** *siy-*, **SUyg.** *siy-*, **Oyr.** *siy-* (Starostin vd... 1245).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

**sız-** “sızmak”

*cerre içinde né ise taşından sızar* “Cerre içerisinde ne varsa dışına (o) sızar” (353/3)

Eski Türkçede “sızmak” anlamında *sız-* yoktur, bu dönemde “yorulmak” anlamında *sız-* bulunmaktadır. “yorulmak” anlamındaki *sız-* Harezmi lehçesinde HŞ’de tespit edildi, bu dönemden sonra “yorulmak” anlamındaki *sız-* tespit edilemedi. “sızmak, erimek” anlamındaki *sız-* fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 9). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *sız-* “sızmak, erimek” biçimindedir (EDPT 861a). Çağdaş lehçelerde Kuzey-doğu lehçelerinde *sız-* “sızmak”, **Az.**, **Trkm.** *sız-*, **Kaz.** *sız-*, **Kırg.** *sız-*, **Özb.** *sız-*, **Çuv.** *şar-* “sızmak” biçimlerinde görülmektedir (EDPT 861a).

GT’de bir yerde tespit edilen *sız-* etken-geçişsiz çatılıdır.

**siñ-** “sinmek”

*ayttı benim sem ‘ime siñmedi* “Benim kulağıma sinmedi, dedi” (121/13)

Eski Türkçede *siñ-* “sindirmek, hazmetmek” anlamlarında bulunmaktadır (Demirci 2016, 110). “sindirmek, hazmetmek” anlamlarındaki *siñ-* fiili tarihî lehçelerin hepsinde bulunmaktadır, bugün Türkiye lehçesinde bu köke getirilen *-DXr-* fiilden fiil yapan yapım eki ile genişletilmiş *sindir-* biçimi kullanılmaktadır. “sinmek” anlamındaki *siñ-* fiilini biz ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (Ünlü 2012, 688). Harezmi lehçesinde *siñ-* “sinmek, içe işlemek” anlamlarında görülmektedir (Ünlü 2012b, 524). Kıpçak lehçesinde *siñ-* “sinmek, sokulmak, eğilmek; gizlenmek, yere yatmak” (KTS 237). Çağatay lehçesinde *siñ-* “sinmek” (Ünlü 2013, 991). Batı Türkçesinde *siñ-* “sinmek”.

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

**sok-** “sokmak”

*kolunu sokmağıl akreb inine* “Akrep inine elini sokma” (56/3)

Eski Türkçede “dövmek, ezmek” anlamlarındaki *sok-* fiili, Eski Uygur lehçesinde tespit edildi (Maitr 82 47). Karahanlı lehçesinde DLT’de *sok-* “dövmek, ezmek” (DLT II 18), Harezmi lehçesinde “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili bulunmamaktadır. Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili vardır (CC 120 13; Sang 244v 26). Çağatay lehçesinden itibaren “dövmek, ezmek” anlamlarında *sok-* fiili tespit edilemedi.

“sokmak, delmek, içerisine geçirmek” anlamındaki *sok-* fiilini biz ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 18; KB 6071; Ünlü 2012a 692). Harezmi lehçesinde *sok-* “sokmak, içerisine koymak, (yılan için) sokmak” (Ünlü 2012b 527). Kıpçak,

Çağatay ve Batı Türkçesinde sok- “sokmak, girdirmek” (KTS 238; Ünlü 2013 998; YTS 201).

Çağdaş lehçelerde: **Trkm.** sok-, **Özb.** sok-, **YUyg.** sok-, **Krm.** soğ-, **Tat.** suk-, **Bşk.** huk-, **Kırg.** sok-, **Kaz.** sok-, **KBalk.** sok-, **Nog.** sok-, **SUyg.** sok-, **Hak.** soh-, **Şor.** sok-, **Oyr.** sok-, **Tuv.** sok-, **Tof.** so'k-, **Çuv.** s<sup>b</sup>h-, **Yak.** oğuş-, **Dolg.** oğuş- (Starostin vd... 1306).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sol-** “solmak”

*soldı kızıl gül yanağın éy sānem* “Ey Sanem, kızıl güle (benzeyen) yanağın soldu” (236/1, 2)

Eski Türkçede *sol-* fiili bulunmamaktadır. Karahanlı lehçesinde “(meyve ve sebze için) tazeliğini kaybetmek” anlamında *sol-* fiilinin türevi *soluş-* vardır (DLT II 109). *sol-* fiilini ilk defa Harezmi lehçesinde görmekteyiz; *sol-* “solmak, rengi atmak” (KE 80r/15). Kıpçak lehçesinde *sol-* “solmak” (GT 236/2), Çağatay lehçesinde *sol-* “solmak” (Ünlü 2013, 999). Batı Türkçesinde *sol-* “solmak” (YTS 202).

GT’de üç yerde tespit edilen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

**sor-** “sormak”

*bir ulu ‘aziz érge sordum* “Bir ulu aziz ere sordum” (155/4)

Eski Türkçeden beri iki tane *sor-* fiili vardır. *sor-* (I) “emmek”, *sor-* (II) “sormak”. Biz “sormak” anlamındaki *sor-* fiilini Eski Uygur lehçesinden itibaren görmekteyiz. *kişike sorgıl* “Kişiye sor” (USp 46 2). Tarihî lehçelerin hepsinde *sor-* “sormak” biçiminde görülmektedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** sor-, **Az.** sor-, **Trkm.** so:ra-, **Sal.** sor-, sur-, **Özb.** sora-, **YUyg.** sora-, **Krm.** sor-, **Bşk.** hura-, **Kırg.** sura-, **Kaz.** sura-, **KBalk.** sor-, sura-, **KKalp.** sora-, **Kum.** sora-, **Nog.** sora-, **SUyg.** sura-, **Hak.** sur-, **Oyr.** sura-, **Tuv.** sura- (Starostin vd... 1310).

GT’de kırk beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**soy-** “soymak”

*karınçalar soyar arslan terisin* “Karıncalar aslan derisini soyar” (203/5)

*soy-* fiili eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Karhanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı lehçelerinde *soy-* “soymak, yüzmek” (Demirci 2016, 111).

Çağdaş lehçelerde **Tat.** suy-, **Bşk.** huy- ve **Çuv.** sü- biçiminde, diğer lehçelerde *soy-* biçimindedir (Starostin vd... 1337).

GT’de altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sök-** “sövmek”

*ümidin kesip sultānga sökti* “Ümidini kesip sultana sövdü” (16/10)

Eski Türkçede iki tane *sök-* fiili vardır. *sök-* (I) “sövmek, azarlamak”, *sök-* (II) “sökmek, parçalamak”. Biz “sövek, azarlamak” anlamındaki *sök-* fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz. *nomta yoridaçılarıg körüp söküp* “Öğretide yürüyenleri görüp sövüp” (AY 136 9). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *sök-* “sövmek”, Batı Türkçesinde *söv-* “sövmek” biçimindedir (Demirci 2016, 111).

Çağdaş lehçelerde kelime “sövmek, azarlamak” anlamında **Gag.** sü:-, **Az.** söy-, **Tkm.** sö:g-, **Özb.** sök-, **YUyg.** sök-, **Krm.** sök-, **Tat.** sük-, **Bşk.** hük- **Kır.** sök-, **Kzk.**

*sök-*, **Kk.** *sök-*, **Kum.** *sök-*, **Nog.** *sök-*, **Hak.** *sök-*, **Şor.** *sök-*, **Oyr.** *sök-*, **Yak.** *üöh-*, **Dolg.** *üök-* şeklindedir (Starostin vd... 1304).

GT’de on iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**sön-** “sönmek”

*şem ‘ söndi* “Mum söndi” (230/4)

*sön-* fiili ilk Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Tarihî lehçelerin hepsinde *sön-* “sönmek” biçiminde iken, Kıpçak lehçesinde *sön-* fiilinin yanısıra *söyün-* biçimi de görülmektedir (BM 23v; Kİ 54).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *sön-*, **Trkm.** *sö:n-*, **Krm.** *sön-*, **Tat.** *sün-*, **Bşk.** *hün-*, **Kaz.** *sön-*, **KKalp.** *sön-*, **Kum.** *sön-*, **Nog.** *sön-*, **Çuv.** *sün-* (Starostin vd... 1292).

GT’de iki yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**sun-** (1) “el uzatmak”

*anlar ta‘ām yēmege ēllerini sunarlar* “Onlar yemek yemek için ellerini uzatırlar” (301/11)(2) “(emir için) boyun eğmek”

*anıñ buyruğuna boyun sunmayın* “Onun emirlerine boyun eğmeyin” (130/4)

*sun-* fiili Eski Türkçede ilk defa Eski Uygur lehçesinde tespit edilmiştir. Bu dönemde “yaymak, germek, (el vb... için) uzatmak” anlamlarında görülmektedir (TT X 175; TT V 15). Karahanlı lehçesinde, Eski Türkçedeki anlamlarının yanısıra “vermek, sunmak” anlamı da eklenmiştir (DLT II 28). Harezmi lehçesinde “uzatmak, vermek, sunmak” anlamlarında tespit edilen fiil, Kıpçak lehçesinde “uzatmak, vermek; boyun eğmek” anlamlarında görülmektedir (GT 301/11; 130/4; Tuh 17a 7), Çağatay lehçesinde *sun-* “vermek, sunmak, arz etmek” (Sang 247r 28). Batı Türkçesinde *sun-* “uzatmak, uzanmak” (YTS 206).

Çağdaş lehçelerde: **YUyg.** *sun-*, **Krm.** *sun-*, **Tat.** *son-*, **Bşk.** *hun-*, **Kırg.** *sun-*, **Kaz.** *usın-*, **KKalp.** *usın-*, **SUyg.** *sun-*, *sin-*, **Hak.** *sun-*, **Oyr.** *sun-*, **Tuv.** *sun-*, **Yak.** *ün-* (Starostin vd... 1319).

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sür-** (1) “(at v... için) sürmek”

*aşıkmayın atını sürgil* “Hemen atını sür” (273/3)

(2) “(devran) sürmek”

*ol biri devlet bilen devrān sürer* “O devlet ile devran sürer” (79/12)

(3) “(hüküm) sürmek”

*hüküm anıñ sürer bolsa* “Onun hükmü sürse” (234/2)

(4) “(bir şeye yüz) sürmek”

*yüzüm yerge sürüp aytur-men* “Yüzümü yere sürüp söylerim” (99/11)

(5) “kovmak”

*sürün elimden kétsin* “Ülkemden sürün gitsin” (42/8)

*sür-* fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçede “göç ettirmek, sürmek; (hayvan için) sürmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (KT D 23; M I 16). Karahanlı lehçesinde **sür-** (I) 1) “kovmak, sürgün etmek” 2) sürmek, meshetmek” 3) “infaz etmek, yerine getirmek” 4) beddua etmek, sövmek” 5) “(hayvan için) sürmek, koşturmak” **sür-** (II) “kızmak, çıkışmak” (Ünlü 2012a 711). Harezmi lehçesinde **sür-** (I)

“eğmek, bükme” *sür-* (II) “sürmek, kovmak, sürgün etmek” *sür-* (III) “çift sürmek” (Ünlü 2012b 540). Kıpçak lehçesinde *sür-* (I) “sürmek”, *sür-* (II) “sürmek, kovmak”, *sür-* (III) “taşımak, nakletmek” *sür-* (IV) “el ile dokunmak”, *sür-* (V) “(hayvan için) sürmek”, *sür-* (VI) “canlılarla neşvünema bulunmak” (KTS 245). Çağatay lehçesinde *sür-* (I) “sürmek, sevk etmek”, *sür-* (II) “devam etmek”, *sür-* (III) “kovmak, uzaklaştırmak” (Ünlü 2013, 1016). Batı Türkçesinde *sür-* (I) “sürmek, ilerlemek” *sür-* (II) “izlemek, edevam etmek” *sür-* (III) “geçirmek, yaşamak, görüp geçirmek”, *sür-* (IV) “kovalamak, uzaklaşmak”, *sür-* (V) “yitirmek”, *sür-* (VI) “ovmak”, *sür-* (VII) “katmak” (YTS 208).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *sür-*, **Gag.** *sür-*, **Trkm.** *sür-*, **Sal.** *sür-*, **Hal.** *sür-*, **Özb.** *sur-*, **YUyg.** *sü(r)-*, **Krm.** *sür-*, **Nog.** *sür-*, **Tat.** *sür-*, **Bşk.** *hür-*, **Kırg.** *sür-*, **Kaz.** *sür-*, **KBalk.** *sür-*, **KKalp.** *sür-*, **Kum.** *sür-*, **Hak.** *sür-*, **Şor.** *sür-*, **Oyr.** *sür-*, **Tuv.** *sür-*, **Çuv.** *sür-*, **Yak.** *ür-*, **Dolg.** *ür-* (Starostin vd... 1320).

GT’de on dokuz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tağ-** “takmak”

*éline yüzük kéçürüp tağtı* “Eline yüzüğü geçirip taktı” (353/7)

Eski Uygur lehçesinde *tağ-* “takmak, asmak, bağlamak” (TT VII 25 19; Demirci 2016, 114). Karahanlı lehçesinde de aynı biçim ve anlamlarda görülen fiil, Harezmi lehçesinde *tağ-*, *dağ-*, *dağ-* biçimlerinde görülmektedir. Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *tağ-* biçimindedir (Demirci 2016, 114). Anadolu ağızlarında *tağ-* biçiminin yanısıra *dağ-* biçimi de görülmektedir (DS 1332).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dağ-*, **Az.** *tağ-*, **Trkm.** *dağ-*, **Özb.** *tağ-*, **Krm.** *tağ-*, **Tat.** *tağ-*, **Bşk.** *tağ-*, **Kırg.** *tağ-*, **Kaz.** *tağ-*, **KBalk.** *tağ-*, **KKalp.** *tağ-*, **Kum.** *tağ-*, **Oyr.** *tağ-* (Starostin vd... 1350).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**tam-** “damlamak”

*bir néçe katra kadahka tamup turur* “Birkaç damla kadehe damlamış” (243/9)

*tam-* “damlatmak” fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay lehçelerinde *tam-* “damlatmak”, Batı Türkçesinde *dam-* “damlatmak” biçimindedir (Demirci 2016, 115).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**tap-** “bulmak”

*enbiyā mirāsın taptum* “Enbiya mirasını buldum” (163/4)

Eski Türkçede iki tane *tap-* fiili vardır. *tap-* (I) “bulmak”, *tap-* (II) “hizmet etmek”. Her iki fiil de ilk olarak Eski Uygur lehçesinde tespit edildi. Tarihî lehçelerin hepsinde *tap-* (I) “bulmak” biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde *tap-* (I) “bulmak” **Az.** *tap-*, **Trkm.** *tap-*, **Sal.** *ta’p-*, **Özb.** *top-*, **YUyg.** *tap-*, **Krm.** *tap-*, **Tat.** *tap-*, **Bşk.** *tap-*, **Kırg.** *tap-*, **Kaz.** *tap-*, **KBalk.** *tap-*, **KKalp.** *tap-*, **Kum.** *tap-*, **Nog.** *tap-*, **SUyg.** *tap-*, **Hak.** *tap-*, **Şor.** *tap-*, **Oyr.** *tap-*, **Tuv.** *tip-*, **Tof.** *ti’p-*, **Çuv.** *top-*, **Yak.** *tap-*, **Dolg.** *taptar-* (Starostin vd... 1436).

*tap-* (I) “bulmak” fiili GT’de “bulmak, kazanmak, elde etmek” anlamlarında elli yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

*tap-* (II) “hizmet etmek” tarihî lehçelerin tamamında aynı biçimdedir. Çağdaş lehçelerde: **Az.** *tapın-*, **Trkm.** *tap-*, **Özb.** *topin-*, **YUyg.** *tevin-*, **Krm.** *tabın-*, **Tat.** *tabın-*,



**Bşk. tabın-, Kırg. tabın-, Kaz. tabın-, KBalk. tabın-, KKalp. tabın-, Nog. tabın-, Yak. tapta-, Dolg. tapta-** (Starostin vd... 1404).

GT'de "hizmet etmek" anlamındaki **tap-** (II) fiili tespit edilemedi.

**taş-** "taşmak"

*dāyim suvı taşıp* "Daima suyu taşıp" (278/9)

**taş-** fiili Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunmaktadır. Eski Türkçede "taşmak, çıkmak, gitmek" anlamlarında görülmektedir. Tarihî lehçelerde **taş-** "taşmak, çıkmak, gitmek" vb... anlamlarında kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde: **Gag. taş-, Az. daş-, Trkm. daş-, Özb. toş-, YUyg. taş-, Krm. taş-, Tat. taşı-, Kırg. taşı-, Kaz. taşı-, KKalp. taşı-, Kum. taşı-, Nog. taşı-, SUyg. taşı-, Hak. taş-, Oyr. taşgin-, Tuv. daži-, Yak. tahiy-** (Starostin vd... 1433).

GT'de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

**tat-** "tatmak"

*ayttı bu gark bolmañıñ mihnetin tatmayın* "Bu gark olmanın mihnetini tatmayın, dedi" (34/13)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır. Tarihî lehçelerin hepsinde **tat-** "tatmak".

Çağdaş lehçelerde: **Gag. dat-, Az. dad-, Trkm. da:t-, Hal. ta:t-, Özb. tot-, YUyg. teti-, Krm. tat-, tati-, Tat. tat-, Bşk. tati-, Kırg. tat-, Kaz. tat-, KBalk. tat-, KKalp. tat-, Kum. tati-, Nog. tat-, SUyg. tati-, Hak. dati-, Çuv. tuda-l-** (Starostin vd... 397).

GT'de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**tty-** "durdurmak"

*şi'r okudı kim hevāda uçkan kuşlarını tıydı* "Şiir okudu, havada uçan kuşları durdurdu" (128/7)

Eski Türkçede **ttd-** "engel olmak, durdurmak" anlamlarında Köktürk lehçesinden beri fiil görülmektedir (KT K 11). Karahanlı lehçesinde **tt-** biçimindedir (DLT II 292), Harezmi lehçesinde **ttd-**, **tty-** biçimlerini yanyana görürüz (Kutb 192). Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde **tty-** biçimindedir. Batı Türkçesinde sözcük tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde: **Özb. tıy-, Krm. tıy-, Tat. tıy-, Bşk. tıy-, Kırg. tıy-, Kaz. tıy-, KBalk. tıy-, KKalp. tıy-, Nog. tıy-, Hak. tis-, Oyr. tiyin-, Çuv. çar-, Yak. tit-, Dolg. tit-** (Starostin vd... 1347).

GT'de üç yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tég-** "değmek, ulaşmak"

*niçe 'aқıllara tégdi ziyānı* "Ziyanı nice akıllara ulaştı" (103/11)

Köktürk lehçesinde "ulaşmak, değmek, hücum etmek" anlamlarında görülmektedir (KT D 32; KT G 3). Eski Uygur lehçesinde "ulaşmak, değmek" anlamlarındadır (İKPÖ XXXI V). Tarihî lehçelerde **tég-** biçiminin yanısıra Kıpçak lehçesinde **tég-, dég-, téy-** biçimlerinde de görülmektedir (Kİ 49; KK 10 1; Tuh 22b 13). Batı Türkçesinde **dég-** > **değ-** biçiminde görülmektedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag. di-, Az. deg-, Trk. dég-, Hal. tey-, Özb. deg-, YUyg. deg-, Krm. tıy-, Bşk. tey-, Kırg. tıy-, Kaz. tıy-, KBalk. tıy-, KKalp. tıy-, Kum. tıy-, Nog. tıy-, Hak. tig-, Şor. tég-, Oyr. tıy-, Tuv. deg-, Tof. deg-, Çuv. tiv-, Yak. tıy-, Dolg. tıy-** (Starostin vd... 1372).

GT'de on dokuz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tik-** (1) “(elbise vb...) dikmek”

*oturup hırksın tiker idi* “Oturup hırkasını diker idi” (78/13)

(2) “(arı, yıla vb...) sokmak”

*yılan sen her kimke yetsen tikersin* “Sen yılan (gibi) her kime değsen sokarsın”

(74/11) (3) “(ağaç) dikmek”

*tikdi sahāvet naḥlini* “Sahavet fidanını dikti” (320/2)

(4) “(bir nesne için) dik koymak”

*atıp oknu tiker* “Atıp oku diker” (210/10)

(5) (mec.) “göz dikmek”

*mülāzim daḡı fermānga köz tikip* “Mülazim fermana göz dikip” (73/6)

Köktürk lehçesinde *tik-* “dikmek, yukarı kaldırmak, yetiştirmek” anlamlarında görülmektedir (KT G 11). Eski Uygur lehçesinde “dikmek, yukarı kaldırmak, sürtmek, delmek” anlamlarında kullanılmaktadır (AY 168 3; AY 132b 11). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tik-* “dikmek, yukarı kaldırmak, sürtmek, delmek, dikiş dikmek” gibi oldukça geniş anlamlarda kullanılmaktadır. *tik-* fiili, GT’de beş farklı anlamda kullanılmıştır.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dik-*, **Az.** *dik-*, **Trkm.** *dik-*, **Hal.** *tik-*, **Özb.** *tik-*, **YUyg.** *tik-*, **Krm.** *tik-*, **Tat.** *téke-*, **Bşk.** *téke-*, **Kırg.** *tik-*, **Kaz.** *tik-*, **KBalk.** *tik-*, **KKalp.** *tik-*, **Kum.** *tik-*, **Nog.** *tik-*, **SUyg.** *tik-*, **Hak.** *tek-*, **Çuv.** *çik-*, **Yak.** *tik-* (Starostin vd... 1370).

GT’de on yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tér-** “derleyip toplamak”

*évünj rahtın térip otka yaḡadur* “Evin eşyalarını derleyip toparla ateşte yak” (86/7)

“dermek, toplamak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri *tér-* fiili görülmektedir. Batı Türkçesinde *dér-* > *der-* biçiminde seyr eder.

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *der-*, **Trkm.** *tir-*, **Sal.** *tere-*, **Özb.** *ter-*, **YUyg.** *ter-*, **Tat.** *ter-*, **tiyr-**, **Bşk.** *ter-*, **Kır.** *ter-*, **Kaz.** *ter-*, **KKalp.** *ter-*, **Nog.** *ter-*, **SUyg.** *ter-*, **Hak.** *tir-*, **Şor.** *ter-*, **Oyr.** *ter-*, **Tuv.** *teri-*, **Yak.** *teriy-*, **Dolg.** *teriy-* (Starostin vd... 1368).

**téş-** “delmek”

*eyā ahmak küyev yetmiş yaşar-sen éliḡ titrer néçük inçi téşer-sen* “Ey ahmak, sen yetmiş yaşındasın, elin titriyor (bu halde) niçin inci deliyorsun” (276/13)

Harezmi lehçesinden itibaren *téş-* “delmek” fiili görülmektedir (HŞ 178). Kıpçak lehçesinde *téş-*, *déş-* (CCI Gr), Çağatay lehçesinde *téş-* (Ünlü 2013, 1117). Batı Türkçesinde *déş-* > *deş-* “delmek, (yara için) parçalamak, yarmak” (YTS 77).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tuḡ-** “(ay, güneş vb... şeyler için) doğmak”

*karaḡu kéçede tolun ay tuḡdı* “Karanlık gecede dolun ay doğdu” (243/6)

Köktürk lehçesinde *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak” anlamlarında görülmektedir (KT G 2). Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *tug-* biçiminde iken, Kıpçak lehçesinde *tug-*, *dug-*, *duw-* biçimleri görülür (Demirci 2016, 122). Çağatay lehçesinde *tug-*, Osmanlı lehçesinde *doḡ-* biçimindedir (Demirci 2016, 122).

GT’de Karamanlıoğlu sözcüğü *tog-* biçiminde okumuştur, eserde beş yerde geçen kelime etken-geçişli çatılıdır.

**tol-** “dolmak”

*ma’de çün toldı* “Mide doldu” (169/8)

*tok, tod-* gibi türevler dikkate alınrsa, belki de *\*to-* kökünden gelmiş olmalı. OTWF’da sözcüğün kökü *\*to-* olarak gösterilmiştir (OTWF 678). *tol-* fiili Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Tarihî lehçelerde *tol-*, Batı Türkçesinde *dol-* biçimindedir.

GT’de dokuz yerde tespit edilen sözcük etken-geçişsiz çatılıdır.

**tög-** “döğmek”

*halvet yerde taptılar dağı muhkem tögdiler* “İssız yerde buldular, muhkem dövdüler” (152/11)

Karahanlı lehçesinden itibaren dilimizde vardır; *er tuz tögdi* “Adam tuz dövdü” (DLT III 184). Harezmi lehçesinde *tög-, döğ-* “dövmek, ufalamak, ezmek” (Ünlü 2012b 602). Kıpçak lehçesinde *tög-, döğ-, töv-, töy-* “dövmek, ufalamak, ezmek, vurmak, kırmak” (KTS 282). Çağatay lehçesinde *tög-* “dövmek, ufalamak, ezmek” (Ünlü 2013, 1152). Batı Türkçesinde *dög-* “ezmek, kırmak; topa tutmak; basmak, baskın yapmak” (YTS 83).

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**tök-** “dökmek”

*köp türlü ni’metler tökdi* “Çok çeşitli nimetler döktü” (256/2)

*tök-* fiili Eski Kırgız lehçesinden itibaren görülmektedir. *tört buluşka tökti* “(Düşmanı) dört tarafa döktü” (Uybat II 3). Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tök-*, Batı Türkçesinde *tök-, dök-* biçimlerinde görülmektedir (Demirci 2016, 121).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dök-*, **Az.** *tök-*, **Trkm.** *dök-*, **Sal.** *tü-*, **Hal.** *tök-, tek-*, **Özb.** *tok-*, **YUyg.** *tök-*, **Krm.** *tök-*, **Tat.** *tük-*, **Bşk.** *tük-*, **Kırg.** *tök-*, **Kaz.** *tök-*, **KBalk.** *tök-*, **KKalp.** *tök-*, **Kum.** *tök-*, **Nog.** *tök-*, **SUyg.** *tök-*, **Şor.** *tök-*, **Oyr.** *tök-*, **Tuv.** *tö’k-*, **Tof.** *tö’k-*, **Çuv.** *tb<sup>w</sup>k-*, **Yak.** *toh<sup>h</sup>-*, **Dolg.** *tok-* (Starostin vd... 1375).

GT’de on altı yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**tön-** “dönmek”

*yüz halayıqqa tönüp* “Yüz Halayık’a dönüp” (116/11)

Eski Türkçede *tön-* fiili yoktur. Fiili ilk Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tön-* “dönmek”, Batı Türkçesinde *dön-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**töz-** “tahammül etmek”

*kimge tözüp-sen* “Kime tahammül edip” (343/2)

Eski Türkçede *töz-* fiili yoktur, ilk Karahanlı lehçesinde *töz-* “acı çekmek, katlanmak, tahammül etmek” anlamlarında görülmektedir (DLT III 182). Harezmi lehçesinde “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (Ünlü 2012b, 605). Kıpçak *töz-* “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (KTS 283), Çağatay lehçesinde *töz-* “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek” (Ünlü 2013, 1155). Batı Türkçesinde fiil tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde Kıpçak lehçelerinden sadece Kazak lehçesinde *töz-* “acı çekmek” biçiminde yaşamaktadır, sözcük Macarcaya da *tür-* “acı çekmek” biçiminde girmiştir (EDPT 572b).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**tur-** (I) 1) “ayağa kalkmak”

*bir fakir na'ra urdı dağı turdı sahrağa yüz tutdı* “Bir fakir nara attı, (daha sonra) sahraya (doğru) yüzünü (çevirdi)” (126/10)

2) “durmak, bulunmak”

*ayttı tik turğıl* “Dik dur dedi” (51/9)

Eski Uygur lehçesinden itibaren görülmektedir. Karahanlı, Harezmi lehçesinde *tur-*, Kıpçak lehçesinde *tur-*, *dur-*, Çağatay lehçesinde *tur-*, Batı Türkçesinde *dur-* biçimindedir (Demirci 2016, 122).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dur-*, **Az.** *dur-*, **Trkm.** *dur-*, **Sal.** *dir-*, **Hal.** *tur-*, **Özb.** *tur-*, **YUyg.** *tur-*, **Krm.** *tur-*, **Tat.** *tor-*, **Bşk.** *tor-*, **Kırg.** *tur-*, **Kaz.** *tur-*, **KBalk.** *tur-*, **KKalp.** *tur-*, **Kum.** *tur-*, **Nog.** *tur-*, **SUyg.** *dur-*, **Hak.** *tur-*, **Şor.** *tur-*, **Oyr.** *tur-*, **Tuv.** *tur-*, **Tof.** *dur-*, **Çuv.** *twr-*, **Yak.** *tur-*, **Dolg.** *tur-*, (Starostin vd... 404).

GT’de altmış sekiz yerde tespit edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

**tur-** (II) “yardımcı fiil”

*kuvvetim za 'if turur* “Kuvvetim zayıftır” (11/3)

Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılan yardımcı fiillerden biridir. Bu yardımcı fiil ile ilgili Eraslan “Gabain’in de belirttiği gibi, *er-* ve *bol-* yardımcı fiillerinden daha sonra yardımcı fiil olmuştur; ancak asli anlamlarını ve kullanışlarını büsbütün yitirdiği söylenemez” (Eraslan 2012, 437). C. Brockelmann, *tur-* fiilini “sükûnet ve hareket” bildiren fiiller arasında göstermiştir (Eraslan 2012, 438). T. Banguoğlu *tur-* fiilini tasvir fiillerinin “sürek fiili” olarak adlandırmıştır (Eraslan 2012, 438).<sup>4</sup>

**tut-** “tutmak”

*kanā 'at kūşesin tutkıl kéçip dünye safāsından* “Dünya sefasından geçip kanaat köşesini tut” (131/10)

“tutmak, yakalamak” anlamlarında Köktürk lehçesinden beri dilimizde vardır.

Köktürk lehçesinde “tutmak, yakalamak” *il tuts(i)k yér ötük(e)n yış (e)rm(i)ş* “Ülke edinilecek yer Ötüken dağlarıymış” (KT G 4), Eski Uygur *tut-* “tutmak, yakalamak” *kirtüdin kelmiş öñi öñi b(e)lgülerin tutmakıg öñi öñi öçmekig y(a)rılıkayur m(e)n* “Gerçeklikten gelmiş ayrı ayrı belirtilerle sönmeyi buyuruyorum” (AY 145 1), Karahanlı lehçesinde *tut* “tutmak, yakalamak, zonklamak, kefil olmak” (DLT II 292), Harezmi *tut* “tutmak, yakalamak, farz etmek, sahip olmak, yönetmek”(NF 201 17), Kıpçak *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (GT 185 1), Çağatay, *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (Sang 168r 1), Batı Türkçesinde *tut-* “tutmak, yakalamak” (TTS 3862)

Anadolu ağızlarında *tut-* fiilinin yanı sıra *dut-* şekli de vardır.

*dut-* “tutmak, yakalamak” (DTYA, EİA).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *tut-*, **Az.** *tut-*, **Trkm.** *tut-*, **Sal.** *tut-*, **Hal.** *tut-*, **Özb.** *tut-*, **YUyg.** *tut-*, **Krm.** *tut-*, **Tat.** *tot-*, **Bşk.** *tot-*, **Kırg.** *tut-*, **Kaz.** *tut-*, **KBalk.** *tut-*, **KKalp.** *tut-*, **Kum.** *tut-*, **Nog.** *tut-*, **SUyg.** *tut-*, **Hak.** *tut-*, **Şor.** *tut-*, **Oyr.** *tut-*, **Tuv.** *tut-*, **Tof.** *tu't-*, **Çuv.** *tit-*, **Yak.** *tut-*, **Dolg.** *tut-* (Starostin vd... 1478).

GT’de yüz otuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**tuy-** “duymak”

*bu vāqı 'anı tuyup sultānga anlattı* “Bu vakayı duyup sultana anlattı” (51/5)

<sup>4</sup> Bu konuda daha bakınız Gabain 2007, 87; Eraslan 2012, 437; Hacıeminoğlu 2003, 176).

Köktürk lehçesinden beri görülmektedir. **Kök.**, **EUyg.** *tuy-* “duymak; fark etmek” (Tuñ 2 B 3; U II 5). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *tuy-* “duymak; fark etmek” (Demirci 2016, 123). Batı Türkçesinde *duy-* “duymak, işitmek, fark etmek”.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *duy-*, **Az.** *duy-*, **Trkm.** *duy-*, **Özb.** *tuy-*, **YUyg.** *tuy-*, **Krm.** *duy-*, *tuy-*, **Tat.** *toy-*, **Bşk.** *toy-*, **Kırg.** *tuy-*, **Kaz.** *tuy-*, **KKalp.** *tuy-*, **KBalk.** *tuy-*, **Nog.** *tuy-*, **SUyg.** *tuy-*, **Çuv.** *tuy-* (Starostin vd... 1383).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

#### **tür-** “dürmek”

*öz özüme ayttım imdiden kerî hevâ ve heves ferşin türüp mecâlis terkin urup halvetde ‘uzlet ihtiyâr kılmak kérek* “Kendi kendime şimdi heves ve istekleri dürüp meclislerde sırtına vurup تنها (yerde) ihtiyarlığı yalnız geçirmek gerek dedim” (249/13, 250/1)

*tür-* fiili Köktürk lehçesinde yoktur, ilk Eski Uygur lehçesinde “dürmek, bükmek” anlamlarında görülmektedir (AY 137 4). Karahanlı lehçesinde *tür-* “dürmek, bükmek” (DLT II 7), Harezmi lehçesinde *tür-*, *dür-* “dürmek, bükmek” (ME 7 3; NF 395 15), Kıpçak lehçesinde *tür-* “dürmek, bükmek, katlamak” (GT 250 1), Çağatay lehçesinde *tür-* “dürmek, katlamak, bükmek” (Ünlü 2013, 1172), Batı Türkçesinde *dür-* “bükmek, katlamak, toplamak” (YTS 78).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dür-*, **Az.** *dür-*, **Trkm.** *düyr-*, **Sal.** *tür-*, **Özb.** *tür-*, **YUyg.** *tür-*, **Tat.** *tör-*, **Bşk.** *tör-*, **Kırg.** *tür-*, **Kaz.** *tür-*, **KKalp.** *tür-*, **KBalk.** *tür-*, **Nog.** *tür-*, **Hak.** *tür-*, **Şor.** *türgek*, **Oyr.** *tür-*, **Tof.** *dür-*, **Yak.** *tür-* (Starostin vd... 1387).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

#### **tüş-** 1) “uğramak”

*evin kördiler melik ayttı barıp anda түşelim* “Evini gördü, Hükümdar gidelim oraya uğrayalım dedi” (180/13)

##### 2) “biri ile evlenmek”

*bir kişiğe түştün cehân körgen köp tecrübe kılgan* “Cihanı görmüş çok tecrübeli biri ile evlendin” (265/13)

##### 3) “(yer, su vb...yerlere) düşmek”

*etekim elimden түşti* “Eteğim elimden düştü” (15/1)

*tahârat kıılır idi suğa түşti* “Taharet ederken suya düştü” (107/7)

##### 4) “(endişe, kaygı vb... şeylere) düşmek”

*düşmen endişesine түşüp* “Düşman endişesine düşüp” (38/7)

##### 5) “(devlet, makam vb... şeylerden) ayrılmak”

*êrdem iyesi devletinden түsse kaygusu yok turur* “Erdem sahibi devletteki makamından ayrılrsa kaygı duymaz” (278/10)

##### 6) “perişan hale düşmek”

*hâlin perişân körüp ayttı sen munda néçök түştün* “Halini perişan görüp, sen bu duruma için düştün dedi” (206/11, 12)

##### 7) “(anlaşma) yapmak”

*ittifâk түşti* “anlaşma yaptı” (270/8)

##### 8) “(görüş ayrılığına) düşmek”

*yayağlar arasında münâza ‘a түşti*

“Yayalar arasında görüş ayrılıkları çıktı” (293/2)

Köktürk lehçesinde “düşmek; geri dönmek” anlamlarında tespit edilmiştir (Tuñ 1 G 9). Eski Uygur lehçesinde aynı anlamda görülen fiil Karahanlı lehçesinde **tüş-** (**I**) “düşmek, inmek, konmak” **tüş-** (**II**) “yakışık olmak, uygun düşmek” (Ünlü 2012a 852). Harezmi lehçesinde **tüş-**, **düş-** “düşmek, yıkılmak; binek hayvandan inmek” (Ünlü 2012b 613). Kıpçak lehçesinde **tüş-**, **düş-** “düşmek, yıkılmak” (KTS 288). Çağatay lehçesinde **tüş-** (**I**) “düşmek, inmek, konmak” **tüş-** (**II**) “yakışık olmak, uygun düşmek” (Ünlü 2013, 1174). Batı Türkçesinde **düş-** “düşmek, yenilmek, üzerine yürümek, girmek, sığınmak” (YTS 88). Ayrıca Anadolu ağızlarında **düş-** biçiminin yanısıra **tüş-** biçimi de bulunmaktadır (Demirci 2016, 124).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *düş-*, **Az.** *düş-*, **Trkm.** *düş-*, **Özb.** *tüş-*, **YUyg.** *tüş-*, **Krm.** *tüş-*, **Tat.** *tüş-*, **Bşk.** *tüş-*, **Kırg.** *tüş-*, **Kaz.** *tüş-*, **KBalk.** *tüş-*, **KKalp.** *tüş-*, **Kum.** *tüş-*, **Nog.** *tüş-*, **SUyg.** *tüş-*, **Şor.** *tüş-*, **Oyr.** *tüş-*, **Tuv.** *düş-*, **Yak.** *tüş-*, **Dolg.** *tüş-* (Starostin vd... 1385).

GT’de **tüş-** fiilinin sekiz farklı anlamı tespit edilmiştir, **eserde bir yerde tespit** edilen fiil, etken-geçişsiz çatılıdır.

**tüz-** “(çini kâse) yapmak”

*alıp maşrıq éliniñ topraqından kılurlar kırk yılda sahn-ı çini tüzüp bir künde yüz kâşān içinde satarlar* “Maşrıq ülkesinin toprağından kırk yıl çini kaseler yaparlar, bu kaseleri Kaşan şehrinde bir günde yüz tane satarlar” (332/10, 11).

Köktürk lehçesinde **tüz-** biçimi yoktur; ancak onun **tüzül-** “ilişkileri düzeltmek” (KT G 5), biçiminde pasif biçimi bulunmaktadır. **tüz-** fiilini ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz, bu dönemde **tüz-** “ilişkileri düzeltmek” (Hüen-ts 151), Karahanlı lehçesinde **tüz-** “ilişkileri düzeltmek, düzenlemek” (DLT II 9), Harezmi lehçesinde **tüz-**, **düz-**, **tiz-**, **diz-** “dizmek, sıraya koymak, düzenlemek” (Kutb 191; Ünlü 2012b 615), Kıpçak lehçesinde **tüz-** (**I**) “ilişkileri düzeltmek, düzenlemek” (Kİ 48); **tüz-** (**II**) “düzmek, yapmak, meydana getirmek”, **tüz-** (**III**) “sabit olmak”, **tüz-** (**IV**) “söylemek” (KTS 288). Çağatay lehçesinde **tüz-** “düzmek, düzenlemek, sıraya koymak” (Sang 173r 22; Ünlü 2013 1176), Batı Türkçesinde **düz-** “dizmek, ipliğe geçirmek, yapmak, tanzim etmek” (YTS 89).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *düz-*, **Az.** *düz-*, **Trkm.** *düz-*, **Sal.** *tüz-*, **Özb.** *tüz-*, **YUyg.** *tüz-*, **Krm.** *tüz-*, *tüzü-*, **Tat.** *töz-*, **Bşk.** *tödö-*, **Kırg.** *tüz-*, **Kaz.** *tüz-*, **KBalk.** *tüzet-*, **KKalp.** *düz-*, *düze-*, **Nog.** *tüz-*, **SUyg.** *tüz-*, **Hak.** *tüs-*, *tüzet-*, **Şor.** *tüzet-*, **Oyr.** *tüze-* (Starostin vd... 402).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**yağ-** “yağmak”

*eger yağsa bulutdan āb-ı hayvān* “Eğer buluttan ab-ı hayat suyu yağsa” (25/12)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunmaktadır. Tarihî lehçelerde **yağ-** “yağmak” biçimlerindedir (Demirci 2016, 125).

Çağdaş lehçelerde: **Sal.** *yag-*, **Az.** *yag-*, **Trkm.** *yag-*, **Özb.** *yag-*, **YUyg.** *yag-*, **Tat.** *yaw-*, **Bşk.** *yaw-*, **Kırg.** *ca-*, *caw-*, **Kaz.** *jaw-*, **KKalp.** *jaw-*, **Kum.** *yaw-*, **Nog.** *yaw-*, **SUyg.** *yag-*, **Hak.** *çag-*, **Oyr.** *ya-*, **Tuv.** *çag-*, **Tof.** *çag-*, **Çuv.** *śu-* (Starostin vd... 1146).

GT’de dokuz yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**yap-** (**I**) “kapamak, örtmek”

*karındaşına aş içinde ağı bérđiler ol kız tākanı yaptı* “Kardeşine aş içerisinde agu verdiler, o kız pencereyi kapadı” (23/1, 2).

Eski Türkçede “kapatmak, örtmek” anlamında *yap-* fiili yoktur. Bunun yerine bu dönemde “yapmak, inşa etmek” anlamında *yap-* fiili görmekteyiz. “kapatmak, örtmek” anlamındaki *yap-* (I) fiilini ilk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz; *er kapug yaptı* “Adam kapıyı kapattı” (DLT III 57). Yine bu dönemde Eski Türkçeden beri görülen “inşa etmek, yapmak” anlamındaki fiil de görülmektedir: *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (Ünlü 2012a, 947), Harezmi lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek” (KE 82v 21), *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (NF 28/12). Bu dönemde *yap-* (III) “yardımcı fiil” de görülmeye başlanır. Kıpçak lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek”, *yap-* (III) “yardımcı fiil” (KTS 311). Çağatay lehçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (Ünlü 2013, 1230). Batı Türkçesinde *yap-* (I) “kapatmak, örtmek”, *yap-* (II) “yapmak, inşa etmek” (YTS 247).

GT’de üç yerde tespit edilen *yap-* (I) fiili etken-geçişli çatılıdır.

*yap-* (II) “(yardımcı fiil) yapmak”

*yétkeninçe küçün köñül yapkıl* “Gücün yettiğince gönül yap” (89/2).

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçesinde yardımcı fiil fonksiyonunda *yap-* fiili yoktur. *yap-* fiilini yardımcı fiil olarak ilk defa Harezmi lehçesinde görmekteyiz; *éşik yap-* (HŞ 46), Kıpçak lehçesinde *köñül yap-* (GT 89/2). Çağatay lehçesinde yardımcı fiil fonksiyonunda *yap-* fiili yoktur. Batı Türkçesinde *yap-*; *iyilik yap-* örneğinde olduğu gibi yardımcı fiil olarak karşımıza çıkar.

*yar-* “yarmak”

*uruşsañ ol seniñ başıñ yarar* “(Onunla) kavga etsen o senin başını yarar” (335/10)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde görülmektedir (IB 40). Tarihî lehçelerde *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” vb... anlamlarda görülmektedir (Demirci 2016, 126).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yar-*, **Az.** *yar-*, **Trkm.** *yar-*, **Özb.** *yor-*, **YUyg.** *yar-*, **Krm.** *yar-*, **Tat.** *yar-*, **Bşk.** *yar-*, **Kırg.** *car-*, **Kaz.** *jar-*, **KBalk.** *car-*, **KKalp.** *car-*, **Kum.** *yar-*, **Nog.** *yar-*, **SUyg.** *yar-*, **Hak.** *çar-*, **Şor.** *çar-*, **Oyr.** *yar-*, *dar-*, **Tuv.** *çar-*, **Çuv.** *şor-*, **Yak.** *sar-*, **Dolg.** *sar-* (Starostin vd...1152).

GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*yat-* “yatmak”

*yürümege takatım kalmayın tüşüp yattım* “Yürümeye takatim kalmayınca düşüp yattım” (110/13)

Köktürk lehçesinde *siñükün tagça yatdı* “Kemiğin dağ gibi yığıldı” (KT D 24) örneğinde olduğu gibi “yığılmak; yatmak” anlamlarında görülmektedir. Eski Uygur ve Karahanlı lehçesinde “yatmak” (IB 3; DLT II 313). Diğer tarihî lehçelerde “yığılmak; yatmak, uzanmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016, 126).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yat-*, **Az.** *yat-*, **Trk.** *yat-*, **Sal.** *yaht-*, **Hal.** *yat-*, **Özb.** *yot-*, **YUyg.** *yat-*, **Krm.** *yat-*, **Tat.** *yat-*, **Bşk.** *yat-*, **Kırg.** *cat-*, **Kaz.** *jat-*, **KBalk.** *jat-*, **KKalp.** *jat-*, **Kum.** *yat-*, **Nog.** *yat-*, **SUyg.** *yat-*, **Hak.** *çat-*, **Şor.** *çat-*, **Oyr.** *dat-*, **Tuv.** *çi't-*, **Tof.** *çi't-*, **Yak.** *sit-*, **Dolg.** *hit-* (Starostin vd... 466).

GT’de otuz üç yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*yaz-* (I) “yazmak”

*muni levhinde yazdı kätib* “Katip bunu levaya yazdı” (283/4)

“yazı yazmak” anlamındaki *yaz-* (**I**) fiili ile ilgili Kaşgarlı; *ol bitig yazdı* “O kitap yazdı” örneğini verdikten sonra, “yazı yazmak” anlamındaki *yaz-* fiilinin Oğuzca olduğunu belirtmiştir (DLT III 59). Harezmi lehçesinde *yaz-* “yazı yazmak” (Kutb 76), Kıpçak *yaz-* “yazı yazmak” (Kİ 93), Çağatay *yaz-* “yazı yazmak” (Sang. 329v 26). Batı Türkçesi *yaz-* “yazı yazmak”.

GT’de on bir yerde tespit edilen *yaz-* “yazı yazmak” fiili etken-geçişli çatılıdır.

#### **yaz-** (**II**) “yanılmak”

*kul yazıp yazuk kılıp ol uftanur* “Kul yanılıp günah (işleyince) o utanır” (8/11)

Eski Türkçede iki tane *yaz-* fiili vardır. *yaz-* (**I**) “çözmek”. Bu fiili ilk defa Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (H I 113). *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak”. Bu anlamdaki *yaz-* fiilini de ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz; *söziñe yazmayın tedi* “Sözüne aldanmayın, dedi” (Ş B 5). *bakşılarka yazdım yañıltım* “Bakşılara yanıldım” (TT I 4). Karahanlı lehçesinde *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (DLT III 59). Harezmi lehçesinde *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak” (Kutb 76), Kıpçak lehçesinde *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (KTS 316). Çağatay lehçesinde *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak; aldanmak” (Ünlü 2013, 1244). Batı Türkçesinde *yaz-* (**II**) “şaşırmak, yanılmak, hata yapmak” (YTS 252).

Çağdaş lehçelerde *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak” anlamlarında **Trkm.** *ya:z-*, **Özb.** *yoz-*, **YUyg.** *yaz-*, **Tat.** *yaz-*, **Bşk.** *jad-*, **Kırg.** *caz-*, **Kaz.** *jaz-*, **KBalk.** *jaz-*, **KKalp.** *jaz-*, **Hak.** *ças-*, **Oyr.** *yas-*, *das-*, **Tuv.** *ças-*, **Yak.** *sıs-*, **Dolg.** *hus-* (Starostin vd... 868).

GT’de bir yerde tespit edilen *yaz-* (**II**) “hata yapmak, yanılmak” fiili etken-geçişli çatılıdır.

#### **yeñ-** “yenmek”

*her ki nefsin yeñer bahādur ol* “Her kim nefsini yenersen o bahadır” (292/7)

Eski Türkçede *yeñ-* fiili yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görmekteyiz. DLT’de Kaşgarlı; *er anı yeñdi* “Adam onu yendi, alt etti” (DLT III 391) örneğini verdikten sonra, kelimenin Oğuzca ve Kıpçakça olduğunu belirtir. EDPT’de Harezmi lehçesinde *yeñ-* fiili gösterilmemiştir (942b); ancak NF 151/7; KE 68v/1’de *yeñ-*, *yéñ-* biçimlerinde bulunmaktadır. Kıpçak lehçesinde *yeñ-* (Tuh 37a), Çağatay lehçesinde *yeñ-* (Sang. 352v I), Batı Türkçesinde *yeñ-* “yenmek, mağlup etmek; dayanmak, tahammül etmek” (YTS 254).

GT’de iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

#### **yığ-** “yığmak”

*ol kadar māl yığdı kim ‘azîz-i mısır boldı* “O kadar mal yığdı ki Mısır’ın azizi oldu” (162/12)

Köktürk lehçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (Tuñ II B 8). Eski Uygur ve Karahanlı lehçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (H II 39 4; KB 372). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yığ-* “yığmak, toplamak” (Demirci 2016: 129).

Çağdaş lehçelerde: **Sal.** *yıg-*, **Az.** *yıg-*, **Trkm.** *yıg-*, **Krm.** *cıg-*, **Özb.** *yıg-*, **YUyg.** *yıg-*, **Krm.** *jıg-*, **Tat.** *jıg-*, **Bşk.** *yıg-*, **Kırg.** *cıg-*, **Kaz.** *jıg-*, **KKalp.** *cıg-*, **Kum.** *jıg-*, **Nog.** *yıg-*, **SUyg.** *yıg-*, **Hak.** *çıg-*, **Şor.** *çıg-*, **Oyr.** *yu:-, du:-, Tuv. *çıg-* (Starostin vd... 992).*

GT’de on altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.



**yık-** “yıkmaq”

*zulm étip zalim melik mülkin yıkar* “Zalim Hükümdar, zulüm edip mülkünü yıkar” (328/8)

Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde *yık-* fiili görülmektedir. Tarihî lehçelerde *yık-* “yıkmaq” biçimindedir.

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yık-*, **Az.** *yıh-*, **Trkm.** *yık-*, **Hal.** *yuk-*, **Özb.** *yık-*, **YUyg.** *yık-*, **Krm.** *yık-*, **Tat.** *yık-*, **Bşk.** *yık-*, **Kırg.** *cık-*, **Kaz.** *jık-*, **KKalp.** *jık-*, **Kum.** *yık-*, **Nog.** *yık-*, **Hak.** *yuk-*, **Oyr.** *yık-*, *dık-*, **Çuv.** *ś'bx-* (Starostin vd... 977).

**yél-** “koşmaq”

*yéler dünyeniñ artınça haris ér* “Haris adam dünyanın ardınca koşar” (345/7)

Köktürk lehçesinde “koşmaq; atı dört nala koşturmak” anlamlarında *yél-* fiilini Tuñ 1 K 2). Tarihî lehçelerde *yél-* “koşmaq; (at için) koşmaq” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci 2016, 128).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *yel-*, **Trkm.** *yel-*, **Özb.** *yel-*, **Tat.** *cil-*, **Bşk.** *yel-*, **Kırg.** *cel-*, **Kaz.** *jel-*, **KKalp.** *jel-*, **Nog.** *yeli-*, **Şor.** *çel-*, **Oyr.** *yel-*, *del-*, **Tuv.** *çel-*, **Yak.** *siel-* (Starostin vd... 886).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**yét-** “ulaşmaq, yetmek”

*men saltanatka yéttim* “Ben saltanata ulaştım” (163/2)

Eski Türkçede iki tane *yét-* fiili vardır. **yét- (I)** “yedeğinde götürmek” fiili ilk defa Köktürk lehçesinde Tuñyukuk yazıtında görülmektedir (Tuñ 1 K 1). Eski Uygur lehçesinde *yét-* (I) “yedeğinde götürmek” (İKPÖ XXV 2), Karahanlı lehçesinde DLT II 314, Harezmi lehçesinde fiil tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde (CC 123), Çağatay lehçesinde *yéd-* “yedeğinde götürmek” (Sang 348r 1). Batı Türkçesinde Tarama Sözlüklerinde *yét-* fiili yoktur; ancak Derleme Sözlüklerinde *yét-*, *yéd-* “yedeğine alıp götürmek” (DS 4259).

**yét- (II)** “ulaşmaq, yetişmek” fiilini ise ilk Eski Uygur lehçesinde görmekteyiz (Ş D 1). Tarihî lehçelerin tamamında *yét-* “ulaşmaq, yetmek” fiili bulunmaktadır (Demirci 2016, 128).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yet-*, **Az.** *yet-*, **Trkm.** *yet-*, **Sal.** *yet-*, **Özb.** *yet-*, **YUyg.** *yet-*, **Krm.** *yet-*, **Tat.** *cit-*, **Bşk.** *yet-*, **Kırg.** *cit-*, **Kaz.** *jet-*, **KBalk.** *jet-*, *zet-*, **KKalp.** *jet-*, **Kum.** *yet-*, **Nog.** *yet-*, **SUyg.** *yet-*, *yit-*, **Hak.** *çit-*, **Şor.** *çet-*, **Oyr.** *yet-*, *det-*, **Tuv.** *çe't-*, **Çuv.** *sit-*, **Yak.** *sit-*, **Dolg.** *hit-* (Starostin vd... 1536).

GT’de altmış dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**yum-** “(göz için) yummaq”

*köp māl u mülk asrar bolsa yumar köz* “Çok malı mülkü saklansa (buna)göz yumar” (177/12)

Eski Türkçede ilk Eski Uygur lehçesinde *yum-* “yummaq, kapamak” anlamlarında görülmektedir. Tarihî lehçelerin tamamında *yum-* “yummaq, kapamak” biçimindedir.

GT’de altı yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**yut-** “yutmak”

*alıp balıx ol ér ağıñ yutup* “O adam ağdan balığı alıp yutup” (188/5)

Eski Türkçede *yut-* fiili yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülmektedir. Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yut-* “yutmak” biçiminde görülmektedir (EDPT 885b).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*yuv-* “yıkamak” (*bk. yu-*).

### 2.2.3. C+V+C+V şeklinde olan fiiller:

*béyi-* “büyümek”

*az ot béyise yanar* “Az ateş büyüse yanar” (324/10)

Eski Türkçede *bédü-* biçimindedir (Maitr 75 63). Karahanlı lehçesinde *bedü-* (DLT III 259), Harezmi lehçesinde sözcük tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde *béyi-* (GT 324/10), Çağatay lehçesinde sözcük tespit edilemedi; ancak *biyik, büyük* biçiminde bu kökten türemiş isim biçimleri bulunmaktadır. Batı Türkçesinde *büyü-* “büyümek”.

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *böyü-*, **SUyg.** *pezi-*, **Hal.** *bidi-*, **Tuv.** *bedi-*, **Gag.** *bü-*, **Karaim.** *büyü-* (Starostin vd... 334).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*bile-* (mecaz) *diş bile-* “kızmak”

*anı içkesen munda özün zevk éterge tiş biler* “Onu içtiğinde burada özün zevklenip, (onlara) kızarsın” (9/4)

*bile-* fiili Eski Türkçede yoktur. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülmektedir. Tarihî lehçelerde *bile-* biçimindedir (EDPT 332b). Sözcük *diş* ismi ile birlikte mecazi anlamda da yaygın kullanılmaktadır. GT’de de *diş* ile birlikte mecazi anlamda kullanılmıştır.

*boya-* “boyamak”

*boyap saçın karağa* “Saçını karaya boyap” (271/9)

Eski Türkçede *bodu-* biçiminde olan fiil, “boya sürmek; kına sürmek” anlamlarındadır (Maitr 28 15). Karahanlı lehçesinde *boğu-* biçimindedir (DLT III 260). Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *boya-* biçimindedir (EDPT 300a).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

*karı-* “yaşlanmak”

*karısa kulların āzād kılamak* “Yaşlansa kullarını azat etmek...” (161/5)

Köktürk lehçesinde *karı-* “yaşlanmak” (Ih 3). Tarihî lehçelerin tamamında *karı-* “yaşlanmak” biçimindedir (Demirci 2016: 133).

Çağdaş lehçelerde: **Özb.** *kari-*, **YUyg.** *keri-*, **Kırg.** *karı-*, **Kaz.** *karı-*, **Hak.** *kire-*, **Şor.** *karı-*, **Oyr.** *karı-*, **Tuv.** *kiri-*, **Tof.** *kiri-*, **Yak.** *kiriy-*, **Dolg.** *kiriy-* (Starostin vd... 672).

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*töşe-* “döşemek”

*yaşıl atlas bisāt töşegey* “Yeşil halılar döşeyecek” (5/11)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır (U III 35 15). Karahanlı lehçesinde *töşe-*, Harezmi lehçesinde *töşe-*, *döşe-* (Ali 55; Kutb 184). Kıpçak lehçesinde *töşe-* (Kİ 39), Çağatay lehçesinde *töşe-* (Sang 177r 22), Batı Türkçesinde *döşe-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

*yasa-* “(asker) hazırlamak”

*ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler* “Güçlü düşman ordusu geldi, bunlar dahi askerleri hazırlayıp karşı gittiler” (20/13)

Eski Türkçede *yasa-* fiili görülmez. USp içerisinde *yasa-* biçiminde okunan kelime yanlış okumadır, zaten Clauson da bu kelimenin *yagak* olduğunu ifade eder (EDPT 974a). *yasa-* fiilini ilk defa Kıpçak lehçesinde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde *yasa-* “düzenlemek” (Sang. 331r 2). Batı Türkçesinde *yasa-* (I) “düzenlemek, kurmak, hazırlamak”, *yasa-* (II) “yere yatırmak”, *yasa-* (III) “yığmak” (YTS 249).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

**yüri-** < ET *yori-* “yürümek”

*yolunda arı bolup yürügil* “Yolunda arı olup yürü” (51/3)

Köktürk lehçesinde *yori-* “yürümek” *s(e)l(e)ne kodı yor(i)p(a)n* “Selenga Nehrinden aşağıya yürüyerek” (BK D 37). Eski Uygur lehçesinde *yori-* “yürümek” *adakin yorip* “ayağını yürütüp” (TT VI 324), *kentü ıssız boş yorıyur* “Kendisi ıssız boş yerde yürüyor” (M I 17 2). Karahanlı lehçesinde *yori-*, *yor-* “yürümek” Karahanlı Türkçesinde hem KB’de hem de DLT’de “yürümek” anlamında *yor-* şekli geçmektedir. (KB 6613; DLT I 456), Harezmi lehçesinde *yöri-*, *yörü-* “yürümek” (NF 162 14), Kıpçak lehçesinde *yirü-*, *yürü-* “yürümek” (GT 51 3), Çağatay *yür-*, *yürü-*, *yüri-* “yürümek” (Sang 341v 20), Batı Türkçesinde *yöri-* > *yürü-* “yürümek” (TTS 4775) Anadolu ağızlarında *yörü-* ve *yöri-* şekilleri de bulunmaktadır.

*yörü-* “yürümek” (DS 11 4310)

*yöri-* “yürümek” (DA, UMA).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *yörü-*, **Az.** *yeri-*, *yürü-*, **Trkm.** *yöre-*, **Sal.** *yür-*, **Özb.** *yur-*, **YUyg.** *jür-*, *jür-*, **Krm.** *yuru-*, *yürü-*, **Tat.** *yörü-*, *yör-*, **Bşk.** *yörö-*, **Kırg.** *cür(ü)-*, **Kaz.** *jür-*, **KBalk.** *jür(ü)-*, **KKalp.** *jür-*, **Kum.** *yuru-*, *yürü-*, **Nog.** *yür(ü)-*, **SUyg.** *yor-*, *cor-*, *yür-*, **Hak.** *çor-*, **Şor.** *çör-*, **Oyr.** *dor-*, **Tuv.** *çur(u)-*, **Tof.** *çoru-*, **Çuv.** *süre-*, **Yak.** *sirit-*, **Dolg.** *hirit-* (Starostin vd... 482).

GT’de altmış üç defa tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

#### 2.2.4. C+V+C+C şeklinde olan fiiller:

**korq-** “korkmak”

*ol kün cāhıñ beyük idi korqtum* “O gün itibarı çok büyüktü korktum” (64/5)

Köktürk lehçesinde Tuñukuk Yazıtında ilk defa görülmektedir. *neke korkur biz* “Niçin korkuyoruz?” (Tuñ 2 B 4). Eski Uygur lehçesinde *kork-* “korkmak” (IB 2), Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *kork-* “korkmak” (Demirci 2016, 140).

GT’de yirmi bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişsiz çatılıdır.

**sanç-** “sançmak”

*sulṭān nökerleri tutup sançar* “Sultan nökerleri tutup sançar” (61/10)

Sözcük ilk defa Köktürk lehçesinde yazıtlarda geçmektedir: *sanç-* “sançmak, saptamak” *(i)ki (e)r(i)g ud(u)ş(u)ru s(a)nçdı* “İki eri takip ettirerek sançtı” (KT D 36), Eski Uygur lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” *yagı sançıp* “düşmanı mızraklayıp” (U II 78 30), Karahanlı *sanç-* “sançmak, saptamak” (DLT III 420), Harezmi lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (NF 335 16), Kıpçak lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak, hayvanı yürütmek için herhangi bir cisim ile dürtmek” (KK 75 8), Çağatay lehçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (Sang 235v 26), Batı Türkçesinde *sanç-* “sançmak, saptamak” (TTS 3300).

GT’de bir yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

### **tart-** “çekmek”

*ol bi-çāre yük tartıp* “O çaresiz yükü çekip” (292/9)

Eski Uygur lehçesinde *tart-* “çekmek, almak; tartmak” anlamlarında görülmektedir. *ol éñ ilki tartar* “O ilk önce çeker” (Üİ 99b 4). Karahanlı lehçesinde “çekmek, almak; tartmak” anlamlarının yanısıra fiile “uzatmak, germek” anlamları da eklenmiştir (DLT III 426). Harezmi lehçesinde fiilin anlamı daha da genişleyerek, “uzatmak, germek, vermek, sürmek, ölçmek, tahammül etmek” (KE 226r 2; Demirci 2016, 141). Kıpçak lehçesinde Harezmi lehçesindeki anlamlar aynen devam eder. Çağatay lehçesinde *tart-*, *tarta-*, *tartı-* “çekmek, asılmak, çizmek, getirmek, inlemek” (Ünlü 2013, 1084). Batı Türkçesinde *tart-* “çekmek; saklamak; tartmak; tahammül etmek” (YTS 216).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *dart*, **Az.** *dart-*, **Trkm.** *dart-*, *tart-*, **Sal.** *ta't-*, **Özb.** *tort-*, **YUyg.** *ta(r)t-*, **Krm.** *tart-*, **Tat.** *tart-*, **Bşk.** *tart-*, **Kırg.** *tart-*, **Kaz.** *tart-*, **KBalk.** *tart-*, **KKalp.** *tart-*, **Kum.** *tart-*, **Nog.** *tart-*, **SUyg.** *tart-*, **Hak.** *tart-*, **Şor.** *tart-*, **Oyr.** *tart-*, **Tuv.** *ti'rt-*, **Tof.** *ti'rt-*, **Çuv.** *tort-*, **Yak.** *tart-*, **Dolg.** *tart-* (Starostin vd... 1367).

### **yenç-** “ezmek”

*kim anı yol üze yençip kéçer* “Onu yol üzerinde ezip geçer” (163/8)

Eski Türkçede *yenç-* fiili yoktur, bu fiilin faktitif biçimi *yençür-* fiili vardır. “hürmet etmek, saygı göstermek” anlamındaki *yençür-* fiili sadece Eski Uygur lehçesinde görülmektedir, bu dönem metinlerinde *yençür-* fiilinin *aya-* ve *yükün-* fiilleri ile ikileme halinde kullanıldığı da tespit edilmiştir (U III 13 5). Eski Türkçeden sonra *yenç-* fiili görülmektedir; ancak bu dönemde fiilin zıt anlam kazanarak “koparmak, atmak, ezmek” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (DLT III 435; KB 2945). Harezmi lehçesinde *yenç-*, *yanç-* “koparmak, kesmek; ezmek, döğmek; saplamak” anlamlarında görülür (Ünlü 2012b 678). Kıpçak lehçesinde sözcük sadece GT’de “ezmek” anlamında tespit edilmiştir. Kıpçak lehçesinden sonra sözcük tespit edilemedi.

GT’de dört yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

### **yirt-** “yırtmak”

*éli bilen nāmūs yakasın yırttı* “Eli ile namus yakasını yıktı” (279/10)

Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde *yirt-* fiili görülmektedir. Tarihî lehçelerde *yirt-* biçimindedir.

GT’de dokuz yerde tespit edilen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

## **2.2.5. C+V+C+V+C şeklinde olan fiiller:**

### **bırağ-** “bırakmak, koymak”

*sultan buyurdı qaranı dağı kırnaqñı élin ayakñın bağlap kal'a burcundan handağğa bıraksunlar* “Sultan emir verdi; zencinin ve cariyenin elini ve ayağını bağlayıp kale burcundan aşağıya hendeğe atsınlar” (95/ 3, 4)

*zencir bilen bağlap habske bıraktılar* “Zincir ile bağlayıp hapse koydular” (290/11)

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçesinde *bırak-* fiili yoktur. Sözcüğü ilk defa Harezmi lehçesinde tespit etmekteyiz (NF 359/13). Kıpçak lehçesinde *bırak-* “bırakmak, koymak” (GT 95/3). Çağatay lehçesinde *bırak-* “bırakmak, terk etmek, feragat etmek” (Ünlü 2013, 133). Batı Türkçesinde *bırak-*, *bırağ-* “bırakmak, koymak, atmak” (YTS 44).

GT’de on iki yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**bégen-** “beğenmek”

*éşitip terbiyetin begendi* “İşitip terbiyesini beğendi” (280/11)

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi lehçesinde *bégen-* fiili tespit edilemedi. İlk defa Kıpçak lehçesinde *bégen-*, *beyen-*, *biyen-* biçimlerinde tespit edilmiştir (KTS 26). Çağatay lehçesinde *bégen-* “beğenmek” (Ünlü 2013, 138). Batı Türkçesinde *bégen-* > *begen-* “beğenmek”.

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**buyur-** “buyurmak”

*‘amelni ‘aql iyesine buyurgıl* “Amelini akıl sahibine buyur” (322/2)

Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde *buyur-* fiilini görmekteyiz. Tarihi lehçelerin hepsinde *buyur-* “buyurmak, emretmek” biçimindedir (Demirci 2016, 143).

GT’de kırk dört yerde geçen sözcük etken-geçişli çatılıdır.

**köter-** (1) “kaldırmak” (bk. *kötür-*)

*başın köterdi dağı ayttı* “Başını kaldırıp söyledi” (108/1)

(2) “götürmek”

*mundan artursañ sen anı köterür sen* “Bundan artırsan, sen onu götürürsün” (166/12)

**kötür-** (1) “kaldırmak” (krş. *köter-*)

*yigit başın kötürüp ayttı* “Yiğit başını kaldırıp söyledi” (151/13)

(2) “götürmek”

*cān bilen mührini kötürdi* “Canı ile mührünü götürdü” (95/1)

Köktürk lehçesinde *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek” (KT D 11) biçiminde görülür. Eski Uygur lehçesinde de *kötür-* biçimindedir, bu dönemde “kaldırmak, yükseltmek; yok etmek” anlamlarında kullanılır (AY 208 4; 619 20). Karahanlı lehçesinde *kötür-* biçiminde görülen fiil, “kaldırmak, yükseltmek; yok etmek; götürmek” anlamlarında kullanılır (KB 101). Harezmi lehçesinde *kötür-*, *költür-* biçimlerinde görülür ve Karahanlı lehçesindeki anlamlar ile aynıdır (NF 150 8; 287 1). Kıpçak lehçesinde *kötür-*, *köter-* “götürmek, kaldırmak” anlamlarındadır (Kİ 78). Çağatay lehçesinde *kötür-*, *köter-* “götürmek, kaldırmak, yükseltmek” (Ünlü 2013, 660). Batı Türkçesinde *götür-* biçimindedir. Biz GT’de tespit edilen *köter-* biçimini Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde görmekteyiz.

GT’de on üç yerde *köter-* fiili, on dört yerde de *kötür-* fiili tespit edilmiştir, fiiller etken-geçişli çatılıdır.

**ķutul-** “kurtulmak” (bk. *ķurtul-*)

*men ol ķuş men nicelerden ķutulğan* “Ben o kuşum nicelerinden kurtuldum” (140/12)

**semir-** “semirmek”

*semrip teni aķ yüzi kızıl bolup* “Semirip teni, ak yüzü kızıl olup” (141/3)

Sözcüğü ilk defa Karahanlı lehçesinde *semri-* biçiminde görmekteyiz, Eski Türkçede *semri-* fiili yoktur; ancak bunun faktitifli biçimi olan *semrit-* fiili bulunmaktadır (IB 16). Clauson, *semri-* fiilini \**semir* isminden getirmektedir (EDPT 830a). Karahanlı lehçesinde *semri-* “semirmek” (DLT III 281), Harezmi lehçesinde *semri-*, *semir-*, *semrü-*, *semür-* “semirmek” (Ünlü 2012b, 512). Kıpçak lehçesinde

*semri-*, *semir-* “semirmek” (KTS 231), Çağatay lehçesinde *semir-*, *semiz-* “semirmek” (Ünlü 2013, 967). Batı Türkçesinde *semri-* “semirmek” (YTS 196).

GT’de bi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**süpür-** “süpürmek”

*dostlar évin süpürgil* “Dosların evini süpür” (113/7)

Eski Türkçede *süpür-* veya onun pasif biçimi olan *süprül-* biçimi yoktur. Biz her iki fiili de Karahanlı lehçesinde görmekteyiz (DLT II 85). Tarihî lehçelerde *süpür-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**yigir-** “azarlamak, kızmak”

*ol yigirse sen aña miskinlik ét* “O kızsın sen ona miskinlik et” (200/8)

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde *yigir-* fiili yoktur. Bu fiili ilk defa Kıpçak lehçesinde görmekteyiz. Çağatay lehçesinde **yigir-** (I) “iğrenmek”, **yigir-** (II) “ağızdan gaz çıkarmak”, **yigir-** (III) “girmek; ip ve halat çekmek” (Ünlü 2013, 1253). Çağatay lehçesinden sonra sözcük tespit edilemedi.

GT’de yedi yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**yügür-** “koşmak”

*éy cān yügürür cümle seniñ nef’iñ için* “Ey can cümle senin nefin için koşar” (6/13)

Köktürk lehçesinden itibaren dilimizde *yügür-* fiilini görmekteyiz (KT D 24). Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde *yügür-* “koşmak” (Demirci 2016, 145).

Çağdaş lehçelerde: **Az.** *yüyer-*, **Trkm.** *yügür-*, *yüwür-*, **Sal.** *yugur-*, *yükür-*, **Özb.** *yügür-*, *yugur-*, **YUyg.** *jügür-*, **Krm.** *yuwur-*, *juwur-*, **Tat.** *yöger-*, **Bşk.** *yüger-*, **Kırg.** *cügür-*, **Kaz.** *jügür-*, **KKalp.** *jügir-*, *jüwir-*, **Nog.** *jüwir-*, **Hak.** *çügür-*, **Şor.** *çügür-*, **Oyr.** *yügür-*, *dügür-*, **Tuv.** *çügür-*, **Yak.** *sü:r-*, **Dolg.** *hür-* (Starostin vd... 1537).

## 2.2.6. C+V+C+C+V şeklinde olan fiiller:

**çégne-** “çiğnemek”

*dudağı kön degül kim çégnegey sen* “Dudağı deri değil ki çiğneyeceksin” (157/49)

Eski Türkçe ve Karahanlı lehçelerinde sözcük tespit edilemedi. Harezmi lehçesinde *çeyne-*, *çiyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (Ünlü 2012b, 137), Kıpçak lehçesinde *çayna-*, *çeyne-*, *çiyne-*, *şayna-*, *şeyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (KTS 52), Çağatay lehçesinde *çigne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (Ünlü 2013, 249), Batı Türkçesinde *çeyne-* “çiğnemek, diş ile ezmek” (YTS 66) biçimindedir.

GT’de bir yerde geçen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**çörge- 1)** “(ayrılık acısı ile) yanmak”

*uşbu kün çörger meni çün mār canan firkāti* “Bu gün yılan (gibi) sevgilinin ayrılığı yakar”(250/6)

**2)** “(ip için) dolamak”<sup>5</sup>

*yipin éline çörgeci* “İpi eline doladı” (250/13)

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi lehçelerinde fiil tespit edilemedi. Kıpçak lehçesinde sadece GT’de tespit edildi. Çağatay lehçesinde *çörge-* “ateşte yakmak”

<sup>5</sup> Karamanlıoğlu, Gülistan Tercümesinde (GT 250/13) bu kelime ile ilgili tereddüt etmiştir, metinde *çözge-* biçiminde okumuş ve parantez içerisinde *çörge-* ? biçiminde göstermiştir, tıpkıbasımda kelime *çörge-* biçiminde yazılmıştır.

biçiminin yanısıra, *çörge*- biçiminde türemiş şekli de vardır (Ünlü 2013, 260). Çağatay lehçesinden sonra fiil tespit edilemedi.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**sayra-** “ötmek”

*vefa istemegil bülbülden ey yār*

*ki her bir gül üze yüz türlü sayrar* “Ey sevgili! Her bir gül üzerinde yüz türlü öttüğü (için) bülbülde vefa isteme” (266/13)

Eski Türkçede *sayra-* fiili yoktur. İlk Karahanlı lehçesinde görülmektedir. *sanduvaç sayradı* “Bülbül şakıdı”, *er telim sayradı* “Adam hezeyan etti” (DLT III 311). Harezmi lehçesinde *sayra-* (I) “ötmek, bağışlamak”, *sayra-* (II) “hareket etmek” (Ünlü 2012b, 507). Kıpçak lehçesinde *sayra-* “ötmek, şakılamak” (KTS 230). Çağatay lehçesinde *sayra-* (I) “ötmek”, *sayra-* (II) “sahip olmak”, *sayra-* (III) “kaymak” (Ünlü 2013, 958). Batı Türkçesinde *sayra-* “ötmek, şakılamak” (YTS 194).

GT’de bir yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

**titre-** “titremek”

*eyā ahmak küyev yetmiş yaşar-sen éliñ titrer néçük inçi téşer-sen* “Ey ahmak, sen yetmiş yaşındasın, elin titriyor (bu halde) niçin inci deliyorsun” (276/13)

Eski Uygur lehçesinde *titre-* “titremek, sallanmak” (Maitr 5 29). Tarihî lehçelerde *titre-*, *ditre-* “titremek, sallamak” anlamlarındadır (Demirci 2016, 148).

GT’de beş yerde tespit edilen fiil etken-geçişli çatılıdır.

### 2.2.7. C+V+C+C+V+C şeklinde olan fiiller:

**kurtar-** < *kurtgar-* “kurtarmak”

*yamannı öltürgey halknı anıñ belāsından kurtarğay* “Kötüyü öldürecek (ve) halkımı onun belasından kurtaracak” (326/10,11)

Fiil belki de \**kurt+gar-* biçiminden gelmiş olabilir (EDPT 649b). Eski Uygur lehçesinde *kurtgar-*, *kutgar-*, *kutar-* biçimlerinde görülmektedir (TT V 24 65; Maitr 41 22; OTWF 744). Karahanlı lehçesinde *kutgar-* biçimindedir (DLT II 192). Harezmi lehçesinde *kurtkar-*, *katgar-* biçimlerinde görülür (Kutb 145, 146). Kıpçak lehçesinde *kutkar-* (Tuh 14b 13), Çağatay lehçesinde *kutkar-* (Sang. 282b), Batı Türkçesinde ise *kurtar-* biçimindedir.

GT’de bir yerde tespit edilen fiil, etken-geçişli çatılıdır.

**kurtul-** “kurtulmak”

*öl dağı revān kurtul* “Öl ve hemen kurtul” (30/13)

Eski Türkçede *kurtul-*, *kutul-* fiilleri yoktur. İlk Karahanlı lehçesinde *kurtul-* “kurtulmak” *kutul-* “kurtulmak” (DLT II 233; DLT II 121) görülmektedir. Harezmi lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutıl-* “kurtulmak” (NF 200/14; NF 100/2; KE 89v 14), Kıpçak lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutıl-*, *kuttul-* “kurtulmak” (KTS 164), Çağatay lehçesinde *kurtul-*, *kutul-*, *kutkul-* “kurtulmak” (Ünlü 2013, 672), Batı Türkçesinde *kurtul-*, *kurtal-* “kurtulmak” (YTS 161).

GT’de yedi yerde *kurtul-*, on bir yerde *kutul-* fiili tespit edilmiştir, fiil etken-geçişli çatılıdır.

### 3. Sonuç:

Gülistan tercümesinde toplam 177 adet olarak tespit edilen basit fiiller; V+C, V+C+V, V+C+C, V+C+C+V, C+V, C+V+C, C+V+C+V, C+V+C+C, C+V+C+V+C,

C+V+C+C+V ve C+V+C+C+V+C biçiminde sınıflandırılmıştır. Tespit edilen 177 adet fiilin 60 tanesi Köktürk lehçesinden beri, 1 tanesi Eski Kırgız, 78 tanesi Eski Uygur, 26 tanesi Karahanlı, 7 tanesi Harezmi, 5 tanesi de Kıpçak lehçesinden beri dilimizde görülmeye başlayan fiiller olduğu tespit edilmiştir.

### 3.1. İlk defa Köktürk lehçesinde görülen fiiller:

<i>a:ç-</i>	<i>kéç-</i>	<i>tıd-</i> > (GT'de) <i>ty-</i>
<i>a:l-</i>	<i>kel-</i>	<i>tik-</i>
<i>a:ş-</i>	<i>kél-</i>	<i>tug-</i>
<i>a:z-</i>	<i>kıd-</i> > (GT'de) <i>kıy-</i>	<i>tur-</i> (II)
<i>aç-</i>	<i>kir-</i>	<i>tut-</i>
<i>ay-</i>	<i>kork-</i>	<i>tuy-</i>
<i>aya-</i>	<i>kov-</i>	<i>tüş-</i>
<i>bar-</i>	<i>kör-</i>	<i>ud-</i> > (GT'de) <i>uy-</i>
<i>bas-</i> (I)	<i>kötür-</i>	<i>udı-</i> > (GT'de) <i>uyu-</i>
<i>bér-</i>	<i>mın-</i>	<i>unut-</i>
<i>biç-</i> > (GT'de) <i>biç-</i>	<i>o:z-</i>	<i>ur-</i>
<i>bil-</i>	<i>okı-</i>	<i>ut-</i>
<i>bol-</i>	<i>oku-</i>	<i>ü</i>
<i>buz-</i>	<i>ög-</i>	<i>yat-</i>
<i>dur-</i> (II)	<i>öl-</i>	<i>yé-</i>
<i>é:n-</i>	<i>ör-</i>	<i>yıg-</i>
<i>élt-</i>	<i>sanç-</i>	<i>yorı-</i> > (GT'de)
<i>éşid-</i>	<i>sür-</i>	<i>yürü-</i>
<i>kaç-</i>	<i>té:-</i>	<i>yügür-</i>
<i>kal-</i>	<i>tég-</i>	
<i>karı-</i>	<i>tér-</i>	

#### 3.1.1. İlk defa Eski Kırgız lehçesinde görülen fiiller:

*tök-*

#### 3.1.2. İlk defa Eski Uygur lehçesinde görülen fiiller:

<i>a:r-</i>	<i>buyur-</i>	<i>két-</i>
<i>aķ-</i>	<i>çak-</i>	<i>kéz-</i>
<i>aŋ-</i>	<i>çap-</i>	<i>kop-</i>
<i>art-</i>	<i>dur-</i> (I)	<i>kov-</i>
<i>at-</i>	<i>eg-</i>	<i>köç-</i>
<i>bak-</i>	<i>en-</i>	<i>köy-</i>
<i>bas-</i> (I)	<i>ésrü-</i>	<i>kuç-</i>
<i>bas-</i> (III)	<i>iç-</i>	<i>kur-</i>
<i>bat-</i>	<i>il-</i>	<i>kurtar-</i>
<i>bédi-</i> > (GT'de)	<i>kap-</i>	<i>kül-</i>
<i>béyi-</i>	<i>kat-</i>	<i>oķsa-</i> >
<i>biş-</i>	<i>kéd-</i> > (GT'de)	(GT'de) <i>oķsa-</i>
<i>bit-</i> (II)	<i>kéy-</i>	<i>öde-</i>
<i>bodü-</i>	<i>kes-</i>	<i>ört-</i>
<i>bun-</i> > <i>mun-</i>	<i>kés-</i>	<i>öt-</i>



<i>sal-</i>	<i>tam-</i>	<i>ür-</i>
<i>sat-</i>	<i>tap-</i>	<i>ürk-</i>
<i>sev-</i>	<i>tart-</i>	<i>üş-</i>
<i>sig-</i>	<i>taş-</i>	<i>yar-</i>
<i>siñ-</i>	<i>tat-</i>	<i>yaz- (II)</i>
<i>sok-</i>	<i>titre-</i>	<i>yég-</i>
<i>sor-</i>	<i>tol-</i>	<i>yét-</i>
<i>soy-</i>	<i>töşe-</i>	<i>yık-</i>
<i>sök-</i>	<i>tur- (I)</i>	<i>yirt-</i>
<i>sön-</i>	<i>tür-</i>	<i>yu-</i>
<i>sun-</i>	<i>tüz-</i>	<i>yum-</i>
<i>tak-</i>	<i>uç-</i>	<i>yuv-</i>

### 3.1.3. İlk defa Karahanlı lehçesinde görülen fiiller:

<i>ék-</i>	<i>yeñ-</i>	
<i>és-</i>	<i>yut-</i>	<i>bit- (II)</i>
<i>it-</i>	<i>bile-</i>	<i>bur-</i>
<i>öp-</i>	<i>semir-</i>	<i>çék-</i>
<i>tög-</i>	<i>süpür-</i>	<i>çık-</i>
<i>tön-</i>	<i>sayra-</i>	<i>kak-</i>
<i>töz-</i>	<i>kurtul-</i>	<i>koş-</i>
<i>yap- (I)</i>	<i>üvür-</i>	<i>sı:z-</i>
<i>yaz- (I)</i>	<i>bit- (I)</i>	<i>sol-</i>

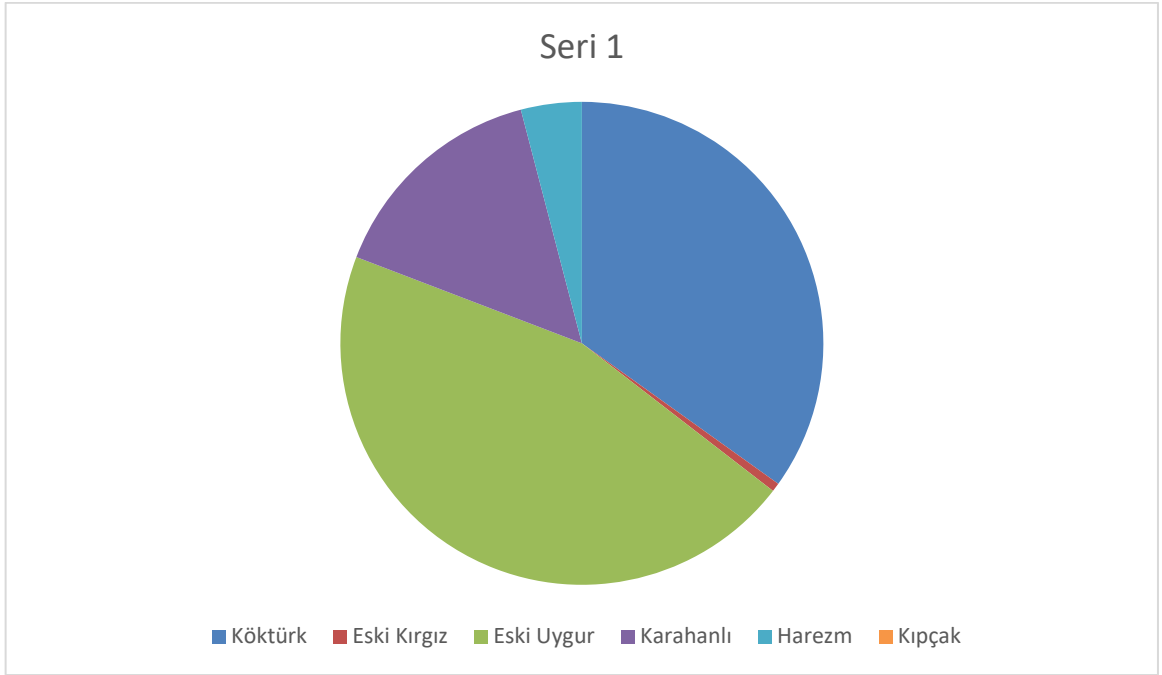
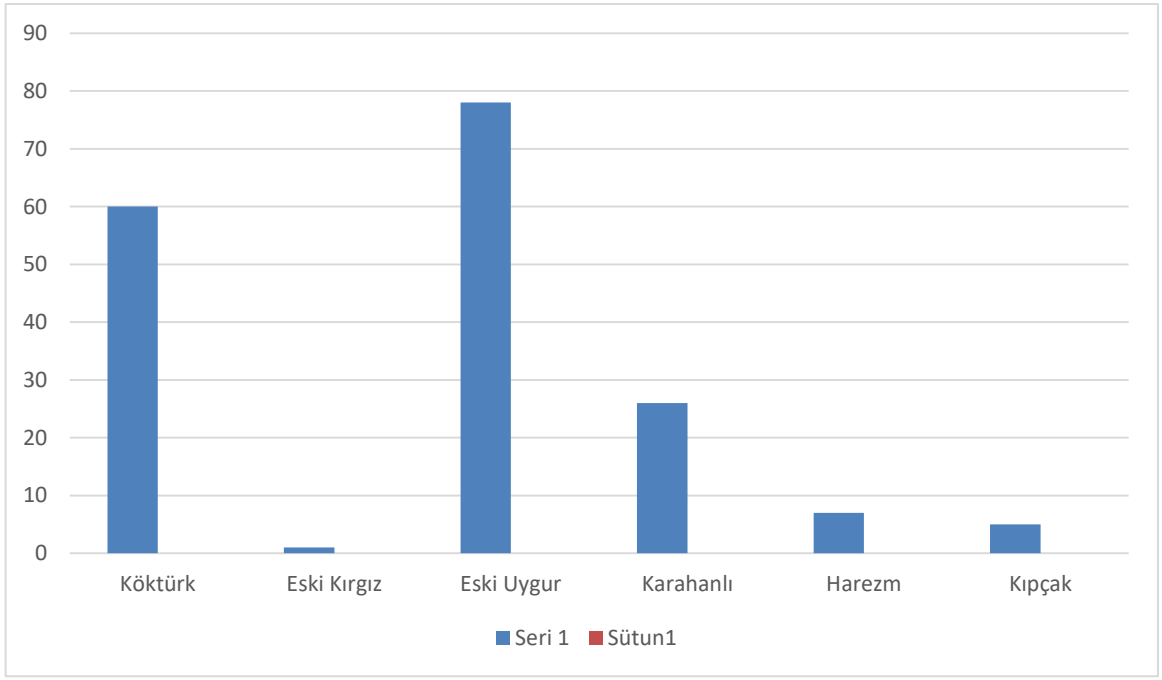
### 3.1.4. İlk defa Harezmi lehçesinde görülen fiiller:

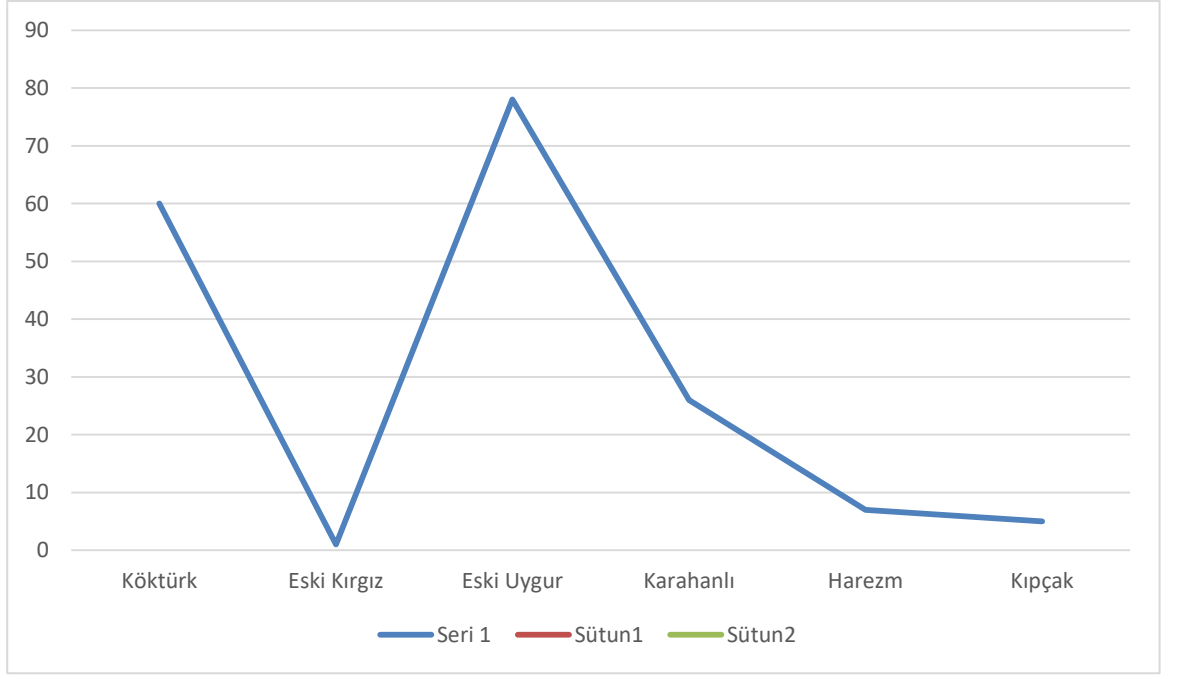
<i>asra-</i>	<i>téş-</i>
<i>bırak-</i>	<i>yap- (II)</i>
<i>çal-</i>	<i>yenç-</i>
<i>çégne-</i>	

### 3.1.5. İlk defa Kıpçak lehçesinde görülen fiiller:

<i>begen-</i>	<i>yasa-</i>
<i>bey-</i>	<i>yigir-</i>
<i>çörge-</i>	

## 4. Dağılımların Grafikler Üzerinde Görünümü:





## 5. Kısaltmalar:

Abush	Abuşka
AH	Atabetü'l-Hakayık
'Ali	Ali Kıssa-i Yûsuf
Alt.	Altay Lehçesi
AY	Altun Yaruk
Az.	Azeri Lehçesi
Bar.	Baraba Diyalekti
bk.	Bakınız
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk ve'l Kıpçak
BT	Berliner Turfantexte
C	konsonant
CC I	Codex Cominicus (İtalyanca Kısmı)
CC İN	Codex Cumanicus (İngilizce Kısmı)
CC	Codex Cumanicus
Çağ.	Çağatay Lehçesi
Çuv.	Çuvaş Lehçesi
DLT	Divanü Lügati't-Türk
Dolg.	Dolgan Diyalekti
DS	Derleme Sözlüğü
DTS	Drevnetyurskiy Slovar
EAT.	Eski Anadolu Lehçesi
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth- Century Turkish.
Gag.	Gagavuz Lehçesi
GT	Gülistan Tercümesi
H	Heilkunde I, II
Hak.	Hakas Lehçesi
Hal.	Halaç Lehçesi
Har.	Harezmi Lehçesi
Hüen-ts	Hüen-tsang
IB	Irk Bitig
Ih	İhe Hüşotu Yazıtı
İKPO	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İM	İrşâdü'l-Müluk ve's Selâtin
Kar.	Karahanlı Lehçesi
Kaz.	Kazan Tatarcası
KB	Kutadgu Bilig
KBalk.	Karaçay-Balkar Lehçesi
KE	Kıssaü'l-Enbiyâ
Kıp.	Kıpçak Lehçesi
Kırg.	Kırgız Lehçesi
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-zabti'l Lügati't Türkiyye
KKalp.	Karakalpak Lehçesi
Krm.	Kırım Lehçesi
krş.	Karşılaştırınız.

KT	Köl Tegin
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kum.	Kuman Lehçesi
Kutb	Kutb'un Husrav u Şirin'i
Küer.	Küerik Diyalekti
Kzk.	Kazak Lehçesi
M	Manichaena I, II, III.
Maitr	Maytrisimit
ME	Mukaddimetü'l- Edeb
MM	Mu'inü'l Mürid
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Nog.	Nogay Lehçesi
OTWF	Old Turkic Word Formation
Oyr.	Oyrot Diyalekti
Özb.	Özbek Lehçesi
Sag.	Sagay Diyalekti
Sal.	Salar Lehçesi
Sang	Sanglax
Starostin	Handbook of Oriental Studies
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Şor.	Şor Lehçesi
Şu	Şu Destanı
Tar.	Tarançi Diyalekti
Tat.	Tatar Lehçesi
Tel.	Teleüt Lehçesi
Tob.	Tobol Diyalekti
Trkm.	Türkmen Lehçesi
TT	Turfantext
TTS	Tanıkları ile Tarama Sözlüğü
Tuh	Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'llügati't-Türkiyye
Tuv.	Tuva Lehçesi
TZ	Et-Tuhfetü'l-zekiyye
UW	Uigurischer Wörterbuch
Uyg.	Eski Uygur Lehçesi
V	vokal
Yak.	Yakut Lehçesi
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü

#### KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig (Çeviri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ata, A. (1988). *Nehcü'l-Ferâdis III*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Atalay, B. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. c: I, II, III, IV. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford the Clarendon Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2012). “ıd- Fiilinin Yapısı Üzerine,” *Turkish Studies*, volume 7/4, s: 1421-1431.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Kocaeli: Umuttepe yayınları.
- Demirci, Ü. Ö., Karşı, S. (2014). *Kutb'un Husrav u Şirin'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Eraslan, K., Sertkaya, O. F., Yüce, N. (1979). *Kutadgu Bilig III* (İndeks). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch*. København.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*. İstanbul: Cönk yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Han, M. M. (1960). *Sanglax*. London: (yay: Sır Gerhard Clauson).
- Karamanlıoğlu, A. F. (1958). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Nadalyev, V. M; Nasilov, D. M; Tenişev, E. R. Şçerbak, A. M (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki.
- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: (?).
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara: (?).
- Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yudahin, K. K., (1998) Kırgız Sözlüğü. (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.